

Е. А. Єрьоменко

**ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ
ВИХОВАННЯ НАПОЛЕГЛИВОСТІ В МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ
У ПРОЦЕСІ ЗАНЯТЬ БОЙОВИМ ХОРТИНГОМ**

МОНОГРАФІЯ

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПРОБЛЕМ ВИХОВАННЯ НАПН УКРАЇНИ**

Е. А. ЄРЬОМЕНКО

**ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ВИХОВАННЯ
НАПОЛЕГЛИВОСТІ В МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ПРОЦЕСІ
ЗАНЯТЬ БОЙОВИМ ХОРТИНГОМ**

МОНОГРАФІЯ

*Прийнято на засіданні Президії
Громадської спілки «Національна федерація бойового хортингу України»
(Рішення Президії ГС «НФБХУ» № 19 від 11.07.2020 р.)*

Київ – 2020 р.

УДК 373.3.015.31:179.9:796.034.2
ББК 75.715(4Укр)я7
Є80

Монографію схвалено до друку науково-методичної колегією Громадської спілки «Національна федерація бойового хортингу України». Затверджено рішенням Президії ГС «НФБХУ» № 19 від 11.07.2020 р., протокол № 8 від 11.07.2020 р.

Автор:

Єрмоєнко Едуард Анатолійович – професор кафедри спеціальних дисциплін та організації професійної підготовки, начальник відділу спеціалізованої та професійної підготовки фахівців з фінансових розслідувань Факультету підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників податкової міліції Університету державної фіскальної служби України, член кафедри ЮНЕСКО превентивної освіти і соціальної політики, Заслужений працівник фізичної культури і спорту України, кандидат педагогічних наук, президент Всесвітньої та Національної федерації бойового хортингу України, майстер спорту України міжнародного класу, Заслужений тренер України, голова Союзу ветеранів війни і Збройних Сил України, майор повітряно-десантних військ ЗСУ, учасник бойових дій, кавалер бойових державних нагород.

Рецензенти:

Бех І. Д. – академік, доктор психологічних наук, професор, директор Інституту проблем виховання Національної академії педагогічних наук України, Заслужений діяч науки і техніки України;

Оржеховська В. М. – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри ЮНЕСКО превентивної освіти і соціальної політики Міністерства закордонних справ України, завідувач лабораторії превентивного виховання Інституту проблем виховання Національної академії педагогічних наук України;

Федорченко Т. Є. – доктор педагогічних наук, професор, головний науковий співробітник лабораторії превентивного виховання Інституту проблем виховання Національної академії педагогічних наук України;

Болтівець С. І. – доктор психологічних наук, професор, завідувач відділу розвитку молодіжної політики Державного інституту сімейної та молодіжної політики України;

Чмелюк В. В. – кандидат юридичних наук, проректор з питань підготовки кадрів податкової міліції – начальник Факультету підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників податкової міліції Університету державної фіскальної служби України, учасник бойових дій;

Грищук В. Л. – кандидат юридичних наук, начальник кафедри спеціальних дисциплін та організації професійної підготовки Факультету підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників податкової міліції Університету державної фіскальної служби України, підполковник податкової міліції, майстер спорту України з хортингу, учасник бойових дій.

Е. А. Єрмоєнко

Є80 **Теоретико-методичні засади виховання наполегливості в молодших школярів у процесі занять бойовим хортингом** : монографія / Е. А. Єрмоєнко // Мін-во освіти і науки України, Інститут проблем виховання НАПН України. – ГС «НФБХУ», 2020. – 191 с.

ISBN 978-966-437-568-6.

Монографія присвячена проблемі виховання наполегливості у молодших школярів під час занять бойовим хортингом. Проаналізовано стан дослідженості проблеми виховання наполегливості в психолого-педагогічній літературі й уточнено сутність виховання наполегливості в молодших школярів у процесі занять бойовим хортингом. Узагальнено досвід загальноосвітніх навчальних закладів з виховання наполегливості у школярів 6-7 років під час занять фізичною культурою. Охарактеризовано критерії, показники та рівні вихованості наполегливості в молодших школярів. Визначено педагогічні умови, зміст, форми і методи виховання наполегливості у школярів 6-7 років у процесі занять бойовим хортингом в загальноосвітніх навчальних закладах та експериментально перевірено їхню ефективність.

Монографія адресована фахівцям і любителям, педагогам з бойового хортингу, керівникам навчальних закладів, вчителям фізичної культури та викладачам фізичного виховання, керівникам спортивних секцій бойового хортингу, тренерам-викладачам закладів вищої освіти, дитячо-юнацьких спортивних шкіл, клубів фізкультурно-оздоровчого, військово-спортивного та національно-патріотичного напрямку.

УДК 373.3.015.31:179.9:796.034.2
ББК 75.715(4Укр)я7

Друкується в авторській редакції.

Відповідальність за достовірність наданого для видання матеріалу несе автор.

Будь-яке відтворення тексту без згоди автора та видавництва забороняється.

ISBN 978-966-437-568-6

© Єрмоєнко Е.А., 2020
© Видавець ГС «НФБХУ», 2020

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ВИХОВАННЯ НАПОЛЕГЛИВОСТІ В УЧНІВ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ЯК ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА	11
1.1. Психолого-педагогічний аналіз проблеми виховання наполегливості в учнів загальноосвітніх навчальних закладів	11
1.2. Урахування вікових особливостей школярів 6–7 років у процесі виховання наполегливості	25
1.3. Стан роботи загальноосвітніх навчальних закладів з виховання наполегливості у школярів 6–7 років під час занять фізичною культурою	39
Висновки до першого розділу	50
РОЗДІЛ 2. ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ, ФОРМИ І МЕТОДИ ВИХОВАННЯ НАПОЛЕГЛИВОСТІ У ШКОЛЯРІВ 6–7 РОКІВ У ПРОЦЕСІ ЗАНЯТЬ БОЙОВИМ ХОРТИНГОМ	53
2.1. Організація, методика та результати констатувального етапу дослідження	53
2.2. Педагогічні умови виховання наполегливості у школярів 6–7 років у процесі занять бойовим хортингом	68
2.3. Зміст, форми і методи виховання наполегливості у школярів 6–7 років у процесі занять бойовим хортингом	78
2.4. Порівняльний аналіз результатів дослідження виховання наполегливості у школярів 6–7 років у процесі занять бойовим хортингом	96
Висновки до другого розділу	123
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ	126
ДЕРЖАВНІ ДОКУМЕНТИ ЩОДО РОЗВИТКУ БОЙОВОГО ХОРТИНГУ В УКРАЇНІ	129
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	130
ДОДАТКИ	151

ВСТУП

Актуальність теми. На сучасному етапі становлення й розвитку нашої держави дедалі більшої актуальності набуває проблема виховання у підростаючої особистості наполегливості як базової якості. Значним потенціалом щодо такого виховання володіє фізична культура і спорт. Водночас нині у школярів спостерігається поступове зниження інтересу до спортивно-масової і фізкультурно-оздоровчої діяльності. З огляду на це постає потреба удосконалення процесу формування в учнів під час занять фізичною культурою і спортом здатності до дій та вчинків на основі свідомих спонукань як вищих регуляторів поведінки людини.

Нормативні вимоги до виховання наполегливості учнів загальноосвітніх навчальних закладів відображено у Законах України „Про освіту”, „Про загальну середню освіту”, „Про фізичну культуру і спорт”, Національній доктрині розвитку фізичної культури і спорту, Концепції фізичного виховання в системі освіти України, Державному стандарті освітньої галузі „Здоров’я і фізична культура” для початкової школи.

Теоретичним підґрунтям для розроблення проблеми виховання наполегливості особистості, зокрема у процесі формування її фізичної культури й занять спортом, стали праці І. Беґа, Н. Гаврилюка, О. Єжової, Є. Ільїна, Є. Мамонової, С. Рубінштейна та інших, в яких розкрито наукові засади розвитку здібностей людини, її готовності до діяльності на основі свідомих спонукань.

У працях сучасних дослідників (Н. Біляєва, Т. Гуменнікова, В. Дронов, О. Остапенко) наголошується, що наполегливість є морально-вольовою якістю особистості, яка полягає в умінні досягати поставленої мети, долаючи при цьому зовнішні й внутрішні перешкоди; необхідною рисою характеру сучасної людини, що проявляється в її здатності завершувати розпочату справу. Свого часу І. Кант, П. Лесгафт, Г. Хекхаузен розглядали означену якість як вияв волі людини, заснований на істинах, з’ясованих і твердо встановлених її розумом.

Різні аспекти виховання наполегливості засобами спортивно-масової та фізкультурно-оздоровчої роботи відображено в науковому доробку Е. Вільчковського, Г. Люблінської; питання організації пошукової роботи з елементами ігор вивчали М. Зубалій, К. Жукотинський; проведення спортивних ігор – Р. Мішаровський, О. Тимошенко; організації фізкультурно-масових заходів та спортивних змагань – М. Тимчик.

Останніми роками захищено низку дисертацій, дотичних до проблеми виховання в учнів наполегливості: формування вольових якостей молодшого школяра (Н. Гаврилюк); розвиток позитивного ставлення до навчання в учнів

початкових класів (Н. Біляєва); виховання наполегливості молодших школярів у процесі позакласної ігрової діяльності (З. Діхтяренко); формування у підлітків готовності до вольових напружень під час занять фізичною культурою (І. Дудник).

Одним із дієвих засобів виховання наполегливості в учнів є бойовий хортинг – національний професійно-прикладний вид спорту України, заснований на культурних, оздоровчих і бойових традиціях українського народу. Однак проблема виховання наполегливості у школярів віком 6–7 років під час занять бойовим хортингом не досліджена.

У цьому зв'язку виявлено низку *суперечностей* між:

супільною значущістю виховання наполегливості в дітей та учнівської молоді і традиційно-консервативним підходом до організації спортивно-масової роботи в закладах освіти;

потребою оптимізації виховання наполегливості в учнів загальноосвітніх навчальних закладів під час занять фізичною культурою і спортом у сучасних умовах і недостатньою обґрунтованістю теоретичних положень цього процесу;

важливістю виховання наполегливості у школярів 6–7 років під час занять національним професійно-прикладним видом спорту бойовим хортингом й недостатньою розробленістю відповідних педагогічних умов, змісту, форм і методів роботи.

Актуальність проблеми, існування суперечностей зумовили вибір теми монографії: **„Теоретико-методичні засади виховання наполегливості в молодших школярів у процесі занять бойовим хортингом”**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дослідження, що міститься в монографії є складником теми лабораторії фізичного розвитку і здорового способу життя Інституту проблем виховання НАПН України „Військово-патріотичне виховання учнів загальноосвітніх навчальних закладів у позакласній роботі” (державний реєстраційний номер 0114U002141). Тему дослідження затверджено вченою радою Інституту проблем виховання НАПН України (протокол № 4 від 28.04.2018 р.) та узгоджено Міжвідомчою радою з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 9 від 29.11.2018 р.).

Мета дослідження: на основі аналізу теоретичних засад виховання наполегливості в учнів загальноосвітніх навчальних закладів визначити та апробувати педагогічні умови, зміст, форми і методи виховання наполегливості у школярів віком 6–7 років у процесі занять бойовим хортингом.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати стан дослідженості проблеми виховання наполегливості в психолого-педагогічній літературі та уточнити сутність виховання наполегливості у школярів віком 6–7 років під час занять бойовим хортингом.

2. Узагальнити досвід загальноосвітніх навчальних закладів з виховання наполегливості у школярів віком 6–7 років у процесі занять фізичною культурою.

3. Охарактеризувати критерії, показники та рівні вихованості наполегливості у школярів 6–7 років у процесі занять бойовим хортингом.

4. Визначити педагогічні умови, зміст, форми і методи виховання наполегливості у школярів 6–7 років у процесі занять бойовим хортингом та експериментально перевірити їхню ефективність.

Об'єкт дослідження – виховання наполегливості у школярів 6–7 років у процесі занять фізичною культурою.

Предмет дослідження – педагогічні умови, зміст, форми і методи виховання наполегливості у школярів 6–7 років у процесі занять бойовим хортингом.

Теоретико-методологічну основу дослідження становлять: положення особистісно орієнтованого і компетентнісного наукових підходів до виховання (І. Бех, С. Сисоєва, Н. Фролова, І. Якиманська та інші); теоретичні положення щодо ролі виховання у формуванні особистості (Б. Ананьєв, Л. Виготський, О. Єжова, І. Зязюн, С. Карпенчук, О. Коберник, О. Кондратюк, Г. Костюк, А. Маслоу, В. Оржеховська, Ю. Руденко, В. Сухомлинский, О. Сухомлинська, К. Чорна, М. Ярмаченко та інші); щодо різних аспектів виховання наполегливості (Р. Буре, А. Голубєва, О. Гузенко, Е. Демурова, Т. Доронова, С. Дудникова, О. Ключникова, Л. Крайнова, Н. Кривова, В. Лисина, Г. Попова, С. Сплина, Н. Стаднік, Н. Стародубова, А. Фок, І. Щербініна та інші); дослідження психофізіологічних особливостей молодших школярів (Л. Василенко, Д. Ельконін, Є. Ільїн, М. Попов, С. Рубінштейн, М. Савчин та інші); наукові положення про педагогічні технології виховання у процесі спортивно-масової роботи (В. Ареф'єв, Л. Волков, М. Дутчак, М. Зубалій, Т. Круцевич, Р. Мішаровський, В. Платонов, Є. Столітенко, Ю. Похолоенчук, О. Тимошенко, М. Тимчик та інші).

На різних етапах наукового пошуку використано такі методи дослідження:

теоретичні: аналіз, порівняння, систематизація та узагальнення психолого-педагогічної, іншої наукової літератури з теми дослідження для обґрунтування теоретичних засад виховання наполегливості у школярів 6–7 років, визначення понятійного апарату, критеріїв та показників виявлення рівнів

вихованості наполегливості; аналіз програм з фізичного виховання та бойового хортингу, навчальних, поурочних планів, сценаріїв спортивно-масових свят та положень про спортивні змагання з бойового хортингу для узагальнення досвіду загальноосвітніх навчальних закладів з виховання наполегливості у школярів віком 6–7 років у процесі занять фізичною культурою;

емпіричні: педагогічне спостереження за процесом виховання наполегливості у школярів 6–7 років на уроках фізичної культури та під час проведення навчально-тренувальних занять у секціях з бойового хортингу, тестування, анкетування, бесіди, інтерв'ю, метод незакінчених речень, проблемних ситуацій для визначення динаміки вихованості наполегливості у школярів віком 6–7 років; педагогічний експеримент (констатувальний і формувальний етапи) для перевірки ефективності педагогічних умов, змісту, форм і методів виховання наполегливості у школярів віком 6–7 років у процесі занять бойовим хортингом;

статистичні методи для опрацювання результатів експериментальної роботи, визначення кількісних та якісних змін у рівнях вихованості наполегливості у школярів віком 6–7 років у процесі занять бойовим хортингом, встановлення ступеня їхньої вірогідності.

Наукова новизна одержаних результатів **полягає в тому, що:**

вперше обґрунтовано педагогічні умови виховання наполегливості у школярів 6–7 років у процесі занять бойовим хортингом (змістово-методичне забезпечення занять бойовим хортингом, орієнтованих на виховання у школярів наполегливості; створення ситуацій успіху, ефекту змагальності та використання інтерактивних методів у процесі занять бойовим хортингом; налагодження взаємодії школи з сім'єю щодо виховання у школярів 6–7 років наполегливості у процесі занять бойовим хортингом); охарактеризовано критерії та показники (когнітивний – уявлення про сутність наполегливості та психофізичні й виховні можливості бойового хортингу; розуміння цілей та змісту занять бойовим хортингом; знання про способи досягнення цілей, концентрування уваги та власних фізичних і душевних сил; емоційно-ціннісний – прагнення долати зовнішні й внутрішні перешкоди у процесі занять бойовим хортингом; стремління до успіху в оволодінні бойовим хортингом; бажання виявляти наполегливість під час спортивно-масових заходів з бойового хортингу; діяльнісно-практичний – уміння завершувати розпочату справу; вправність щодо вирішення завдань у процесі занять бойовим хортингом; здатність виявляти наполегливість у вчинках і під час занять бойовим хортингом) та рівні вихованості наполегливості у школярів віком 6–7 років у процесі занять бойовим хортингом (високий, середній, низький);

уточнено сутність виховання наполегливості у школярів віком 6–7 років у процесі занять бойовим хортингом як цілеспрямований педагогічний процес забезпечення за допомогою занять бойовим хортингом сприятливих умов для розвитку фізичних і психічних якостей учнів, що відображають їхню здатність долати внутрішні і зовнішні перешкоди, готовність доводити розпочату справу до завершення, досягати результату у складних предметно-поведінкових ситуаціях; зміст, форми (змагання з українського виду спорту „бойовий хортинг”, рухливі ігри з елементами бойового хортингу тощо), методи (створення ситуацій успіху, контрастних завдань, заохочення, особистого прикладу, уподібнення тощо) виховання наполегливості у школярів віком 6–7 років у процесі занять бойовим хортингом;

подальшого розвитку набули способи організації спортивно-масової роботи під час занять фізичною культурою у загальноосвітніх навчальних закладах із метою виховання наполегливості у школярів 6–7 років.

Практичне значення одержаних результатів полягає у розробленні методичних рекомендацій щодо виховання наполегливості у школярів віком 6–7 років під час занять бойовим хортингом; упровадженні у процес занять фізичною культурою загальноосвітніх навчальних закладів педагогічних умов, комплексу форм і методів роботи з виховання наполегливості у школярів віком 6–7 років (заняття, змагання з бойового хортингу; дитячо-юнацька військово-спортивна гра „Хортинг-Патріот”, фізкультурно-оздоровче свято до Дня фізичної культури та спорту, фізкультурні хвилинки з елементами бойового хортингу, свято зі спортивно-масової роботи, „Веселі старты”, рухливі ігри з елементами бойового хортингу; змагання на призи українських спортсменів; походи місцями спортивної слави земляків; тематичні бесіди „Бути наполегливим”, „Я та моя спортивна команда”, „Я – спортсмен бойового хортингу” тощо).

Результати дослідження можуть застосовуватися вчителями фізичної культури загальноосвітніх навчальних закладів, тренерами з бойового хортингу; студентами вищих навчальних закладів у процесі вивчення теорії і методики фізичного виховання; під час розроблення методичних рекомендацій, посібників та навчальних програм для студентів вищих педагогічних навчальних закладів; у системі післядипломної педагогічної освіти вчителів фізичної культури та керівників спортивних секцій і гуртків.

Результати дослідження впроваджено у практику організації і проведення занять з бойового хортингу та спортивно-масової роботи Київської інженерної гімназії (довідка № 136 від 20.08.2019 р.), Київської загальноосвітньої середньої школи I–III ступенів № 245 (довідка № 143 від 21.08.2019 р.), Рожищенської

загальноосвітньої школи I–III ступенів № 1 Рожищенського району Волинської області (довідка № 198 від 20.08.2019 р.), Комунального закладу освіти „Середня загальноосвітня школа № 24” I–III ступенів Дніпропетровської міської ради Дніпропетровської області (довідка № 124 від 11.08.2019 р.), Дніпродзержинської гімназії № 11 гуманітарного профілю Дніпропетровської області (довідка № 114 від 07.09.2019 р.), Житомирської ЗОШ I–III ступенів № 14 (довідка № 204 від 31.07.2019 р.), Ужгородської загальноосвітньої школи I–III ступенів № 8 Ужгородської міської ради Закарпатської області (довідка № 03-02/169 від 09.07.2019 р.), Бердянської ЗОШ I–III ступенів № 3 Бердянської міської ради Запорізької області (довідка № 343 від 14.07.2019 р.), Козинської ЗОШ I–II ступенів Тисьменицького районного відділу освіти Івано-Франківської області (довідка № 3 від 11.08.2019 р.), Фастівських ЗОШ I–III ступенів № 1, № 3, № 4, № 7 управління освіти Фастівської міської ради Київської області (довідка № 2-171 від 07.08.2019 р.), Львівської середньої загальноосвітньої школи I–III ступенів № 44 ім. Т. Г. Шевченка Львівської області (довідка № 164 від 04.09.2019 р.), Первомайської загальноосвітньої школи I–III ступенів № 9 Миколаївської області (довідка № 174 від 02.08.2019 р.), Одеської загальноосвітньої школи № 5 I–III ступенів Одеської міської ради Одеської області (довідка № 221 від 03.09.2019 р.), Лубенської ЗОШ I–III ступенів № 3 Лубенської міської ради Полтавської області (довідка № 242 від 23.07.2019 р.), Піщанської загальноосвітньої школи I–II ступенів м. Суми Сумської області (довідка № 67 від 27.07.2019 р.), Каховської загальноосвітньої школі I–III ступенів Каховської міської ради Херсонської області (довідка № 172 від 18.08.2019 р.), Хмельницького колегіуму імені Володимира Козубняка Хмельницької області (довідка № 97 від 17.08.2019 р.), Черкаської загальноосвітньої школи I–III ступенів № 26 Черкаської міської ради Черкаської області (довідка № 349 від 08.07.2019 р.), Смілянського НВК гімназія ім. В. Т. Сенатора Смілянської міської ради Черкаської області (довідка № 171 від 15.07.2019 р.), Козелецької загальноосвітньої школи I–III ступенів № 3 Чернігівської області (довідка № 131 від 17.07.2019 р.).

Особистий внесок здобувача. У праці „Хортинг як засіб виховання наполегливості в молодших школярів” (співавтор М. Тимчик) внесок автора полягає у здійсненні наукового аналізу проблеми виховання наполегливості у школярів віком 6–7 років, розкритті потенційних можливостей хортингу як засобу виховання наполегливості, формулюванні висновків про виховання наполегливості в молодших школярів. У статті „Перспективність і наступність у реалізації змісту з основ здорового способу життя старших дошкільників та молодших школярів (на прикладі програми „Хортинг для здоров’я,

наполегливості, злагоди дитини”)” (співавтор О. Остряньська) авторський внесок полягає у розкритті змісту програми „Хортинг для здоров’я, наполегливості, злагоди дитини”.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та результати дослідження доповідалися на конференціях різних рівнів: *міжнародних* – „Сучасне дошкілля: реалії та перспективи” (Київ, 2017, 2018); „Сучасні проблеми та перспективи розвитку фізичного виховання, здоров’я і професійної підготовки майбутніх фахівців з фізичного виховання та спорту” (Київ, 2018); *всеукраїнських* – „Особистість у просторі виховних проєктів” (Київ, 2017); „Сучасні підходи до організації та удосконалення навчально-виховного процесу з фізичної культури у загальноосвітніх навчальних закладах з урахуванням вимог сьогодення” (Дніпро, 2017); „Фізична культура дітей та молоді на сучасному етапі: досвід та перспективи” (Рівне, 2017); „Процес виховання у координатах духовного розвитку особистості” (Київ, 2018); *на звітних наукових конференціях* Інституту проблем виховання НАПН України (Київ, 2017–2019).

Публікації. Основні положення та результати дослідження висвітлено в 15 наукових працях (з них 13 одноосібних), з яких 7 статей у вітчизняних фахових виданнях, 1 стаття в зарубіжному науковому періодичному виданні, 5 публікацій у збірниках матеріалів науково-практичних конференцій, 2 статті в інших виданнях.

Структура та обсяг монографії. Монографія складається зі вступу, двох розділів, висновків з розділів, загальних висновків, додатків, списку використаних джерел (українською та іноземною мовою). Робота містить 25 таблиць та 2 рисунки на 16 сторінках (3 таблиці на повну сторінку), 4 додатки на 38 сторінках. Загальний обсяг монографії становить 191 сторінку.

РОЗДІЛ 1

ВИХОВАННЯ НАПОЛЕГЛИВОСТІ В УЧНІВ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ЯК ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

1.1. Психолого-педагогічний аналіз проблеми виховання наполегливості в учнів загальноосвітніх навчальних закладів

Проблеми фізичного розвитку і виховання морально-вольових якостей учнів загальноосвітніх навчальних закладів завжди перебували у центрі уваги суспільства. За сучасних умов необхідність їх дослідження пояснюється насамперед поступовим зниженням у школярів інтересу до занять з фізичної культури, спортивно-масової і фізкультурно-оздоровчої діяльності загалом, що призводить до послаблення фізичної розвиненості учнів і зменшує вплив фізичного виховання на формування їх як особистостей.

Аналіз наукових педагогічних джерел [4; 5; 21; 25; 36; 39–41; 43; 49; 51; 52; 56; 57; 112; 149; 150; 167; 172; 174; 176; 187] засвідчує, що для виховання наполегливості в дітей, підлітків і молоді велике значення має різноманітна спортивно-масова робота. Однак останнім часом дослідженню проблеми виховання наполегливості у школярів 6–7 років засобами спорту приділяється недостатньо уваги. Наслідком такої ситуації є незадовільний стан здоров'я більшості учнів і нерозвиненість їхніх морально-вольових характеристик, нездатність долати труднощі, виявляючи наполегливість у повсякденному житті. Вважаємо, що виховання наполегливості у школярів 6–7 років під час занять бойовим хортингом має стати одним із пріоритетних завдань виховної роботи у початковій школі.

Шляхом вивчення філософської літератури встановлено, що вперше дав визначення наполегливості як якості волі І. Кант, в епоху Нового часу. Згідно з визначенням філософа, людина зобов'язана дотримуватися певних практичних принципів, які пропонуються їй власним розумом [92]. Ідеї І. Канта знайшли своє продовження у працях П. Лесгафта, згідно з якими наполегливість розглядалася як прояв волі людини, заснований на істинах, з'ясованих і твердо встановлених її розумом [92]. Але у теорії виховання наполегливість стала об'єктом спеціальних досліджень лише з 1958 року, коли Х. Хекхаузен здійснив аналіз проблеми мотивації досягнення та наполегливості й окреслив різні підходи до її вирішення [178]. Також аналіз наукової літератури свідчить про те, що поняття „наполегливість” тотожне поняттю „характер”, що поширене у вжитку й сьогодні.

Питання виховання наполегливості у молодших школярів за сучасних умов потребує додаткового теоретичного обґрунтування. Зокрема, вивчення цієї проблематики передбачає визначення нової системи понять, дотичних до її змісту, і розкриття їхньої сутності. Такими поняттями є: „виховання”, „наполегливість”, „виховання наполегливості” та „виховання наполегливості у школярів 6–7 років у процесі занять бойовим хортингом”.

Різні актуальні напрями виховної роботи початкової школи висвітлюються багатьма науковцями і вченими, зокрема: Т. Алексеєнко, І. Бехом, Б. Ведмеденком, Т. Дем’янюк, К. Журбою, М. Зубалієм, І. Зязюном, В. Івашковським, С. Карпенчуком, В. Киричок, О. Коберником, Б. Кобзарем, О. Кондратюком, В. Новосельським, В. Оржеховською, Ж. Петрочко, Ю. Руденком, М. Тимчиком, К. Черною, Т. Шашлом та іншими. У їхніх працях наголошується, що виховання – багатовимірний процес, який залежить від низки об’єктивних і суб’єктивних чинників, впливу суспільства на особистість, яка розвивається; цілеспрямований, спеціально організований і керований вплив вихователя на вихованця з метою всебічного розвитку особистості; цілісний вплив педагога на розвиток якостей особистості, набутих нею у процесі виховання; формування інтелекту, фізичних і духовних сил підростаючого покоління тощо.

В „Українському педагогічному енциклопедичному словнику” поняття „виховання” трактується С. Гончаренком як „процес цілеспрямованого, систематичного формування особистості, зумовлений законами суспільного розвитку, дією багатьох об’єктивних і суб’єктивних факторів. У широкому розумінні виховання – це вся сума впливів на психіку людини, спрямованих на підготовку її до активної участі у виробничому, громадському й культурному житті суспільства. Сюди входить як спеціально організований вплив виховних закладів, так і соціально-економічні умови, що діють певною мірою стихійно. У вузькому розумінні слова виховання є планомірним впливом батьків і школи на формування особистості.

Метою виховання є сприяння розвитку у вихованця виявленого обдарування чи отримання якихось задатків відповідно до мети („ідеал виховання”). Засобом виховання є насамперед приклад, який вихователь подає вихованцеві, потім – наказ (вимога й заборона), переконання, привчання й навчання. Виховання поширюється на тіло, душу й дух і висуває завданням утворення із задатків і здібностей, що розвиваються, гармонійного цілого, а також набуття підростаючим вихованцем сприятливих для нього самого і для суспільства душевно-духовних установок стосовно інших людей, сім’ї, народу, держави тощо” [32, с. 71]. С. Гончаренко також зазначає, що виховання з боку

батьків і школи припиняється зі втратою ними авторитету у вихованця. Учений наголошує, що в Україні має бути створена нова цілісна система виховання, спрямована на формування самостійності й відповідальності, принциповості й почуття власної гідності, творчої активності та критичного мислення [32].

Дуже близькою за своєю сутністю є характеристика виховання у „Педагогічному словнику” за редакцією М. Ярмаченка, що визначається О. Сухомлинською як „вплив суспільства на особистість, яка розвивається. У широкому розумінні виховання – це соціалізація, тобто процес формування інтелекту, фізичних і духовних сил підрастаючого покоління. Виховання як педагогічна категорія є цілеспрямованою діяльністю, покликаною сформувати систему якостей особистості, поглядів та переконань відповідно до виховання суспільних ідеалів” [117, с. 85]. Педагог вважає, що виховання здійснюється через культуру, освіту та навчання у процесі різних видів діяльності та під впливом спадковості й середовища. На думку вченої, педагогіка найбільш повно й системно досліджує та виявляє всі фактори впливу на особистість, його принципи, зміст, мету, організацію, засоби та методи. Також О. Сухомлинська акцентує, що виховання – це конкретно-історичне явище, яке тісно пов’язане із соціально-економічним, політичним і культурним розвитком суспільства, а також етносоціальними та етнопсихологічними особливостями та умовами життя [117].

Виховання, на думку Т. Алексеєнко, – це „процес цілеспрямованого керування розвитком особистості як суб’єкта діяльності, створення умов для його забезпечення; відносно контрольована складова процесу соціалізації; цілеспрямована система впливів на особистість з метою вироблення в неї соціально бажаних якостей (духовних, моральних, етичних, естетичних, трудових, фізичних, громадських, сімейних та ін.), які є основою підготовки до самостійного життя, засвоєння досвіду попередніх поколінь та нових підходів до подальшого розвитку суспільства і суспільних відносин” [156, с. 66–67]. Як стверджує дослідниця, під час виховання на особистість дитини діють різні виховні чинники: сім’я, близьке оточення родичів і дорослих, формальні й неформальні колективи, малі групи, в яких перебуває дитина (дитячий садок, школа, гуртки, вулиця, мікрорайон та ін.), засоби масової інформації, література, мистецтво тощо.

У „Словнику-довіднику” за загальною редакцією Т. Алексеєнко зазначено, що 1921 року Міжнародна ліга нового виховання ухвалила тлумачення, згідно з яким виховання – це створення умов для розвитку здібностей кожного вихованця як індивіда. Такий підхід вимагає динамічності виховних цілей, змісту і методів відповідно до змін соціальної ситуації. Суть саме такого

розуміння виховної роботи полягає у співробітництві, діалозі, суб'єкт-суб'єктній взаємодії дорослих і дітей, у глибокій повазі кожного з них і акцентує на внутрішніх силах дитини як особистості. Т. Алексеєнко вважає, що у виховному процесі батьки та вихователі повинні зберегти, збагатити ці сили, а не формувати стандартну особистість, оскільки призначення виховання – у сприянні становленню й розвитку духовної сфери як дітей, так і батьків, вихователів [156, с. 66–67].

Отже, виховання, на думку вчених, є впливом суспільства на особистість, яка розвивається; процесом цілеспрямованого керування розвитком особистості як суб'єкта діяльності; впливом на психіку людини, спрямованим на підготовку її до активної участі у виробничому, громадському й культурному житті суспільства; системою впливів на особистість з метою вироблення в ній соціально бажаних якостей тощо.

Ми поділяємо думку академіка І. Бега, що сучасний виховний процес слід будувати на таких позиціях: „1. Необхідно сповна використовувати філогенетичну здатність людини до жертвності. З цією здатністю пов'язане історичне існування людського суспільства. Її сучасні форми – філантропію, соціальний патронаж, опіку над людьми з особливими потребами та інше слід перетворити на відповідні виховні технології. 2. Потрібно ціннісно збагатити природну захопленість особистості різноманітними аспектами життя: забезпечити позицію „неалібі у бутті” (за М. Бахтіним), де вона формувалася б як його повноцінний суб'єкт. 3. Важливо наставляти підрастаюче покоління на культуру гідності, а не культуру користі, дотримуючись при цьому морального раціоналізму. 4. На часі досягнення мети розвитку особистості з високим смисловим порогом. Така особистість не надає особливої значущості різноманітним примітивно утилітарним цінностям, спокійно ставитися до їх втрати, а переживає лише за вершинні устремління...” [7, с. 16]. Також учений зазначає, що розглянуті конструктивні позиції мають стати основою розвивального виховання, мета якого полягає у створенні зовнішніх і внутрішніх умов для побудови індивідуальної траєкторії ціннісно-смислового самовизначення особистості тощо [7].

Аналіз психолого-педагогічних праць Е. Вільчовського [25], З. Діхтяренко [40], М. Зубалія [56], О. Остапенка [104], М. Тимчика [167] та інших дає можливість зрозуміти, що наполегливість є необхідною рисою характеру сучасної людини, яка проявляється в її здатності завершувати розпочату справу й досягати поставленої мети у процесі тривалої і напруженої діяльності. Тобто, в контексті нашого дослідження, наполегливість пов'язана з умінням учнів молодших класів здійснювати свої прагнення, що є одним із

найважливіших видів внутрішніх мотивів. Також учені стверджують, що молодший шкільний вік є найбільш значущим перехідним етапом у житті людини від раннього дитинства до свідомого життя, а тому саме в цей період слід приділяти велику увагу морально-вольовому загартуванню дітей та вихованню в них наполегливості, що сприятиме їм у подальшому житті [40; 43].

Дослідження різних аспектів виховання наполегливості здійснювали такі вчені, як А. Голубєва [30], О. Гузенко [34], З. Діхтяренко [41], В. Дронов [46], О. Ключникова [67], В. Крутецький [85], С. Поліщук [122], Н. Стаднік [157], М. Тимчик [167], А. Фок [175], І. Щербініна [190] та інші.

Поняття „наполегливість” в „Українському педагогічному енциклопедичному словнику” визначене як „вольова риса людини, що полягає у здатності тривало, не знижуючи активності, домагатися поставленої мети, незважаючи на труднощі й перешкоди. Наполегливість формується під впливом виховання, починаючи з раннього дитинства. До виявлення наполегливості дітей спонукають привабливі цілі. У вихованні наполегливості важливо мати значущі цілі й намір долати труднощі власними зусиллями” [32, с. 306].

Подібне визначення подає „Педагогічний словник” за редакцією М. Ярмаченка, в якому наполегливість трактується як „якість особистості, що полягає в умінні досягати поставленої мети, долаючи при цьому зовнішні й внутрішні перешкоди” [117, с. 334]. Учений зауважує, що не слід на основі зовнішньої схожості плутати наполегливість з упертістю, оскільки і те й інше характеризується настійливим прагненням досягти бажаного. Але на відміну від наполегливості, зазначає педагог, при упертості єдиним мотивом поведінки є самоствердження, прагнення наполягти на своєму. Виховання наполегливості, вважає він, необхідно починати з раннього віку, при цьому найголовнішим є привчання не припиняти цілеспрямованих зусиль у разі виникненні перешкод. Тому доцільно висувати перед дитиною досить складні, але здійсненні завдання й неухильно вимагати, щоб вона доводила розпочату справу до кінця. Також рекомендовано виробити у дитини вміння самостійно ставити об’єктивно значущі цілі та досягати їх. Учений вважає, що „у шкільному віці важлива роль у розвитку наполегливості належить самовихованню” [117, с. 334].

Тлумачення досліджуваної якості у „Психологічній енциклопедії” суголосне вище викладеним; автори видання також зазначають, що “пасування перед труднощами, перетворюючись у звичку, породжує нерішучість, невпевненість у собі, пасивність”. Учені підкреслюють вагому роль учнівського колективу у формуванні наполегливості, а також необхідність постійної мотивації прагнення учнів до саморозвитку [131, с. 218–219].

На думку Г. Попової, у вихованні наполегливості щодо фізичного вдосконалення особистості, якісного виконання фізичних вправ, недостатньо використовується потенціал навчальної та позаурочної діяльності (уроки, гуртки, секції). Дослідниця вважає, що однією з умов, яка стимулює процес фізичного вдосконалення особистості школяра, є виховання наполегливості, що виражає єдність і взаємозумовленість усіх її компонентів, заснованих на ідеології ведення здорового способу життя. Г. Попова стверджує, що виховання наполегливості у фізичному вдосконаленні має здійснюватися інтегровано, з позиції цілісного підходу до особистості; за допомогою психолого-педагогічних умов, що дають змогу зробити означений процес найбільш успішним [124].

На переконання педагога, для того щоб виховати наполегливе ставлення учнів до свого фізичного вдосконалення, педагогам слід дотримуватися дидактичних принципів фізичного виховання, методично грамотно підбирати засоби фізичної культури, спираючись на інтереси та бажання школярів. Г. Попова зазначає, що у процесі виховання наполегливості до фізичного вдосконалення учнів повинен брати участь увесь педагогічний колектив школи, але провідна роль при цьому має належати вчителю фізичної культури, тренеру. Педагог наголошує, що найбільш ефективним і доступним засобом виховання наполегливості є рухливі та спортивні ігри. У зв'язку з цим їх використання можливе в різних формах фізичного вдосконалення дітей з різними рівнями підготовленості та станом здоров'я [124].

Окреслена проблема знайшла подальший розвиток у працях О. Ключникової, яка стверджує, що питання морального виховання підростаючого покоління завжди були осередком досліджень вітчизняної педагогіки. Учена наголошує на значущості виховання наполегливості й формування у дітей основ самовиховання. Суттєве значення, на її думку, має розвиток здатності учня до орієнтації у навколишній дійсності, до самостійного прийняття відповідальних рішень і їх достатньо повної реалізації під впливом морально-ціннісних мотивів, а також саморегуляції поведінки й діяльності на основі усвідомлення справедливих моральних норм суспільства. О. Ключникова зазначає, що одним із показників здатності дитини до управління своєю діяльністю є наполегливість, наявність якої дає їй змогу досягати поставленої мети, долати труднощі, які трапляються під час виховної діяльності, контролювати себе у процесі цієї діяльності й отримувати якісний результат тощо [67].

На підставі власних досліджень і узагальнення психолого-педагогічних джерел З. Діхтяренко дає власне визначення поняття „виховання наполегливості молодших школярів”, а саме: „це цілеспрямований процес, який формує у

молодшого школяра здатність доводити до кінця поставлену мету, переборювати при цьому різні перепони, які з'являються на шляху до досягнення бажаного результату” [41, с. 28].

На думку З. Діхтяренко, виховання наполегливості молодших школярів, зокрема у процесі ігрової діяльності, є актуальною проблемою, оскільки така якість забезпечує подолання негативних тенденцій серед учнів 1–4 класів, пов'язаних з їхнім нестійким функціонально-емоційним станом та недостатньою сформованістю інших морально-вольових характеристик. Наполегливість, на думку педагога, є однією з основних вольових якостей, яка передбачає здатність не зупинятися перед труднощами, а йти до кінцевої мети [41]. Науковець вважає, що у вихованні наполегливості молодших школярів велику роль відіграє позакласна ігрова діяльність, і визначає її як складник навчально-виховного процесу, що спрямований на задоволення запитів, інтересів школярів через виховний вплив педагога та передбачає моделювання відносин. Під час організації і проведення ігор у молодших школярів формуються морально-вольові якості, зокрема воля, емоції, інтелектуальна сфера.

Значну увагу дослідженню різних аспектів виховання наполегливості приділяли психологи І. Бех [10; 11], В. Дронов [46], Є. Ільїн [64], В. Котирло [83], А. Морозов [107] та інші, які погоджуються з тим, що наполегливість є вольовою якістю особистості.

Ми поділяємо думку Є. Ільїна, який вважає, що наполегливість – це вольова якість, яка має проявлятися постійно, тобто є важливою рисою особистості. Відомий психолог розглядає наполегливість як непохитне прагнення до досягнення віддалених у часі цілей через подолання перешкод і труднощів, які виникають у процесі діяльності. Учений також визначає такі умови прояву наполегливості, як: ступінь упевненості людини в досягненні мети; мотивація досягнення – прагнення до успіху, наявність вольових установок на подолання труднощів. Також, переконаний Є. Ільїн, наполегливість школярів проявляється у їхній навчальній діяльності, а особливо на заняттях з фізичної культури (за умови стійкого інтересу до навчання) тощо [64].

Для нашого дослідження цікавим є визначення А. Морозова, який вважає, що „наполегливість – це вольова якість, завдяки якій людина може мобілізувати свої сили для відносно тривалої і складної боротьби з перешкодами і труднощами, що зустрічаються в її діяльності на шляху досягнення досить віддалених цілей. Без наполегливості, без того щоб стояти на своєму і боротися за виконання прийнятого рішення, не може бути рішучості, самостійності, самовладання і цілеспрямованості” [107, с. 80].

Ми згодні з В. Дроновим, котрий трактує наполегливість як одну з найважливіших якостей особистості, яка виконує функції регулятора тривалої роботи у різних сферах життєдіяльності суб'єкта і відіграє істотну роль у становленні особистості. Науковець зазначає, що необхідно вивчати природні передумови наполегливості для визначення оптимальних умов розвитку та гармонізації цієї особистісної моральної якості. Також, досліджуючи проблему наполегливості, В. Дронов вважає за доцільне розглядати її фундаментально, у співвідношенні індивідуальних та особистісних особливостей суб'єкта, а також широкого кола інших питань, пов'язаних з вивченням цілісної індивідуальності [46].

Розробляючи тему „Співвідношення властивостей темпераменту з різними змінними наполегливості” В. Дронов дійшов висновку про те, що психомоторна та інтелектуальна сила і стійкість темпераменту сприяє підвищенню енергійності наполегливості. Отримані у процесі дослідження позитивні зв'язки між емоційним компонентом темпераменту й установчо-цільовими змінними наполегливості свідчать про те, що емоційні характеристики темпераменту різних полюсів можуть брати участь у формуванні динамічного аспекту особистісно значущих цілей щодо здійснення наполегливої поведінки тощо [46].

Цінними для нашого дослідження є висновки психолога Ю. Трофімова, який наголошує, що поняття наполегливість, як систематичний прояв сили волі з реалізації довготривалої мотиваційної установки, є прагненням людини досягти віддаленої у часі мети, незважаючи на перешкоди і труднощі. Також психолог зауважує, що наполегливість значною мірою залежить від ступеня впевненості людини в досяжності мети, мотивації досягнення (прагнення до успіху), рівня домагань, вольових установок на подолання труднощів. Реалізується наполегливість через багаторазовий вияв завзяття та терплячості, отже, наявність у людини цих вольових якостей обумовлює і її наполегливість [132].

Аналіз наукових праць Ю. Трофімова дав змогу з'ясувати, що наполегливість учнів суттєво залежить від їх фрустраційного порогу, тобто швидкості виникнення фрустраційного стану дитини, коли вона, наприклад, неодноразово зазнає невдачі. Окрім того, що різні учні володіють різним фрустраційним порогом (в одного стан фрустрації настає після двох-трьох невдач, в іншого – при більшій їх кількості), вони і реагують на фрустрацію по-різному. За імпульсивної форми реагування учень “опускає руки”, вважаючи себе не здатним подолати труднощі, що виникли. За екстрапульсивного реагування на невдачі він знаходить їх причину у зовнішніх факторах, випадковості, і навпаки, прагне довести свою спроможність упоратися з перешкодами. Таким чином дитина посилює прояв своєї наполегливості [132].

Значна частина вчених [83; 85; 121; 156; 189; 193] переконані, що поняття „наполегливість” потрібно розглядати у поєднанні з поняттям „воля”. Зокрема, у „Філософському словнику” за редакцією М. Розенталя і П. Юдіна термін „воля” трактується як „свідома цілеспрямованість людини до виконання тих або інших дій. Ідеалізм хибно розглядає волю як нібито не залежну від зовнішніх впливів та обставин і не пов’язану з об’єктивною необхідністю властивість, а дії і вчинки людини – як прояви ідеалістично тлумаченої „свобідної” волі. Насправді джерелом цілеспрямованої вольової діяльності людини є об’єктивний світ. Відбитий крізь призму внутрішніх умов суб’єкта (потреби, інтереси, бажання, знання тощо), об’єктивний світ створює для нього можливість ставити різні цілі, приймати рішення, чинити так або інакше. Початковою ланкою вольової дії є постановка й усвідомлення мети, потім прийняття рішення діяти, вибір найдоцільніших способів здійснення дії. Вирішальним для характеристики даної дії як вольової є виконання рішення. Сила волі не дається людині від природи. Уміння і здатність вибирати цілі, приймати правильні рішення і виконувати їх, доводити почату справу до кінця – результат знань, досвіду, виховання і самовиховання” [174, с. 74].

Поняття „воля” в „Українському педагогічному енциклопедичному словнику” визначене як „свідома саморегуляція людиною своєї поведінки й діяльності, регулююча функція мозку, що полягає у здатності активно домагатися свідомо висунутої мети, переборюючи зовнішні і внутрішні перешкоди. Воля виконує дві взаємопов’язані функції – спонукальну та гальмівну, що виявляється у спрямуванні активності, її посиленні, а також у стриманні зовнішніх рухів та дій. Воля виявляється у формі організованих дій, вчинків і поведінки. Високий моральний розвиток особистості – найважливіша й необхідна умова виховання волі і основний шлях її виховання” [32, с. 83].

Дещо відрізняється поняття „воля” у визначенні Н. Пов’якель, яка розглядає його як „форму психологічного відображення, що виявляється в здатності людини здійснити свої бажання, реалізувати поставлену мету, відібрати дії для подолання зовнішніх чи внутрішніх перешкод. Основні функції волі: вибір мотивів і цілей, регуляція спонукання до дії при недостатній чи надмірній мотивації, організація психічних можливостей особистості” [117, с. 98]. Розвиток волі, на думку педагога, пов’язаний насамперед з формуванням в особистості мотиваційної сфери, сталого світогляду та переконань, а також здатності до вольових дій, самоконтролю та довільної регуляції поведінки в різних життєвих ситуаціях [117].

У словнику-довіднику „Соціальна педагогіка” за редакцією Т. Алексеєнко поняття воля розглядається як „здатність людини до керування своїми вчинками

і поведінкою, що проявляється у самодетермінації, саморегуляції нею своєї діяльності і різних психічних процесів; психічний процес, що полягає у здатності активно домагатися свідомо поставленої мети, долаючи зовнішні та внутрішні перешкоди” [156, с. 89].

Досліджуючи проблему виховання вольових якостей у дітей 5–6 років під час виконання фізичних вправ, О. Сагайдачна стверджує, що у процесі рухової діяльності під педагогічним впливом створюються сприятливі умови для прояву й розвитку таких провідних вольових якостей, як наполегливість і цілеспрямованість. Учена наголошує, що під час виконання фізичних вправ цілеспрямованість і наполегливість взаємозумовлені, оскільки виражаються в умінні зосереджувати увагу на поставленій меті, мобілізувати свої сили на тривале виконання запропонованих дій, пов'язаних з подоланням труднощів об'єктивного і суб'єктивного характеру. Також дослідниця для оцінки вольових якостей дітей 5–6 років в умовах рухової діяльності радить використовувати фізичні вправи, які супроводжуються тривалою діяльністю і багаторазовим повторенням однотипних рухових вправ. При цьому, на думку О. Сагайдачної, виникає необхідність докладати вольових зусиль для подолання фізичного та емоційного напруження, що поступово зростає; основними ж показниками прояву вольових якостей є тривалість, кількість повторень та інтенсивність виконання фізичної роботи тощо [145].

Учена зазначає, що розвиненості вольових якостей дітей 5–6 років, зокрема їхньої наполегливості й цілеспрямованості, притаманні, по-перше, несуттєві відмінності у середніх значеннях показників хлопчиків і дівчаток; по-друге, яскраво виражені індивідуальні розбіжності прояву цих якостей; по-третє, їхня незалежність від ступеня розвитку швидкісно-силових характеристик. Дослідниця також стверджує, що ефективним засобом виховання наполегливості й цілеспрямованості на заняттях з фізкультури є фізичні вправи, які виконуються в безперервному та інтервальному режимах роботи і пов'язані з подоланням труднощів різних видів. При цьому О. Сагайдачна провідним методом у вихованні вольових якостей виділяє метод вправи, заснований на систематичному повторенні рухових вправ, що спонукають дітей до свідомого й активного виконання рухових завдань. Також для стимуляції вольових зусиль дітей, на її думку, важливо використовувати прийоми самоконтролю, обліку ступеня розвитку вольових якостей, оцінювання досягнутих результатів, а також ігрові та змагальні форми виконання рухів (наприклад, заохочення) [145].

У науковій праці про індивідуальний підхід до вироблення вольових звичок В. Юркевич пропонує такі вправи: дайте дітям список з 8–10 досить простих за змістом завдань, у процесі виконання яких вони будуть виховувати у

себе волю. Нехай школяр сам вибере для себе одне або два завдання. Наприклад, завдання „зарядка” полягає в тому, щоб дитина, уставши вранці з ліжка – 10 хвилин займалася ранковою гімнастикою (і так цілий тиждень). На наступному тижні школяр повинен підніматися хвилиною раніше і займатися гімнастикою вже не 10, а 11 хвилин. Зокрема, додаючи щотижня по одній хвилині, він поступово має довести час зарядки до 17 хвилин. Потім, радить В. Юркевич, збільшити під час зарядки кількість присідань, віджимань, махів тощо. На думку психолога, дитина й не помітить, як через два-три місяці робити ранкову зарядку для неї стане звичкою [197].

Л. Кузнєцова поділяє думку фізіолога П. Симонова, який визначає волю як потребу в подоланні перешкод. Людина, в якій слабо розвинена ця потреба, у разі виникнення перешкоди відмовляється від висунутої раніше мети – таких людей ми називаємо безвільними. Вольову людину, зазначає Л. Кузнєцова, перешкода змушує мобілізувати всі свої сили і здібності та з подвійною енергією боротися за реалізацію поставленої мети. Безвільній людині притаманне самонавіювання та піддатливість, вона не прагне самостійно вирішувати життєві проблеми і вважає за краще стати пасивною, слухатися у всьому інших людей, яких сприймає як лідерів. Така людина, на думку вчених, несамостійна, нестабільна у своїх поглядах і переконаннях, усі свої думки запозичує в інших; вона не прагне розібратися в суперечливих ситуаціях, довіряючись у всьому думці людини, чия воля сильніша [87].

Розвиток волі, наголошує Л. Кузнєцова, це складне, але водночас винятково важливе завдання школи і сім'ї. Учена вважає, що основними якостями волі є наполегливість, цілеспрямованість, самостійність, рішучість, організованість, дисциплінованість. Якщо ці якості розвинені недостатньо, зазначає педагог, людина досягає скромних і незначних результатів у своїй діяльності, навіть якщо у неї були явно виражені здібності на початковому етапі виховання. Така людина звикає робити тільки те, що їй захоплює, цікавить, це вона схоплює “на льоту” (приймає спонтанне рішення). Вчена також акцентує, що в процесі виконання програми початкового навчання, яка дозволяє школяру досягати успіху, не проявляючи особливої працездатності, – ця звичка досягати успіху без особливих зусиль пізніше може обернутися відставанням у навчанні тощо [87].

У „Психологічній енциклопедії” (автор-упорядник О. Степанов), зазначено, що з ХХ століття волю почали досліджувати у зв'язку з проблемою подолання перешкод, які знижують спонукання до дії. „Так розглядають цю властивість психіки у вітчизняній психології, яка визнає об'єктивну закономірність вольових дій і підпорядкованість вольових процесів власним

закономірностям” [131, с. 71]. Також відмічено, що воля не дана людині від природи, її розвиток починається в ранньому дитинстві й має декілька етапів: від виникнення у дитини простих дій, спрямованих на задоволення примітивного бажання, до складних вольових дій, які утворюючи імпульсивні спонукання, організовують та регулюють людську діяльність і поведінку тощо [131, с. 71–72].

Психолог А. Морозов дає таке визначення поняття „воля”: „властивість (процес, стан) людини, що проявляється в її здатності свідомо керувати своєю психікою та вчинками. Виявляється в подоланні перешкод, які виникають на шляху досягнення свідомо поставленої мети” [107, с. 78]. На думку вченого, усі вольові дії цілеспрямовані, але для досягнення мети потрібно їх узгоджувати. Без визначеної мети та врахування обставин, за яких доводиться діяти, люди не змогли б підкорити собі природу й використовувати її блага, вести людський спосіб життя й спільно виробляти все те, що необхідно для задоволення їхніх матеріальних і духовних потреб [107]. А. Морозов виділяє такі ознаки вольового акту: „вольовий акт завжди пов'язаний з прикладанням зусиль, прийняттям рішень та їх реалізацією; для вольового акту характерна наявність продуманого плану здійснення будь-яких дій; вольовий акт характеризує посилену увагу до дії і відсутність безпосереднього задоволення, одержуваного в процесі й у результаті його виконання (мається на увазі емоційного, а не морального задоволення)” [107, с. 78]. Воля, зазначає вчений, є дієвою стороною свідомості людини, тобто такою її якістю, завдяки якій психічна діяльність впливає на практичну. Тобто, під впливом вольових процесів людина може докласти зусиль для того, щоб активізувати свої дії і вчинки та домогтися їх успішного завершення в умовах подолання труднощів. Але та ж людина завдяки волі може втриматися від вчинення якихось дій, уповільнити або зупинити їх, якщо вони почалися, або спрямувати їх в інше русло. Це дуже важлива й складна властивість особистості, наголошує А. Морозов [107].

Інтерес для нашого дослідження щодо виховання наполегливості у школярів 6–7 років становить бачення Н. Гаврилюк, що у формуванні вольових якостей молодшого школяра велику роль відіграють ініціації, які мають сприйматися учнями 1–2 класів як гра на витримку. Ініціації, на думку психолога, викликають більший інтерес у молодших школярів порівняно з іншими методами корекції. При цьому, виконуючи певне завдання, учні початкових класів не відстають від своїх однолітків, досягаючи високих результатів, оскільки ініціації розкривають вольовий потенціал дітей [28]. Учена радить вчителям формувати такі вольові якості, як наполегливість, рішучість, витривалість, які необхідні в навчальній діяльності, за допомогою ініціацій у формі ігор на подолання труднощів. Можливо застосовувати й інші способи та

методи, але за умови, що навчання здійснюватиметься з урахуванням сенситивних періодів і психічних новоутворень, коли ці якості стають засобом підвищення успішності діяльності молодших школярів. Також ми підтримуємо її думку, що формуючи вольові якості молодших школярів різними засобами, вчителі повинні пам'ятати про неприпустимість волюнтаризму й тиску на дітей, адже в усіх використовуваних методах і засобах школярі мають бути зацікавлені. Педагоги повинні стимулювати учнів 1–2 класів учитися краще, бути наполегливими, зважаючи на їхні потреби. Формуючи вольові якості школярів у процесі діяльності, вчителі мають спиратися на індивідуальний та диференційований підхід [28].

Вагомими для нашого дослідження є також праці Т. Іванової, в яких висловлено думку, що вплив на вольову сферу через початкове засвоєння дитиною певних теоретичних уявлень про поведінку людини з високим рівнем вольових якостей (наполегливості й відповідальності) з подальшим тренуванням їх реального прояву у грі та в навчальному процесі створює можливості для формування мотивації досягнення мети. Учена впевнена в існуванні зв'язку між мотивацією досягнення мети та ступенем адекватності самооцінки вольових якостей (наполегливості, відповідальності). Високомотивовані школярі більш критично оцінюють прояв у себе вольових якостей, серйозно ставляться до допущених помилок, труднощів у практичній діяльності, вважають свої зусилля і старання у навчанні недостатніми. Психолог наголошує, що є й інша закономірність: чим нижчий рівень мотивації досягнення мети, тим частіше виявляється завищена самооцінка вольових якостей. Низькомотивовані школярі здебільшого не критичні в оцінюванні своїх вольових якостей, переоцінюють власні можливості, старання й зусилля [63].

Також Т. Іванова виявила суттєві відмінності в обґрунтуванні рівня самооцінки наполегливості у сильномотивованих і слабкомотивованих молодших школярів. Учні з високим рівнем мотивації відзначають необхідність підвищення наполегливості й відповідальності у навчальній діяльності, а учні з низьким рівнем мотивації – демонструють небажання працювати над формуванням власних вольових якостей. Також науковець зазначає, що формування мотивації досягнення мети у дітей молодшого шкільного віку може йти шляхом розвитку прагнення поліпшити свої результати й перевершити досягнутий рівень через вплив на власну вольову сферу (вдосконалення наполегливості й відповідальності) у процесі навчальної діяльності. Дослідниця зауважує, що підвищення мотивації досягнення мети спостерігається за дотримання умов проходження дитиною етапів формування уявлень про

мотивацію досягнення (вольових якостей) та етапів тренування прояву цих якостей в ігровій діяльності та у навчальному процесі [63].

Ми вважаємо за доцільне звернути увагу на дещо інший погляд, якого дотримується Г. Люблінська, а саме: розвиток волі у дитини молодшого шкільного віку виявляється в тому, що „змінюється й розширюється обсяг і зміст цілей, які приваблюють і спонукають її до їх досягнення; вона може долати дедалі більші зовнішні і внутрішні труднощі – формується сила волі; дитині стає доступною дедалі більша тривалість вольового зусилля – зростає витривалість волі; зростає можливість довільно гальмувати свої спонукання, виявляти самовладання, витримку; дитина набуває можливості ставити собі далекі, уявні цілі й спрямовувати свої зусилля на їх досягнення; мету і шляхи її досягнення, які раніше підказували дорослі, ставить і визначає сама дитина; мотиви, які є сильною спонукальною причиною, набувають дедалі більш свідомого і стійкого суспільно зумовленого характеру, проте самостійність дитини, яку вона помилково розуміє, часто ускладнює перетворення суспільно значущих мотивів в особисто значущі; весь вольовий процес ускладнюється, виникає боротьба мотивів, у якій суспільно зумовлені спонукання ще не завжди виступають як такі, що діють найсильніше” [95, с. 294]. Також Г. Люблінська вважає, що воля розвивається в процесі становлення особистості. Цей процес, на думку психолога, не може відбуватися відокремлено від інтересів, які формуються в дитини, ставлень, які визначаються до інших дітей, дорослих, однолітків і власне – до самої себе. Дослідниця наголошує, що у розвитку волі велику роль відіграє життєвий досвід особистості, тобто практика її поведінки і спілкування з різними людьми тощо [95].

Отже, вивчення психолого-педагогічних джерел свідчить, що проблема виховання наполегливості у школярів досить детально досліджувалася у попередні роки. Також аналіз наукової літератури уможливорює висновок, що проблемі виховання наполегливості приділяється недостатня увага за сучасних умов. Розгляд теоретичних основ виховання наполегливості дав змогу визначити основні поняття (зокрема, „виховання”, „наполегливість”, “воля”), які пов’язані з цією проблемою, та розкрити їхню сутність і зміст. У проаналізованих джерелах стверджується, що виховання наполегливості в учнів молодших класів є важливим напрямом виховної діяльності, який сприяє розвитку таких необхідних моральних якостей, як воля, наполегливість, дисциплінованість, винахідливість, творчість. На основі теоретичного аналізу і трактування цих провідних дефініцій дослідження нами визначено сутність поняття „виховання наполегливості у школярів 6–7 років у процесі занять бойовим хортингом” як цілеспрямований педагогічний процес забезпечення за допомогою занять

бойовим хортингом сприятливих умов для розвитку фізичних і психічних якостей учнів, які відображають їхню здатність долати внутрішні і зовнішні перешкоди, готовність доводити розпочату справу до кінця, досягати результату в складних предметно-поведінкових ситуаціях.

1.2. Урахування вікових особливостей школярів 6–7 років у процесі виховання наполегливості

Проблема вивчення вікових особливостей підростаючого покоління завжди викликала науковий інтерес у дослідників. Зокрема, аналіз літератури свідчить, що дитячу психіку почали активно досліджувати у другій половині XVIII століття. Ю. Приходько зазначає, що першовідкривачем особливостей дитячої психіки прийнято вважати видатного філософа-просвітителя, педагога Ж.-Ж. Руссо, який свої педагогічні погляди виклав у романі-трактаті „Еміль, або Про виховання”. Французький письменник зумів пробудити небувалу суспільну увагу до проблем дитинства, бо був переконаний, що діти мають виховуватися природньо й „бути дітьми, перш ніж вони стануть дорослими”. Тобто, наголошувалося на важливості урахування їхніх вікових особливостей. Ж.-Ж. Руссо відмічав, що дитина – це не маленький дорослий і старші не завжди можуть зрозуміти особливості дитячого розуму, бажань та почуттів, тому потрібно надати можливість самій природі сприяти розвитку дитини. Внутрішньою мотивацією педагогічного процесу, на думку педагога, стає потяг дитини до самовдосконалення, її готовність до суспільного життя і громадських обов’язків [127; 141; 142].

Вивчення психолого-педагогічної літератури засвідчує, що одним із перших на теренах нашої країни почав досліджувати проблеми вікових особливостей дітей та дитячої психології як науки К. Ушинський. Він розвинув прогресивні думки своїх попередників щодо провідної ролі навчання і виховання у розвитку дитини як особистості та закономірностей розвитку емоційно-вольової сфери в молодшому шкільному віці під впливом навчальної діяльності. Вчений у своїх працях неодноразово зауважував, що педагогіка може досягти успіху у вихованні дітей, лише спираючись на сукупність антропологічних наук, до яких зараховував фізіологію, анатомію, філософію та інші; при цьому провідну роль відводив психології, в основу якої покладав всебічне вивчення особистості. Також він стверджував, що розвиток дитини залежить від її активної праці та пізнавальної діяльності. Зокрема, К. Ушинський наголошував, що навчання й виховання може бути ефективним лише за умови врахування вікових та психологічних особливостей дітей, оскільки педагог, знаючи ці

особливості, здатен ефективно керувати навчально-виховним процесом. У своїх працях педагог звертав увагу й на те, що рухлива гра є дієвим засобом у вихованні особистості, хоча власної теорії щодо гри не створив [127; 169; 170].

Шляхом аналізу наукових джерел встановлено, що до вивчення вікових особливостей дітей раннього віку вперше звернувся український учений І. Сікорський, який наголошував на необхідності всебічного осягнення дитиною її природи, з метою впливу на гармонійний і цілеспрямований її розвиток. Психолог виділяв три аспекти окресленого питання, а саме: 1) гармонійне узгодження різних сторін психічної діяльності (волі, розуму, почуття); 2) гармонійний розвиток духу і тіла; 3) гармонійне узгодження різних сторін виховного впливу (розумового, морального, естетичного) тощо. Досліджуючи специфіку раннього віку, І. Сікорський звертав особливу увагу на фізичний і психічний розвиток власних дітей і зіставляв отримані дані з даними зарубіжних дослідників. При цьому вчений охопив дослідженнями усі грані психічного розвитку дітей, зокрема формування вольової сфери, розвиненість інтелекту, емоційне життя. Дослідник зазначав, що у розвитку інтелектуальної сфери важливу роль відіграє моторика, що особливо помітно під час ігрової діяльності. Оскільки рухлива гра, на його думку, несе в собі інтелектуальний елемент та глибокий зміст і є не просто забавою для дитина, а школою мислення. Він був переконаний також у тому, що почуття слугують провідником і збудником психічного розвитку [127; 150–152].

Як зазначає Д. Ельконін, молодший шкільний вік характерний тим, що „зі вступом до школи дитина починає здійснювати суспільно значущу та суспільно оцінювальну діяльність, і це ставить її у цілком нову позицію щодо всіх, хто її оточує. Через виконання нової діяльності, через нову позицію визначаються всі інші відносини дитини з дорослими і однолітками, у сім'ї та поза школою, ставлення до себе і самооцінка” [195, с. 226]. Також учений доводить, що „... свою провідну функцію та чи інша діяльність виконує найбільш повно в період, коли вона складається, формується. Молодший шкільний вік і є періодом найбільш інтенсивного формування навчальної діяльності” [196, с. 18]. З приводу цього Д. Ельконін писав, що навчальна діяльність за своїм змістом є суспільно значущою: у ній відбувається засвоєння всіх надбань культури і науки, здобутих людством; вона виконується відповідно до суспільно вироблених норм і є провідною у період формування молодших школярів як особистостей [195].

У навчальному посібнику „Вікова психологія” М. Савчин і Л. Василенко зазначають, що молодшими школярами є діти віком від 6–7 до 10–11 років, які навчаються в 1–4 класах сучасної школи. Цей віковий період, на думку психологів, завершує етап дитинства. „Опановуючи новий для себе вид

діяльності – навчання, молодші школярі ще багато часу й енергії віддають рухливим іграм, які відіграють важливу роль у формуванні фізичних здібностей дітей. У цих видах діяльності розгортаються їх стосунки з ровесниками і дорослими, особистісне психічне життя і психічний розвиток, формуються психічні новоутворення, завдяки чому діти виходять на новий рівень пізнання світу і самопізнання, відкривають нові власні можливості і перспективи” [144, с. 165]. Психологи зауважують, що головною особистісною характеристикою дітей початкових класів є прийняття й усвідомлення своєї внутрішньої позиції, що дає підстави вважати молодший шкільний вік зрілим дитинством. Учені наголошують, що нижня межа цього вікового періоду – 6–7 років – пов’язана з переходом до навчання як систематичної та цілеспрямованої діяльності. В перші місяці навчання у школі першокласникам притаманні ознаки, які поєднуються з ознаками дошкільнят. Часто це поєднання, на думку психологів, є досить суперечливим, що проявляється у невідповідності можливостей дитини вимогам життя, особливо вимогам школи та батьків [144].

Також М. Савчин і Л. Василенко стверджують, що молодший шкільний вік має „симптом утрати безпосередності”, який свідчить, що між бажанням щось зробити і самою діяльністю виникає момент з’ясування, що дасть дитині конкретна діяльність [144]. Цей симптом виявляється як внутрішня орієнтація в тому, який сенс може мати для малюка виконання діяльності: „задоволення чи незадоволення своїм місцем у стосунках із дорослим, іншими дітьми. Так уперше виникає емоційно-смілова орієнтувальна основа вчинку” [144, с. 165]. М. Савчин і Л. Василенко характерним для цього віку вирізняють усвідомлення дитиною, що вона виконує суспільно важливу діяльність, і значущість цієї діяльності оцінюють люди, які її оточують. У молодших школярів утворюється нова позиція стосовно дорослих та однолітків, змінюється самооцінка, перебудовуються взаємини у сім’ї [144]. Психологи звертають увагу на велике значення ігрової діяльності в цей віковий період. Саме у грі, на думку вчених, відбувається перехід від мотивів як свідомих, афективно забарвлених, безпосередніх бажань до спонукань як узагальнених, тобто найбільш усвідомлених, намірів. М. Савчин і Л. Василенко наголошують, що „жодній діяльності не властиве таке емоційно захоплене входження дитини в життя дорослих, як гри, в якій вона добровільно підкоряється різним вимогам” [144, с. 179].

Цінними для нашого дослідження є висновки М. Попова, який у дисертаційному дослідженні визначив характерні вікові особливості спілкування молодших школярів з учнями старшого віку, акцентував увагу на прагненні дітей наслідувати дорослих, бути гарними, на їхній емоційності тощо. М. Попов

констатує, що молодші школярі, особливо першокласники, часто емоційно відгукуються на ставлення до них старших учнів і ця емоційність не залишається непоміченою третьокласниками. Також дослідник зазначає, що молодші учні, даючи характеристику старшому партнеру по спілкуванню, найчастіше говорять про його інтелект, кмітливість, допитливість, знання, розум і практично не згадують про ці властивості особистості, характеризуючи своїх ровесників [123].

Аналіз наукової літератури [8; 9; 11; 22; 26; 51; 174; 192] демонструє, що в молодшому шкільному віці яскраво виражений пізнавальний інтерес, який ґрунтується на інтуїтивному прийнятті цінностей знання. Також інтереси учнів 1–2 класів вирізняються своєю динамічністю, оскільки можуть бути нестійкими, недовговічними, ситуативними, поверхневими тощо. Молодший шкільний вік, зазначає З. Міщенко, є одним із найважливіших новоутворень, в якому здійснюється перехід від безпосередньої поведінки до опосередкованої, тобто до поведінки усвідомленої і безпідставної. Учений наголошує, що дитина вчиться активно керувати собою, будувати свою діяльність відповідно до поставленої мети, свідомо визначених намірів і прагнень. Це свідчить про виникнення нового рівня організації стосовно мотивів і потреб молодших школярів, що є важливим показником розвитку особистості [105].

У науковій роботі „Психологія волі” Є. Ільїн, досліджуючи молодший шкільний вік, стверджує, що вольова мобілізація учнів початкових класів у навчальній діяльності залежить від зв'язку висунутих завдань з потребами школярів; постановки мети самими учнями; раціонально підбраного щодо віку завдання; точних і зрозумілих інструкцій учителя про способи правильного виконання завдання; наочного демонстрування школярам напряму руху до окресленої мети тощо. Також дослідник звертає увагу на вольові дії учнів 1–2 класів, які виконують усі доручення і вказівки вчителів та дорослих, а вже у третьому класі школярі здатні виробляти вольові акти відповідно до власних мотивів і самі створюють для цього умови [64].

Вивчення психолого-педагогічної літератури [4; 12; 17; 45; 57; 64; 67; 76; 87; 89; 91; 94; 95; 104; 108; 111; 114; 115; 125–127; 130; 138; 144; 158; 181; 186; 195] дає змогу констатувати, що молодший шкільний вік є одним із сприятливих періодів розвитку наполегливості. Як зазначає І. Бех, головною особливістю розвитку особистості в молодшому шкільному віці є зміна її соціальної позиції: дитина починає систематичне учіння, стає членом шкільного і класного колективів. Змінюються відносини з дорослими, провідним авторитетом серед них стає вчитель. Тому, вважає учений, завдання дорослих на цьому етапі полягає в тому, щоб сформувані у дитини молодшого шкільного віку позицію учня, підвести її до розуміння нових обов'язків. „Діти молодшого шкільного

віку, особливо першо- і другокласники, орієнтуються на норми поведінки і цінності вчителя більше, ніж на думки ровесників. Отже, вимагаючи необхідної поведінки від дитини, самим педагогам належить постійно суворо і прискіпливо стежити за своєю поведінкою, бути зразком для дитини” [13, с. 100–101].

У науковій праці „Особистість у просторі духовного розвитку” І. Бех доводить, що суперечністю формування особистості дитини в молодшому шкільному віці є зростання її здатності керувати власною поведінкою водночас із достатньо беззастережним прагненням наслідувати моральні зразки, які дають дорослі. Особистий приклад дорослих, з якими дитина постійно спілкується, надзвичайно важливий [13]. „До кінця молодшого шкільного віку колективні інтереси і спілкування з товаришами виокремлюються у особливу сферу життя, наповнену піклуванням, радіщами, інтересами... У них виробляються власні погляди, ставлення, вимоги й оцінки. З появою нових зв'язків з оточуючими виникають нові критерії, мірки, оцінки як товаришів, так і самого себе щодо всього, пов'язаного зі школою” [13, с. 98]. Вчений наголошує, що „виховне значення навчання, його роль у становленні особистості інколи недооцінюють. Унаслідок цього навчання і виховання існують як розрізнені процеси. У такому разі виховання зводиться до повчання з певного приводу, осудження проступків” [13, с. 96].

Для наукового пошуку вагомою є позиція А. Маркової, що в учнів 1–2 класів розвиваються мотиви, які стимулюють виникнення самолюбства, прагнення до самоствердження, змінюється здатність до довільної регуляції поведінки. Науковець аргументовано доводить, що для свідомості дитини найбільш значущими стають такі широкі соціальні мотиви, як самовдосконалення (бути культурним, розвиненим), самовизначення (після школи продовжувати вчитися, працювати), обов'язок і відповідальність (діти прагнуть виконувати всі вимоги вчителя). Ці мотиви, зазначає А. Маркова, є результатом соціальних впливів. Тому дитина починає керуватися свідомими цілями, соціально виробленими нормами, правилами і способами поведінки [102].

Як стверджує С. Рубінштейн, мотиваційного значення набуває кожне явище, оскільки віддзеркалення цього явища завжди визначає не лише його властивості, а і його значення для людини. Тому, на думку вченого, мотивація міститься не лише в почуттях, а й у кожній ланці процесу віддзеркалення, адже вона завжди утримує в собі спонукальний компонент [139]. Також відомий психолог, розкриваючи аспекти вольових якостей, вважає, що потрібно розвивати у дітей ініціативність, самостійність, незалежність і рішучість, яка на етапі завершення вольового акту змінюється наполегливістю. При цьому вчений

зауважує, що внутрішні перепони школярам допомагають подолати самоконтроль і витримка [137].

У своїй „Настілній книзі практичного психолога в освіті” Є. Рогов акцентує на важливості зв'язку навчально-виховної діяльності школяра з його рівнем самооцінки. Самооцінка, на думку науковця, лежить в основі найбільш адекватного мотиву навчальної діяльності – мотиву досягнення. Із самооцінкою тісно пов'язане й інше новоутворення в особистості молодшого школяра – рівень домагань. У дитини з'являється стійка потреба у певній позитивній оцінці, яка формується переважно під впливом оцінок учителя й батьків. Особливого значення діти надають своїм інтелектуальним можливостям і тому, як вони оцінюються іншими. Є. Рогов наголошує, що для дітей важлива позитивна оцінка, яка має бути загально визнаною. Самооцінка і пов'язаний з нею рівень домагань, будучи особистісними параметрами розумової діяльності, дають змогу судити про перебіг розвитку особистості молодшого школяра під впливом навчальної діяльності [134].

Застосовуючи дані спостережень за дітьми в процесі дослідження, О. Ключникова розробила параметри наполегливості та їх характеристики. Результати експерименту засвідчили, що до шостого року життя дитина в змозі утримувати увагу і працювати самостійно без відволікання на інші заходи. Учена вважає ймовірними такі причини великої кількості відволікань дітей під час діяльності, а саме: недостатність досвіду подолання перешкод, що зумовлює відмову від продовження роботи; психічне перенасичення й фізичне стомлення, викликані важкістю завдань. О. Ключникова констатує, що частота відволікань залежала здебільшого від ступеня зацікавленості змістом діяльності [67].

Інтерес для нашого дослідження становить наукова праця „Продуктивне мислення як основа навчання” З. Калмикової, яка вирізняє деякі вікові особливості, що притаманні увазі школярів 6–7 років. Основна з них – це слабкість довільної уваги. Вчена стверджує, що можливості вольового регулювання уваги, управління нею на початку молодшого шкільного віку дещо обмежені. Довільна увага молодшого школяра вимагає так званої близької мотивації. Якщо у старших учнів довільна увага підтримується й за наявності далекої мотивації, то в учнів початкових класів зазвичай проявляється зосередження уваги на запропонованій діяльності лише за наявності близької мотивації. Тобто, перспективи отримати гарну оцінку, заслужити похвалу від учителя, старшої людини, найкраще упоратися із завданням тощо [65].

У наукових працях О. Щербініної визначено, що специфіка розвитку внутрішньої позиції та спрямованості особистості молодшого школяра полягає у підвищеній чутливості до впливу дорослих, що, з одного боку, забезпечує високе

сприйняття, засвоєння знань і досвіду попередніх поколінь, а з іншого – підвищує ризик відхилень у поведінці. Такі відхилення проявляються в несприятливих ситуаціях, які можуть виникнути під час спільної діяльності [192]. Аналіз внутрішньої позиції молодших школярів з різною особистісною спрямованістю дав ученій змогу визначити такі її особливості, а саме: інваріантні (загальні, незалежні від спрямованості та статі), що віддзеркалюють її світоглядний і оцінювальний-емоційний компоненти, та варіантні (залежні від спрямованості та статі), що віддзеркалюють її когнітивний, оцінювальний-емоційний і мотиваційно-поведінковий компоненти. За даними науковця, основними напрямками психологічного супроводу процесу розвитку внутрішньої позиції та спрямованості молодших школярів є: профілактика втрати й відновлення втрачених зв'язків зі школою; профілактика та корекція відхилень у моральному розвитку й поведінці; формування комунікативних навичок, адекватного сприйняття й реагування; формування позитивної картини світу на тлі позитивної Я-концепції; прилучення до суспільно корисної праці тощо. О. Щербініна наголошує, що реалізація названих напрямів має забезпечуватися за допомогою системної і комплексної роботи з молодшими школярами, батьками та вчителями [191].

Досліджуючи вікові особливості учнів 1–2 класів, В. Плахтій визначила, що цей період життя є сенситивним для формування основ моральної свідомості. Моральні знання, зазначає дослідниця, у більшості молодших школярів перебувають на рівні уявлень про моральні явища зі стійкою тенденцією переходу до абстрактних моральних понять у третій і особливо четвертій класах. На думку вченої, моральні почуття молодших школярів виявляються у вигляді страху перед покаранням, нерішучості в момент морального вибору або сорому за негарний вчинок; почуттям радості, викликаній гарним власним вчинком, який відзначили дорослі. В. Плахтій відмічає, що емоції наявні в усіх процесах формування моральної свідомості, а моральні судження учнів 1–2 класів загалом нестійкі, ситуативні й обумовлюються почуттями нижчого порядку тощо [120]. Водночас науковець стверджує, що формування моральної свідомості учнів початкової школи є сукупністю подій, станів, змін, що супроводжують безпосередній та опосередкований рух шляхами ціннісних орієнтацій учнів від егоцентричних до високоморальних почуттів; від первинних уявлень про добро і зло до моральних переконань; від учинків, обумовлених примусом чи страхом, до високоморальної поведінки тощо [120].

Завдання вчителів, на думку Г. Люблінської, полягає в тому, щоб доручати серйозні й потрібні людям справи дітям, при цьому уважно визначати можливості кожної дитини і надавати їм тільки ту допомогу, якої вони насправді

потребують для досягнення поставленої мети. Дослідниця, вивчаючи психологію молодших школярів, зазначає, що активність, яку правильно використовують, розвиває їхні вольові якості. Тому психолог наголошує, що в процесі виховання вольових якостей у молодшому шкільному віці необхідно звертати увагу на таке: „1. Різні за складністю і структурою вольові дії виникають на основі довільних рухів, що формуються за загальними законами утворення умовних рефлексів. Умовним подразником є відчуття виконуваного людиною руху, а підкріпленням – досягнути при цьому позитивного результату. 2. Включення словесних сигналів, які визначають мету й шляхи дії, тобто цілу систему асоціацій, що формуються, і є основою перетворення довільних рухів у вольові дії. Висунута мета стає осмисленою, а всі дії, спрямовані на її досягнення, набувають розумної спрямованості й організованості, вони стають свідомими” [95, с. 293–294]. Також Г. Люблінська зазначає, що розвиток волі в молодшому шкільному віці немислимий без збагачення пам’яті дитини, без розвитку її уяви і мислення, без виховання у неї вищих моральних почуттів. Саме тому, вважає психолог, у вольових діях найповніше проявляються всі якості особистості [95].

Отже, під час виховання наполегливості у школярів 6–7 років у процесі занять бойовим хортингом значна увага має приділятися вибору організаційних форм і методів роботи, урахуванню психологічних і анатомо-фізіологічних особливостей дітей. Тому що в цей віковий період, наголошує В. Ареф’єв, триває інтенсивний розвиток усього організму, а саме: „щорічне збільшення тіла в довжину становить 3–4 см. Процес закріплення ще не закінчено, кістки тазу остаточно не зрослися, кістки скелету легко піддаються деформації. М’язи та зв’язковий апарат розвинені недостатньо – потрібне велике напруження м’язів, щоб утримувати хребет у вертикальному положенні.

За несприятливих умов створюється загроза його викривлення. Через слабкість серцевого м’яза, частота серцевих скорочень, навіть за невеликих навантажень, швидко збільшується, але так само швидко повертається до норми. Відновні процеси після короткочасних вправ відбуваються швидше. Тривалі інтенсивні навантаження та вправи, які потребують швидкісної витривалості, переносяться дітьми погано, відновний період після їх виконання продовжується. Виконання нових рухів характеризується більшою скутістю та неточністю, учням важко аналізувати рухи. В цьому віці характерна велика рухливість, часте переключення уваги з одного виду діяльності на інший.

У дітей швидко, але водночас поверхневе сприйняття навколишнього світу. Функціональні показники нервової системи, незважаючи на порівняно високий ступінь розвитку, ще не достатні. Тому, не вислухавши пояснень учителя, діти починають виконувати вправи. У молодших класах (особливо в

першому) домінує образне, конкретне мислення. Для учнів характерною є нестійка увага, вони нетерплячі” [4, с. 172–175]. Молодший шкільний вік, на думку педагога, є одним із найсприятливіших періодів розвитку рухових можливостей та відповідальним етапом формування людини як особистості. Зазвичай, діти цього віку відверті, щирі, відмічає В. Ареф'єв, найбільше значення для них має авторитет учителя тощо [4].

Беручи до уваги вище зазначені анатомо-фізіологічні особливості учнів початкових класів, В. Ареф'єв стверджує, що в процесі фізкультурно-масової роботи слід дотримуватися таких методичних рекомендацій: „враховувати особливості розвитку опорно-рухового апарату, уникати великих навантажень на хребет, спрямованого напруження м'язів тулуба, сильних поштовхів і струсів тіла, перенапруження суглобів, зв'язкового апарату та м'язів під час тривалих м'язових напружень; необхідно пам'ятати про шкідливість для серця надто завищених навантажень; урок фізичної культури слід будувати таким чином, щоб короточасні навантаження чергувалися з достатніми паузами відпочинку, змінювався характер праці окремих м'язових груп; на початкових фазах навчання доцільно більше часу відводити на повільне виконання рухових дій; однією з головних методичних особливостей є використання великої кількості різноманітних рухових дій та їх часта зміна; у першому класі замість стройових команд використовуються розпорядження та вказівки.

При цьому кожна вказівка супроводжується діями та конкретним поясненням учителя, що саме вона значить; найбільша стійкість уваги у дітей спостерігається під час використання ігрового методу; дітей цього віку слід залучати до активної діяльності як помічників” [4, с. 172–175]. Учений наголошує, що важливою в проведенні уроків з фізичної культури є роль учителів, тренерів, які виступають не тільки організаторами, але й безпосередніми учасниками фізкультурно-масової діяльності [4].

Цінними для нашого дослідження є погляди Л. Волкова, який вважає, що організація занять з фізичної підготовки молодших школярів вимагає детальної розробки плану тренувальної дії. Дослідник наголошує, що його зміст має містити такий важливий компонент, як величина тренувального навантаження. „Це навантаження повинне відповідати функціональним можливостям організму, що розвивається, сприяти зміцненню здоров'я, підвищенню фізичної підготовленості. І навпаки, надмірне навантаження справляє негативний вплив на весь організм в цілому” [104, с. 57].

На думку педагога, не менш важливим компонентом тренувальної дії є відпочинок між виконанням фізичних вправ. Чергування тренувального навантаження й відпочинку є однією з головних умов проведення занять з

фізичного виховання для молодших школярів. Проте існують особливі правила й закономірності, зазначає Л. Волков: „при вибіркового вихованні фізичних здібностей необхідно знати час, який відводиться для відпочинку і визначається за показниками частоти серцевих скорочень (ЧСС уд/хв). Природно, що відпочинок необхідний між заняттями для відновлення організму і його систем” [104, с. 57]. Учений також стверджує, що тренувальні заняття з фізичної культури можуть бути спрямовані на загальну фізичну підготовку, яка здійснюється комплексно, і на спеціальну, коли всі засоби й методи мають вибіркового характер. Цього разу, відмічає науковець, слід дотримуватися послідовності й періодичності у вихованні фізичних здібностей як протягом одного тренувального заняття, так і впродовж усього багаторічного навчального процесу [104].

Поділяє думки Л. Волкова й О. Остапенко, який доводить, що важливим методичним фактором системи фізичної підготовки молодших школярів є нормування педагогічних дій під час виховання конкретної фізичної здібності, а також перерва на відпочинок при виконанні фізичних вправ. Відомо, що фізичні навантаження, як за обсягом, так і за інтенсивністю, по-різному діють на організм людини, що залежить від віку та індивідуального розвитку. Тому, наголошує О. Остапенко, системоутворювальним чинником у фізичній підготовці учнів початкових класів є принцип чергування навантаження та відпочинку, від змісту якого й залежить ефект педагогічного впливу. Педагог аргументує, що „система фізичної підготовки дітей молодшого шкільного віку передбачає реалізацію трьох основних завдань – оздоровлення, виховання та освіта. Проте основним завданням цієї підготовки є зміцнення здоров'я за допомогою фізичних вправ, різних за обсягом, інтенсивністю та спрямованістю. Поєднання педагогічних дій із віковими можливостями й сенситивними періодами і визначає оздоровчий ефект фізичної підготовки” [104, с. 36].

Специфіку молодшого шкільного віку також досліджували українські педагоги й психологи Л. Долинська [24], М. Зубалій [56], О. Скрипченко [24] та інші. На думку вчених, початок навчання у школі практично збігається з періодом фізіологічної кризи: в організмі дітей молодшого шкільного віку відбуваються ендокринні та інші фізіологічні зрушення, а саме: бурхливий ріст тіла, збільшення внутрішніх органів, підвищення втомленості, нервово-психічна ранимість тощо. Але в цьому віці простежується також більш успішна, порівняно з дошкільним віком, здатність до адаптації. Кістково-сполучний апарат учнів молодших класів визначається гнучкістю, оскільки в їхніх кістках ще багато хрящової тканини. На це треба звертати увагу, оскільки існує

ймовірність викривлення хребта, що негативно впливає на кровообіг, дихання й тим самим ослаблює організм [24].

Колектив авторів навчального посібника „Вікова та педагогічна психологія”, визначаючи загальні психологічні особливості молодших школярів, доводить, що дитина у цьому віці спрямована на інтелектуальні заняття, спортивну діяльність тощо. У структурі особистості учня початкових класів з’являється его (Я) і суперего (над Я). Як вважають учені, у цьому віці формуються такі психологічні новоутворення, як оволодіння елементарними культурними навичками. Провідною діяльністю дитини стає учіння, зростає її здатність до логічного мислення й самодисципліни, спілкування і взаємодії з ровесниками відповідно до встановлених правил [24]. У згаданому навчальному посібнику також визначено, що „молодший школяр поступово оволодіває способами керування увагою, пам’яттю, мисленням тощо. З’являється внутрішнє прагнення до навчання і успіхів у ньому. У дітей цього віку з’являється любов до праці. Діти намагаються дізнатися, що із чого одержується і як воно діє. Інтерес до цього має зміцнюватися і задовольнятися оточуючими людьми” [24, с. 120].

На думку Л. Кузнецової, початкові класи – це старт насамперед до трудового й фізичного розвитку особистості. Здатність до наполегливої праці, якщо вона не закладена в молодшому шкільному віці, пізніше навряд чи розвинеться повною мірою. Чим старшою ставатиме дитина, тим більше буде потрібно від неї вольових зусиль та наполегливості у навчанні та й у всіх інших видах діяльності. Ось чому, зазначає вчена, навантаження має відповідати індивідуальним можливостям учнів. Також педагог радить: якщо діти дуже легко справляються з навчальною програмою, то їм потрібно давати роботу, яка вимагатиме від них фізичних зусиль і труднощів. Оскільки воля як потреба у подоланні перешкод може розвинути лише за умови, що у дитини є такі перешкоди. Якщо ж перед молодшими школярами висуваються тільки легкі завдання, їхня воля не тренується. На думку Л. Кузнецової, обдарованим учням початкових класів варто давати завдання підвищеної складності, при цьому не дозволяючи працювати на півсили. Також учена застерігає від небезпеки перевантаження дітей: надмірні нервово-психічні та фізичні затрати неприпустимі у молодшому шкільному віці; перевтома небезпечна для здоров’я дитини і всього перебігу її розвитку [87].

Ми підтримуємо думку З. Діхтяренко, що для ефективного виховання наполегливості в молодшому шкільному віці слід зважати на такі педагогічні умови: „конкретизація перед учнями мети та перспектив діяльності на кожному етапі роботи; використання різноманітних засобів, форм і методів проведення занять; дотримання принципу доступності на кожному етапі роботи; створення

ефекту суперництва; усвідомлення кожним учнем свого обов'язку й відповідальності за школу, клас, команду тощо; створення позитивного емоційного фону молодших школярів як за результатами своєї діяльності, команди, так і доброзичливим словом учителя, однолітків; демонстрація дітям взірця як орієнтира на рівень засвоєння визначеного завдання; постійне використання завдань, які виконуються дітьми „до відмови”; допомога дітям у подоланні труднощів, які виникають раптово, несподівано” [41, с. 164–165]. Також науковець зазначає, що ефективним засобом виховання наполегливості у молодшому шкільному віці є рухливі ігри, які зумовлюють розвиток фізичних якостей, а саме: „Витривалі бігуни”, „Ведмеді на полюванні”, „Хто швидше, або естафета”, „Молодці-стрибунці” та рухливі ігри з елементами футболу – „Злови м'яч”, „Удар на точність”, „М'яч у коло” [41].

Досліджуючи психологічні особливості молодших школярів, К. Чорна наголошує, що у цей віковий період відсутній власний моральний досвід, тому діти вірять в істинність того, що їм говорять старші люди, насамперед у необхідність моральних норм. Учена також наводить приклад, коли діти, навіть знаючи, як треба поводитись, нехтують усіма правилами. Така їхня особливість пояснюється тим фактом, що дорослі обмежуються словесними формами виховання, недостатньо вправляють і поправляють дітей, вимагаючи від них правильної поведінки, вчинків тощо [182].

Слушно у своїх працях зазначає Л. Хоружа, що для молодшого шкільного віку характерні такі ознаки, як зміна соціальної ролі й складність адаптації до неї; активне формування самооцінки як компоненту самосвідомості; виникнення основних психологічних новоутворень; підвищення вразливості та виникнення тривожності; залежність від учителя, дорослих. Також дослідниця вважає цей вік сприятливим до формування моральних норм життя шляхом наслідування поведінкових моделей дорослих, особливо авторитетних учителів [179]. Своєю чергою, О. Савченко стверджує, що молодший шкільний вік – надзвичайно значущий період у житті людини, оскільки в цьому віці яскраво виявляються риси дошкільного дитинства й типові особливості школяра. Цей етап життя дитини, наголошує дослідниця, багатий прихованими можливостями розвитку, які важливо своєчасно помічати й підтримувати тому, що в цьому віці закладаються і розвиваються основи багатьох психічних якостей [143].

Дослідженню різних аспектів виховання наполегливості в молодших школярів приділяли увагу й психологи. Зокрема, С. Поліщук зазначає, що наполегливість посідає особливе місце у становленні волі. Вчена доводить, що спільним як для хлопчиків, так і дівчаток-першокласників є активність, дисциплінованість, відповідальність, рішучість, сміливість, що свідчить про

схожість зовнішніх проявів наполегливості. У другому класі схожість у проявах наполегливості зменшується, оскільки спільними залишаються тільки дві якості: дисциплінованість та самостійність. У хлопчиків позиція наполегливості стає впливовішою, суттєва відмінність спостерігається у зв'язках з якостями гальмівного спрямування, а для дівчаток характерні ситуативні та епізодичні впливи цих якостей на наполегливість. Другий клас – це період інтенсивного розвитку наполегливості, особливо у хлопчиків, та зростання ролі наполегливості у дівчаток [122]. У своєму дослідженні С. Поліщук наголошує, що віком найбільшої схожості зовнішніх проявів наполегливості незалежно від статі є вік першокласника, оскільки у першому класі спостерігається відносно спокійний процес розвитку цієї якості в комплексі з іншими якостями [122].

На думку О. Мамонової, проблема регуляції людиною своєї поведінки й діяльності стала останніми десятиліттями однією зі стрижневих у психологічній науці. Також учена відмічає, що молодший шкільний вік є сенситивним для розвитку практично всіх психологічних утворень, значущих для позитивного й гармонійного розвитку в подальші вікові періоди. У початковій школі учні опановують знання, способи дій, вчинків, вчать проникати в сутність і зміст явищ, у них з'являється потреба думати, аналізувати, долати перешкоди в інтелектуальній активності. Школярі цього віку, опановуючи прийоми навчальної діяльності, прагнуть до самозміни й самовдосконалення, тобто вчать цілеспрямовано й наполегливо працювати над собою.

Психолог зазначає, що в процесі самозмінювання велику роль відіграють навички самоконтролю, самоорганізації і саморегуляції. Саме в цей віковий період, вважає О. Мамонова, розкривається багато індивідуальних особливостей учнів у різних сферах відносин, а саме: ставлення до себе у вигляді диференційованої самооцінки; до дорослих на основі засвоєння соціальних норм і морального розвитку; до однолітків у зв'язку з установами міцних дружніх стосунків. Важливо не втратити резервів цього віку і знайти таке утворення у структурі особистості молодшого школяра, яке б охопило зазначені вище сфери відносин, тобто відповідало б віковим можливостям учнів початкової школи.

Таким утворенням може виступити особистісна саморегуляція, оскільки вона позитивно впливає на індивідуальний навчально-пізнавальний процес молодших школярів. Такі складні системні утворення особистості, як рефлексія, саморегуляція, довільність тільки починають формуватися, тому їх розвиток важливий саме в початковій школі. О. Мамонова поділяє думку Л. Божович і наголошує, що виховні цілі протягом перших років навчання мають бути спрямовані на те, щоб дитина свідомо керувала своєю поведінкою, у процесі якої в неї формуються необхідні особистісні якості [101].

Цінними для нашого дослідження є висновки Н. Біляєвої, яка розкрила у своїй дисертаційній роботі деякі аспекти молодшого шкільного віку. Дослідниця наводить основні психолого-педагогічні умови формування позитивного ставлення до навчання в учнів початкових класів, а саме: врахування вчителем закономірностей психічного та особистісного розвитку дитини молодшого шкільного віку; впровадження у навчальний процес принципів і технологій особистісно орієнтованого підходу: орієнтованість на особистість школяра, індивідуальний підхід, співпраця та партнерство, забезпечення всебічного розвитку школяра, проблемність у навчанні, технології особистісно орієнтованої педагогічної ситуації, робота над навчальним процесом; дотримання вчителями й батьками молодших школярів відповідних психолого-педагогічних рекомендацій, спрямованих на розвиток у дітей мотивацій успіху. Програма розвитку в молодших школярів позитивного ставлення до навчання, зазначає Н. Біляєва, ґрунтується на принципах особистісно орієнтованої освіти й передбачає застосування активних методів впливу на значущі чинники й психологічні механізми такого ставлення [16].

Вивчення й аналіз наукових праць В. Івашковського, О. Остапенка, М. Тимчика свідчить, що у формуванні рис особистості молодшого школяра значну роль відіграє досвід колективного життя, у процесі якого він здобуває перший досвід соціальної поведінки. Це сприятливий час для формування вмінь і навичок у сфері соціального здоров'я. У взаєминах із товаришами діти навчаються культури спілкування, вміння поважати інших людей, ураховувати їхні бажання та інтереси. Найважливішими соціальними формами в житті учнів початкових класів є спілкування і діяльність. Тому „так важливо в класному колективі створити ефективні педагогічні умови під час фізкультурно-оздоровчої діяльності учнів початкових класів у позакласній роботі загальноосвітніх закладів тощо” [172, с. 43–44].

Також науковці зазначають, що молодшим школярам притаманне підвищене сприйняття, інтерес та допитливість. Ставлення до дійсності в них має практичний характер, тому вони охоче оволодівають уміннями й навичками, які, на їхню думку, принесуть їм користь у недалекому майбутньому (зроблять їх більш сильними, спритними, рухливими). Окрім того, дітям цього віку подобається наслідувати, через що формування вмінь і навичок відбувається успішніше, ніж в інші вікові періоди, особливо за наявності позитивного прикладу чи ідеалу. У цей час зростає роль особистого прикладу дорослих. Велике значення в житті дитини молодшого шкільного віку має педагог. Дослідники наголошують, що різні форми поведінки дорослих зі школярами й

характер тих оцінок, які вони їм дають, суттєво впливають на розвиток тих чи інших самооцінок дітей і критеріїв оцінювання ними інших людей [173].

Отже, аналіз психолого-педагогічної літератури засвідчує, що активно досліджувати вікові й психологічні особливості дітей різного віку почали з другої половини XVIII століття. Вивчення наукових праць дає можливість стверджувати, що у вихованні наполегливості в учнів 6–7 років під час занять бойовим хортингом обов'язково слід зважати на їхні психологічні, анатомо-фізіологічні й індивідуальні вікові особливості.

Також у процесі занять фізичною культурою, спортивно-масовою роботою, бойовим хортингом учителям початкових класів, фізичної культури й тренерам спортивних секцій та гуртків необхідно дотримуватися таких вимог: урахувати особливості розвитку опорно-рухового апарату (уникати великих навантажень на хребет); не допускати перенапруження суглобів, зв'язкового апарату та м'язів; пояснення навчального матеріалу має бути наочним, стислим і доступним, оскільки діти цього віку непосидючі, заняття повинні викликати в молодших школярів інтерес та бажання займатися бойовим хортингом; уроки з фізичної культури й тренування з бойового хортингу слід проводити так, щоб навантаження чергувалися з достатніми паузами відпочинку (стежити за ЧСС), здійснювати диференційований підхід; урахувати закономірності психічного та особистісного розвитку дитини молодшого шкільного віку, адже в цьому віці з'являється потреба думати, аналізувати, долати внутрішні перешкоди в процесі інтелектуальної активності; у дітей цього вікового періоду відсутній власний моральний досвід, тому вони вірять в істинність того, що їм говорять учителі початкових класів, фізичної культури, тренери спортивних секцій і гуртків; діти в цьому віці спрямовані на спортивно-ігрову діяльність тощо.

1.3. Стан роботи загальноосвітніх навчальних закладів з виховання наполегливості у школярів 6–7 років під час занять фізичною культурою

Вивчення стану роботи з виховання наполегливості у школярів 6–7 років проводилося в 20 загальноосвітніх навчальних закладів із 17 регіонів України: м. Києва, Волинської, Дніпропетровської, Житомирської, Закарпатської, Запорізької, Івано-Франківської, Київської, Львівської, Миколаївської, Одеської, Полтавської, Сумської, Херсонської, Хмельницької, Черкаської, Чернігівської областей.

Нами визначався стан роботи з виховання наполегливості у школярів 6–7 років під час педагогічних спостережень на уроках фізичної культури, заняттях спортивних секцій, у період проведення змагань та рухливих ігор, спортивних

свят та загалом спортивно-масової роботи. Також проводилися бесіди, опитування учителів, тренерів спортивних секцій з бойового хортингу. Значна увага приділялася роботі з батьками й аналізу життєвих і проблемних ситуацій. На цьому етапі також досліджувалися навчальні програми з фізичного виховання й програми з бойового хортингу та їх використання у навчально-виховній роботі загальноосвітніх навчальних закладів, тематичні, календарні, поурочні, виховні плани.

Під час аналізу роботи загальноосвітніх навчальних закладів ми визначали також підготовленість учителів фізичної культури, тренерів спортивних секцій, у тому числі з бойового хортингу, класних керівників, вихователів до проведення навчально-виховної та спортивно-масової роботи, яка спрямовувалася на виховання у молодших школярів наполегливості. Також здійснювали аналіз стану роботи у спортивних секціях з бойового хортингу, визначали зміст занять з бойового хортингу й рівень ефективності виховання волі, наполегливості, дисциплінованості, проведення учнями початкової школи вільного часу в домашніх умовах; вивчали спільну виховну роботу в системах „учитель – учень – тренер”, „вихователь – батьки”, „батьки – молодший школяр”, „батьки – учень – тренер”; визначали основні труднощі й недоліки в процесі організації занять з бойового хортингу та спортивно-масової роботи щодо виховання у школярів 6–7 років наполегливості, досліджували особливості виховання наполегливості у взаємодії із сім'єю.

На основі вивчення стану спортивно-масової роботи в загальноосвітніх навчальних закладах, зокрема у процесі занять бойовим хортингом, нами визначено й обґрунтовано педагогічні умови, зміст, форми та методи підвищення її продуктивності, які рекомендовано застосовувати вчителям, тренерам і вихователям під час проведення занять фізичною культурою з дітьми молодшого шкільного віку.

Аналіз форм і методів виховання наполегливості у школярів 6–7 років у процесі спортивно-масової роботи, які нині застосовуються в загальноосвітніх навчальних закладах, показав, що вони недостатньо відповідають сучасним вимогам й не вирізняються новизною, оригінальністю, творчістю тощо. У перевірених загальноосвітніх школах спортивно-масові заходи організовувалися вчителями фізичної культури, тренерами спортивних секцій та вихователями молодших класів на низькому організаційному й виховному рівнях, простежувалася шаблонність підібраних спортивних заходів, виконання фізичних вправ й одноманітність змісту, форм та методів виховання наполегливості.

Опитування батьків дало змогу з'ясувати, що лише 20 % молодших школярів беруть участь у рухливих іграх та спортивних змаганнях, 9 % школярів віком 6–7 років відвідували спортивні гуртки та секції, 12 % учнів початкових класів займалися спортом у сім'ї, а 54 % молодших школярів не були задіяні у регулярній спортивній діяльності, інші учні 6–7 років не могли відповісти на поставлені запитання. Також викликав занепокоєння і той факт, що в загальноосвітніх навчальних закладах практично не було спортивних секцій та гуртків, що позбавляло школярів можливості займатися видами спорту за вибором та реалізувати потребу в рухах, формувати наполегливість, ініціативність, волю та інші моральні й фізичні якості.

Для вивчення стану роботи загальноосвітніх навчальних закладів проводився аналіз сильних і слабких сторін навчальних, виховних, секційних та гурткових програм. Лише чотири опитаних учителів фізичної культури і тренери спортивних секцій відзначили їхню ґрунтовність, практичну значущість, універсальність, охоплення учнів різними спортивно-масовими заходами. Критично висловились 19 опитаних педагогів, які аргументували, що сучасні програми відірвані від реального життя молодших школярів та їхніх проблем, відведено недостатньо годин для вирішення виховних, оздоровчих та практичних завдань. Опитані вчителі також зазначили, що в навчально-виховний процес початкової школи не впроваджуються нові форми фізкультурно-масової роботи, які б ураховували вікові особливості учнів 6–7 років.

На запитання „Чи користуєтесь навчально-виховною програмою з бойового хортингу?” педагоги відповіли, що навіть не чули про таку і тому не застосовували її під час проведення уроків з фізичної культури, секційних та гурткових занять. Також учителі фізичної культури, тренери спортивних секцій та гуртків зазначили, що відсутність у школах бази для проведення практичних занять унеможливорює реалізацію запланованого навчально-виховного матеріалу. Вони скаржилися й на недосконалий зміст програм щодо системності та наступності у виховній діяльності, що поза увагою залишило виховання в учнів початкової школи наполегливості. Тому, на думку педагогів, навчальні, виховні, секційні та гурткові програми потребують ґрунтовного доопрацювання, зокрема уточнень стосовно здійснення диференційованого підходу до молодших школярів, урізноманітнення тематики навчально-виховної роботи й наповнення її цікавим змістом.

Тренери спортивних секцій і гуртків, учителі початкових класів також були незадоволені тим, що в організації і проведенні виховних заходів зі школярами 6–7 років їм бракує навчально-методичної літератури з виховання наполегливості, матеріалів з історії бойового хортингу, фізичної культури та

спорту, сучасних наукових розробок з фізичного виховання, технічних засобів навчання, методичних рекомендацій стосовно організації і проведення сучасних рухливих ігор, сценаріїв спортивних свят, розробок з вирішення проблемних виховних ситуацій. Вивчення стану проблеми засвідчило, що лише кілька вчителів фізичної культури, тренерів спортивних секцій і гуртків володіли достатньою інформацією щодо виховання у школярів 6–7 років наполегливості засобами рухливих ігор з елементами національного виду спорту бойового хортингу.

Як вважають учителі початкових класів, фізичної культури, тренери спортивних секцій та гуртків, ефективному вихованню в молодших школярів наполегливості у вільний час перешкоджає їхня надмірна захопленість комп'ютерними іграми, переглядом телепередач, мобільними телефонами тощо. Також, на думку педагогів, діти неохоче беруть участь у спортивно-масовій роботі через відсутність за місцем проживання умов для проведення занять з бойового хортингу, негативний приклад батьків, недостатні життєві й сімейні можливості, небажання членів родини приділяти належну увагу своїм дітям.

Застосування у школах шаблонних форм і методів виховання, неможливість проконтролювати діяльність учнів у позанавчальний час, відсутність необхідних посібників для початкових класів, а також слабка популяризація спорту в засобах масової інформації теж не сприяють масовому залученню молодших школярів до занять у спортивних секціях і гуртках. Тобто, неправильна організація вільного часу, перенавантаження учнів молодших класів іншими навчальними предметами унеможлиблюють заняття у відповідних спортивних секціях і гуртках за місцем проживання. Тому, на нашу думку, вчителі фізичної культури й інших навчальних предметів, а також тренери спортивних секцій та гуртків перекладають відповідальність за виховання молодших школярів на сім'ю, що свідчить про часткове недоопрацювання й певну бездіяльність самих педагогів загальноосвітніх навчальних закладів.

Отже, виховувати наполегливість у школярів віком 6–7 років може лише такий учитель, вихователь, тренер, який є ініціативним, творчим, винахідливим, наполегливим і працелюбним. Такі педагоги люблять дітей, не шукають виправдань неефективній організаційній і виховній роботі в школі. Вони уміють створювати відповідні педагогічні умови, застосовувати інноваційні засоби, форми, методи та підходи до виховання у своїй професійній діяльності.

Аналіз змісту, форм і методів, які використовуються педагогами під час проведення уроків фізичної культури, занять у спортивних секціях, гуртках, групах продовженого дня (спортивна година) загальноосвітніх навчальних закладів доводить, що ступінь їхньої дієвості та ефективності не повністю

відповідає сучасним потребам молодших школярів. Варто зазначити, що в контрольних школах спортивно-масові заходи організовуються на низькому методичному й організаційному рівнях. У спортивних секціях і гуртках простежується одноманітність, адже більшість учителів практично не знають сучасних форм і методів навчально-виховної роботи, ніколи не чули про український національний професійно-прикладний вид спорту „Бойовий хортинг”.

Дослідження стану спільної діяльності школи і сім'ї з виховання наполегливості в учнів початкових класів у процесі спортивно-масової роботи показало, що в більшості контрольних шкіл проводяться такі форми роботи, як спільні масові фізкультурні змагання, бесіди вчителів початкових класів і фізичної культури з батьками на тему виховання наполегливості у молодших школярів засобами спорту в школі та сім'ї, залучення батьків до проведення рухливих ігор та різних спортивно-масових свят, тематичні бесіди, зустрічі з відомими спортсменами, походи місцями спортивної слави, відвідування змагань з бойового хортингу тощо.

Але всі ці заходи мають епізодичний характер. Тому в контрольних загальноосвітніх навчальних закладах учителі початкових класів, фізичної культури стикаються з такими труднощами, як небажання батьків спільно проводити спортивно-масову роботу, байдужість до того, чим займаються їхні діти під час уроків фізичної культури, занять секцій, гуртків, груп продовженого дня (спортивна година), небажання сімей допомагати педагогам у спільному вихованні молодших школярів засобами спорту, зокрема бойового хортингу тощо.

Шляхом аналізу стану роботи загальноосвітніх навчальних закладів виявлено також незадовільне ставлення вчителів фізичної культури й тренерів спортивних секцій до історії бойового хортингу та спортивних традицій рідної школи, місцевості; недосконалість розуміння педагогами змісту й сутності понять „ бойовий хортинг” і „наполегливість”; недостатнє вміння підбирати для занять доцільні рухливі ігри, організаційні форми спортивно-масової роботи; ігнорування теоретичних знань; певна шаблонність діяльності; недостатнє упровадження інноваційних педагогічних умов тощо.

Також у процесі вивчення стану закладів загальної середньої освіти зверталася увага на те, чи забезпечується єдність фізичного і психічного розвитку вихованця на заняттях з фізичної культури, у спортивних секціях, гуртках. Адже всі психічні процеси, такі як сприйняття, увага, уява, пам'ять, мислення, мовлення – виступають найважливішими компонентами будь-якої людської активності. Діяльність молодшого школяра виражається насамперед у

рухах. Уявлення про світ, його речі і явища, формується у дитини візуально, через мовлення, дотик та пересування у просторі. Чим різноманітніші рухи дитини, тим більше інформації надходить у мозок, тим інтенсивніший інтелектуальний розвиток. Розвиненість рухів – один із показників правильного психічного розвитку. Розвиненість рухів містить у собі:

- розвиток координації рухів (сприйняття напрямку і швидкості руху, часу і простору);
- здатність запам'ятовувати послідовність рухів і рухових операцій (пам'ять: запам'ятовування і відтворення);
- увага до своїх рухів і дій інших;
- вміння виконувати рухи за словесною інструкцією (уява);
- ініціативність в рухах;
- аналіз руху за якістю його виконання (мислення);
- розвиток мовленнєвих умінь і навичок.

Слід зазначити, що в початковій школі рухи доцільно виконувати з мовним супроводом та з опорою на зорові і тактильні образи-уявлення. Розвиненість усіх видів ручної моторики та зорово-рухової координації слугує основою для типових видів дитячої діяльності, є передумовою становлення усного і писемного мовлення, а також сприяє пізнавальній активності вихованців [48].

Педагогічна робота учителя фізичної культури, тренера спортивних секцій, гуртків охоплює організацію режиму життя молодших школярів, їх загартування, спеціальні вправи з розвитку рухів. Ця сфера виховання наполегливості та інших якостей школярів 6-7 років вимагає від тренера-викладача з бойового хортингу постійних контактів з медичними працівниками, урахування їхніх рекомендацій, індивідуального підходу до дітей, бесід з батьками тощо. Виховні завдання мають бути спрямовані на розвиток морально-вольових якостей особистості і потреби у фізичному вдосконаленні. Засобами реалізації цих завдань є, зокрема, рухливі ігри з елементами бойового хортингу, фізкультурно-оздоровча робота в режимі дня (ранкова гімнастика, фізичні вправи на прогулянці), а також самостійна рухова діяльність дітей, активний відпочинок (фізкультурне дозвілля, свята, дні здоров'я). На думку В. Івашковського, М. Зубалія, М. Тимчика, ефективними методами, якими необхідно користуватися в цій роботі, є такі: навчально-пізнавальні та фізичні оздоровчі вправи, бесіди, ігри, створення проблемних ситуацій та ситуацій успіху тощо [55; 167].

Виявлено недостатній рівень підготовленості вчителів фізичної культури, тренерів спортивних секцій, у тому числі з бойового хортингу, до проведення

навчально-виховної та спортивно-масової роботи. Ступінь підготовленості діагностувався за допомогою таких тестів: як учитель, тренер зможе визначити й оцінити перспективність молодшого школяра, а саме: рівень генетично обумовлених якостей, що важко піддаються розвитку, – гнучкості, швидкості, координації, спеціалізованих сприйнять; ефективність техніки прийомів бойового хортингу; здібність до навчання; психологічні особливості. Також педагогам було запропоновано розробити власну програму щодо виховання наполегливості у школярів 6–7 років під час занять бойовим хортингом й ефективного відбору за такою схемою:

комплексний підхід до контингенту, який відбирається. Критерії відбору основані на комплексних дослідженнях вікової динаміки показників фізичного розвитку та рівня моторних здібностей;

використання модельних характеристик при розробленні критеріїв відбору;

детальне вивчення закономірностей формування рухової функції дітей, без чого неможлива розробка тестів відбору;

діагностування навичок, умінь та задатків (здібностей);

особлива значущість морфологічних і психофізіологічних характеристик;

необхідність оцінки біологічного віку;

урахування рівня та спрямованості інтересів і мотивації спортсменів;

поетапне оцінювання перспективності. Проводити комплексне обстеження можна на всіх рівнях, починаючи з навчальних груп, тощо [48].

Отже, загальний висновок з вивчення стану загальноосвітніх навчальних закладах щодо виховання наполегливості у молодших школярів під час занять фізичною культурою, спортивно-масовою роботою такий: застосовувані підходи, форми і методи практично не відповідають сучасним вимогам і не вирізняються новизною. Ми пропонуємо як дієвий засіб виховання наполегливості у школярів 6–7 років у процесі занять фізичною культурою – національний професійно-прикладний вид спорту України „Бойовий хортинг”.

Український вид спорту „Бойовий хортинг” – один із найпопулярніших, потужних і масових видів бойового мистецтва, заснований на культурних, оздоровчих і бойових традиціях українського народу. Він сприяє залученню підростаючого покоління до загальнолюдських цінностей, формуванню внутрішньої культури особистості, її високих моральних якостей, рухових навичок, здорового способу життя, гармонійному фізичному розвитку учнівської молоді. Бойовий хортинг охоплює оздоровчі, загальнофізичні, технічні й тактичні елементи, а також виховні та філософські аспекти як реальний інструмент виховання сильного українця, гідного громадянина-патріота

Української держави. Програма підготовки спортсменів бойового хортингу, відповідно до цих аспектів, ґрунтується на освітніх стандартах основних навчальних предметів, забезпечує науковість змісту, має освітню та виховну цінність, забезпечує систематичність і послідовність навчання, передбачає творчість, доступність та індивідуальний підхід, доцільність вибору форм і методів роботи [48].

Бойовий хортинг було засновано 2008 року в Україні. Офіційне визнання традиційного хортингу видом спорту відбулося за наказом зі знаковим номером – Наказ № 3000 Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту до Дня Незалежності України від 21 серпня 2009 року. Розробка правил змагань з бойового хортингу, а також його кваліфікаційна система були спрямовані на виключно природний винахід техніки самозахисту та спортивних прийомів одноборства, ініціатором якого виступив Е. Єрмоєнко, автор цієї роботи, – випускник Дніпропетровського державного інституту фізичної культури і спорту, кафедри боксу, боротьби і важкої атлетики, неодноразовий чемпіон світу і Європи з єдиноборств, майстер спорту України міжнародного класу.

Слово „хортинг” походить від назви відомого у світі славетного острова Хортиця, де була розташована Запорозька Січ, яка відіграла прогресивну роль в історії українського народу. Система підготовки, виховання характеру в найжорстокіших рукопашних сутичках, у яких дозволялася вся можлива техніка самооборони, вдосконалення майстерності та надбання змагального духу запорозьких козаків лягли в основу бойового хортингу як виду спорту. Вагому роль у цьому відіграла генетична пам'ять народу. Сьогодні група заслужених тренерів і майстрів спорту з контактних видів єдиноборств, керуючись особистим спортивним досвідом участі у змаганнях найвищого рівня, власними відчуттями та віковими традиціями українського народу, створила новий вид змішаного єдиноборства – бойовий хортинг, який успішно розвивається у спортивному аматорському та професійному напрямках [48].

Нині слово „Хортиця” асоціюється з лицарством і самопожертвою, відвагою та вихованням могутніх і вольових чоловіків. Саме тому спортивне єдиноборство бойовий хортинг символічно назване на честь місця проведення всіх прадавніх козацьких сутичок, відкритого майдану, живого кола з козаків – „хорту”, в який вони збиралися для виявлення найсильніших; і на честь найбільшого острова на Дніпрі Хортиця – сакрального центру та місця народження козацької доблесті Запорозької Січі. Сучасний український бойовий хортинг – універсальна система та змішане єдиноборство, що втілило в собі найбільш ефективні та дієві прийоми спортивних і прикладних єдиноборств та бойових мистецтв. Виховна та філософська основа бойового хортингу –

здоровий спортивний дух людини та славні традиції войовничих пращурів – козаків Запорозької Січі. Основна мета бойового хортингу – популяризація та піднесення ролі фізичної культури і спорту, патріотичне виховання учнівської молоді, залучення дітей та юнацтва до здорового способу життя, відволікання від шкідливих звичок, виховання особистості в дусі добропорядності, патріотизму та любові до своєї Батьківщини [48].

За короткий час існування бойовий хортинг охопив фізкультурно-оздоровчою та навчально-виховною діяльністю багато населених пунктів України, спортивні клуби бойового хортингу діють в усіх областях нашої держави. Видатні поети і музиканти України склали вірші та написали багато пісень про цей національний вид спорту, відомі художники пишуть картини на тематику бойового хортингу. Він має свої відмітні атрибути: емблему, прапор, гімн і марш. Видатною подією у розвитку бойового хортингу в Україні стало його офіційне внесення як варіативної частини до програми фізичної культури для 5–9, 10–11 класів загальноосвітніх навчальних закладів (листи-розпорядження Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України № 1/11–8601 та № 1/11–8604 від 15.09.2011 року з грифом „Рекомендовано”).

Також Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України було надано рекомендацію відкрити відділення бойового хортингу у вищих навчальних закладах України I–IV рівнів акредитації „Щодо запровадження спеціалізації з національного виду спорту хортинг у вищих навчальних закладах” № 1/11–10420 від 09.11.2011 року. А згодом Міністерство прийняло рішення про введення хортингу в позашкільні навчальні заклади та видало лист-розпорядження № 1/11–19310 від 14.12.2012 року про схвалення навчальної програми з хортингу для позашкільних навчальних закладів та надання грифу „Рекомендовано Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України” [48].

Країни, в яких найбільш динамічно розвивається цей вид спорту: Україна, Словаччина, Великобританія, Румунія, Франція, Німеччина, Іран, Вірменія, Азербайджан. Планування заходів з бойового хортингу всеукраїнського та міжнародного значення здійснюється у співробітництві з Міністерством молоді та спорту України.

Варто зауважити, що під час занять бойовим хортингом у молодших школярів з'являється прагнення долати зовнішні й внутрішні перешкоди; інтерес до успіху у змаганнях; бажання стати наполегливим, брати активну участь у різних формах спортивно-масової роботи.

Засобами бойового хортингу в учнів 6–7 років формуються уявлення про психофізичні й виховні можливості цього виду спорту; знання про сутність наполегливості, способи досягнення поставлених цілей; уміння концентрування

уваги, власних фізичних і душевних сил, витривалість; розуміння цілей та змісту занять бойовим мистецтвом. Етикету бойового хортингу дотримуються всі спортсмени, незалежно від того, на добровільній чи професійній основі відбувається діяльність, а також незалежно від напрямку заходу: змагального, оздоровчого чи культурного, часу й місця його проведення.

Для розуміння та визначення норм поведінки спортсмена існують такі розділи правил спортивної дисципліни Етичного кодексу бойового хортингу:

правила поведінки у спортивному тренувальному залі;

правила поведінки на змаганнях;

правила поведінки на семінарах, у школах і спортивних таборах з бойового хортингу;

правила поведінки в побуті тощо [48].

Бойовий хортинг як дієвий засіб виховання наполегливості дає можливість учням самим брати участь в організації занять; формує здатність вирішувати поставлені тренером завдання; уміння виявляти наполегливість у вчинках. Притаманні сучасному бойовому хортингу висока швидкість атаквальних та захисних дій, швидке пересування спортсменів, раптова зміна ситуацій сутички, – усе це висуває строгі вимоги до обсягу, інтенсивності, стійкості, розподілу і перемикання уваги, швидкості орієнтування.

У сутичках все частіше застосовуються складні тактичні комбінації зі зміною місць, прихованими пересуваннями, сутичками партеру і збільшенням швидкості захватних дій. Дії спортсмена бойового хортингу в таких умовах потребують точного й об'єктивного знання спортивної стратегії конкретного суперника з тим, щоб використати свою стратегію для ефективної діяльності в процесі сутички за постійної активної протидії цього противника. Відтак, найважливішого значення набуває стратегія поведінки спортсмена на хорті.

Основним змістом діяльності сторін у змаганнях з бойового хортингу є конкурентна боротьба, реалізована в конфліктних ситуаціях від моменту початку сутички до фінального сигналу гонгу по його закінченні. При цьому необхідно розгадати плани суперника і маскувати власні дії і наміри. Це, своєю чергою, висуває високі вимоги до прогнозування і логічного мислення спортсменів, розуміння ефективності техніки і тактики даного виду спорту. За своїм характером, усі рухи спортсмена становлять собою динамічну роботу змінної інтенсивності, в якій періоди значної м'язової діяльності чергуються з періодами відносного розслаблення. Тому навчально-тренувальний процес слід будувати, виходячи саме з цих позицій.

Для підвищення психологічної стійкості спортсменів бойового хортингу застосовують певні принципи психологічної підготовки, які в загальному вигляді

можна зобразити як алгоритм з наявністю внутрішніх і зовнішніх зв'язків [48]. Специфіка виду спорту накладає відбиток на розвиток у спортсменів тих чи інших сторін психіки: сприйняття, уваги, уваги, мислення, пам'яті, емоцій, морально-вольових якостей, що в загальноосвітніх навчальних закладах на уроках фізичної культури практично не використовується педагогами.

Отже, основними причинами незадовільного стану вихованості наполегливості учнів початкової школи є:

- нерозуміння вчителями фізичної культури й початкових класів, тренерів і вихователів змісту занять з бойового хортингу та сутності понять “бойовий хортинг” і „наполегливість”;

- брак знань з історії національного професійно-прикладного виду спорту бойового хортингу та спортивних традицій рідної школи, місцевості;

- необізнаність із сучасними інноваційними підходами, рухливими іграми з елементами бойового хортингу, організаційними формами спортивно-масової роботи в процесі занять фізичною культурою, гурткових, секційних занять та позакласної роботи;

- відсутність у перевірених школах програм з виховання наполегливості у школярів 6–7 років у процесі занять бойовим хортингом й чинних програм для спортивних секцій з бойового хортингу;

- одноманітність спортивно-масових занять, застарілі зміст, форми і методи виховання учнів молодших класів;

- неналагодженість обміну досвідом навчально-виховної роботи з іншими загальноосвітніми навчальними закладами, які користуються сучасними методиками;

- безсистемність проведення змагань з бойового хортингу, рухливих ігор з елементами бойового хортингу, спортивно-оздоровчих дитячих естафет розвивального характеру, сучасних фізкультурно-масових комплексів та інших форм виховання наполегливості в учнів молодшого шкільного віку.

Вивчення стану роботи загальноосвітніх навчальних закладів свідчить і про те, що молодші школярі у своїх вчинках не виявляють інтересу до спортивної історії бойового хортингу й спортивних традицій рідної школи, місцевості, України; багато учнів молодших класів негативно ставляться до фізичної культури, спортивно-масової роботи, не проявляють наполегливості, самостійності, дисциплінованості, вольової цілеспрямованості; у них відсутні бажання й намагання дотримуватися вимог у процесі секційних та гурткових занять бойовим хортингом стосовно себе й інших, виявляти рішучість і старанність під час виконання фізичних вправ; ці учні не зацікавлені брати участь у різних формах спортивно-масової роботи й долати перешкоди.

Велика кількість учнів початкових класів не вміють і не хочуть самостійно допомагати вчителю фізичної культури, вихователю, тренеру спортивної секції та гуртку під час проведення рухливих ігор і організації спортивних змагань, завершувати розпочату справу й досягати поставленої мети. Це свідчить про загалом негативне ставлення школярів віком 6–7 років до спортивно-масової роботи.

Висновки до першого розділу

У роботі, на основі вивчення психолого-педагогічних наукових праць, розкрито зміст понять „виховання”, „наполегливість”, „воля”, „виховання наполегливості”, визначено їхню сутність, структуру, компоненти тощо. З’ясовано, що прояв наполегливості значною мірою залежить від: ступеня впевненості учня в досяжності мети; мотивації досягнення (прагнення до успіху); рівня домагань; докладених вольових зусиль для подолання труднощів. Реалізується наполегливість через багаторазовий прояв завзяття та терплячості, отже, наявність у молодшого школяра цих вольових якостей обумовлює значною мірою і його наполегливість. Наполегливість є однією з найважливіших якостей особистості, яка виконує функції регулятора ретельної і тривалої роботи в різних сферах життєдіяльності суб’єкта і відіграє істотну роль у становленні особистості.

Теоретичний аналіз наукових праць дав можливість визначити поняття „наполегливість”, у контексті нашого дослідження, як вольову якість, завдяки якій молодші школярі можуть мобілізувати свої знання, вміння й сили для відносно тривалої і складної боротьби з труднощами, долати зовнішні й внутрішні перешкоди, які виникають у їхній діяльності на шляху досягнення поставлених цілей. Значна кількість учених вважають, що поняття „наполегливість” слід розглядати в поєднанні з поняттям „воля”, яке характеризують як свідому цілеспрямованість людини щодо виконання тих чи інших дій; свідому саморегуляцію людиною власної поведінки й діяльності, регулюючу функцію мозку, що полягає в здатності активно домагатися свідомо поставленої мети; форму психологічного віддзеркалення, що виявляється в здатності людини здійснити свої бажання у процесі занять бойовим хортингом, рухливими іграми тощо.

На підставі такого трактування нами визначено сутність поняття „виховання наполегливості у школярів 6–7 років у процесі занять бойовим хортингом” як цілеспрямований педагогічний процес забезпечення за допомогою занять бойовим хортингом сприятливих умов для розвитку фізичних і психічних якостей учнів, які відображають їхню здатність долати внутрішні і

зовнішні перешкоди, готовність доводити розпочату справу до кінця, досягати результату в складних предметно-поведінкових ситуаціях.

Доведено, що для виховання наполегливості у школярів 6–7 років під час занять бойовим хортингом важливо враховувати їхні психологічні, анатомо-фізіологічні вікові особливості. Тому у процесі занять бойовим хортингом, рухливими іграми та спортивно-масовою роботою вчителям фізичної культури, тренерам спортивних секцій та гуртків слід дотримуватися таких вимог: в організації занять потрібно брати до уваги особливості розвитку опорно-рухового апарату дитини; пояснення навчального матеріалу мають бути наочними й лаконічними, викликати інтерес до занять бойовим хортингом; уроки з фізичної культури й тренування з бойового хортингу доцільно будувати таким чином, щоб навантаження чергувалися з достатніми паузами відпочинку; необхідно враховувати закономірності психічного та особистісного розвитку учнів 6–7 років, оскільки у цьому віці з'являється потреба думати, аналізувати, долати перешкоди в процесі інтелектуальної активності; у цей віковий період діти не мають власного морального досвіду, тому безумовно вірять в істинність того, що їм говорять учителі фізичної культури, тренери з бойового хортингу; учні молодшого шкільного віку спрямовані на інтелектуальні заняття й спортивно-масову діяльність у школі та за місцем проживання.

У результаті вивчення досвіду загальноосвітніх навчальних закладів з виховання наполегливості у школярів 6–7 років під час занять фізичною культурою констатовано, що рівень вихованості наполегливості учнів є незадовільним. Основними причинами незадовільного стану є: нерозуміння вчителями фізичної культури й початкових класів, тренерів і вихователів змісту занять з бойового хортингу та сутності понять “ бойовий хортинг” і „наполегливість”; брак знань з історії бойового хортингу та спортивних традицій рідної школи, місцевості, необізнаність із сучасними інноваційними підходами, рухливими іграми, організаційними формами спортивно-масової роботи в процесі занять фізичною культурою, секційних занять та позакласної роботи, відсутність у перевірених школах програм з виховання наполегливості у школярів 6–7 років під час занять бойовим хортингом і чинних програм для спортивних секцій бойового хортингу тощо.

Також аналіз стану роботи загальноосвітніх навчальних закладів свідчить, що молодші школярі здебільшого не виявляють інтересу до спортивної історії бойового хортингу й спортивних традицій рідної школи, місцевості; багато учнів молодших класів негативно ставляться до спортивно-масової роботи, не проявляють вольової цілеспрямованості; у них відсутні бажання й намагання дотримуватися вимог у процесі занять фізичною культурою тощо.

РОЗДІЛ 2

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ, ЗМІСТ, ФОРМИ І МЕТОДИ ВИХОВАННЯ НАПОЛЕГЛИВОСТІ У ШКОЛЯРІВ 6–7 РОКІВ У ПРОЦЕСІ ЗАНЯТЬ БОЙОВИМ ХОРТИНГОМ

2.1. Організація, методика та результати констатувального етапу дослідження

Дослідження проблеми виховання наполегливості у школярів віком 6–7 років під час занять бойовим хортингом проводилося впродовж 2017–2019 років у три етапи. Для досягнення завдань роботи був проведений констатувальний етап (2017–2018) експерименту, загальна мета якого полягала у діагностуванні рівнів вихованості наполегливості в означеній категорії учнів.

Констатувальний етап передбачав також дослідження ставлення, мотивації й інтересу школярів віком 6–7 років до занять українським національним професійно-прикладним видом спорту „Бойовий хортинг”, виявлення причин, які заважають школярам займатися бойовим хортингом, тощо.

Діагностика вихованості наполегливості в учнів експериментальних шкіл здійснювалася за допомогою визначених нами критеріїв та їх показників.

Зокрема, *когнітивний* критерій має такі показники:

- уявлення про сутність наполегливості та психофізичні й виховні можливості бойового хортингу;
- розуміння цілей та змісту занять бойовим хортингом;
- знання про способи досягнення цілей, концентрування уваги та власних фізичних і душевних сил.

Показники *емоційно-ціннісного* критерію:

- прагнення долати зовнішні й внутрішні перешкоди у процесі занять бойовим хортингом;
- стремління до успіху в оволодінні бойовим хортингом;
- бажання виявляти наполегливість під час спортивно-масових заходів з бойового хортингу.

Сформованість *діяльнісно-практичного* критерію визначалася за такими показниками:

- уміння завершувати розпочату справу;
- вправність щодо вирішення завдань у процесі занять бойовим хортингом;
- здатність виявляти наполегливість у вчинках загалом та під час занять бойовим хортингом (табл. 2.1).

**Критерії і показники вихованості наполегливості у
школярів віком 6–7 років у процесі занять бойовим хортингом**

Критерії	Показники
Когнітивний	уявлення про сутність наполегливості та психофізичні й виховні можливості бойового хортингу
	розуміння цілей та змісту занять бойовим хортингом
	знання про способи досягнення поставлених цілей, концентрування уваги та власних фізичних і душевних сил
Емоційно-ціннісний	прагнення долати зовнішні й внутрішні перешкоди у процесі занять бойовим хортингом
	стремління до успіху в оволодінні бойовим хортингом
	бажання виявляти наполегливість під час спортивно-масових заходів з бойового хортингу
Діяльнісно-практичний	уміння завершувати розпочату справу
	вправність щодо вирішення поставлених завдань у процесі занять бойовим хортингом
	здатність виявляти наполегливість у вчинках та під час занять бойовим хортингом

Також, за допомогою критеріїв і показників, визначено рівні вихованості наполегливості школярів 6–7 років у процесі занять українським видом єдиноборства „Бойовий хортинг”, а саме: високий, середній і низький.

Молодші школярі з *високим рівнем* вихованості наполегливості мають уявлення і знання про сутність наполегливості та відповідні психофізичні й виховні можливості бойового хортингу; ґрунтовні знання про способи досягнення поставлених цілей, концентрування уваги, власних фізичних і душевних сил, розвиток витривалості; розуміють цілі та зміст занять бойовим хортингом. Учні з означеним рівнем вихованості виявляють наполегливість під час спортивно-масових заходів з бойового хортингу, прагнуть завершувати розпочату справу, вміють долати зовнішні й внутрішні перешкоди, беруть

активну участь у підготовці та організації занять бойовим хортингом, проявляють здатність мобілізувати знання, увагу, фізичні сили для вирішення поставлених завдань під час занять бойовим хортингом та у повсякденному житті.

Середній рівень притаманний тим молодшим школярам, які недостатньо розуміють сутність наполегливості та зміст занять з бойового хортингу, психофізичні й виховні можливості цього виду спорту, мають неповні знання про способи досягнення поставлених цілей, концентрування уваги, власних фізичних і душевних сил, розвиток витривалості, недостатньо розуміють цілі занять бойовим хортингом. Учні із середнім рівнем вихованості наполегливості не завжди самостійно беруть участь у підготовці та організації занять бойовим хортингом; вибірково проявляють здатність мобілізувати знання, увагу, фізичні й душевні сили для вирішення поставлених завдань під час занять бойовим хортингом; епізодично завершують розпочату справу до кінця, виявляють наполегливість у вчинках та на заняттях з бойового хортингу.

Для учнів з низьким рівнем вихованості наполегливості характерне нерозуміння сутності означеної якості та відповідних психофізичних і виховних можливостей бойового хортингу, брак знань про способи досягнення поставлених цілей, невміння концентрувати увагу, власні фізичні і душевні сили, розвивати витривалість; неусвідомлення і нерозуміння цілей та змісту занять бойовим хортингом. Школярі 6–7 років з низьким рівнем вихованості наполегливості не вміють і не хочуть самостійно брати участь у підготовці та організації занять бойовим хортингом; у них простежується небажання мобілізувати знання, увагу, фізичні та душевні сили для вирішення поставлених завдань під час занять бойовим хортингом та в повсякденному житті.

Ступінь сформованості наполегливості у школярів 6–7 років визначався за допомогою таких методів та методик:

1. Для отримання даних за показниками *когнітивного критерію* були здійснені:

анкетування, тестові завдання, індивідуальні бесіди з дітьми, дидактичні вправи тощо.

2. Для отримання даних за показниками *емоційно-ціннісного критерію* використано:

тестові завдання, бесіди, метод вирішення проблемних ситуацій, робота в міні-групах.

III. Для отримання даних за показниками *діяльнісно-практичного критерію* були запроваджені:

метод змагання, медико-біологічний контроль, рольові ігри, педагогічне спостереження за процесом виховання наполегливості у школярів 6–7 років на уроках фізичної культури та під час проведення навчально-тренувальних занять у секціях з бойового хортингу та вільного спілкування тощо.

У констатувальному етапі експерименту взяли участь школярі віком 6–7 років 20 загальноосвітніх навчальних закладів із 17 регіонів України: м. Києва, Волинської, Дніпропетровської, Житомирської, Закарпатської, Запорізької, Івано-Франківської, Київської, Львівської, Миколаївської, Одеської, Полтавської, Сумської, Херсонської, Хмельницької, Черкаської, Чернігівської областей. У кожній з цих шкіл були визначені експериментальні (ЕГ) й контрольні (КГ) групи. До ЕГ увійшло 126 учнів 6–7 років; до КГ – 130 учнів. На різних етапах експерименту дослідженням було охоплено 256 молодших школярів, 26 учителів, тренерів, вихователів та інших педагогічних працівників.

Вивчення знань школярів 6–7 років щодо змісту таких понять, як бойовий хортинг, спортивно-масова робота здійснювалося шляхом анкетування (додаток А). На початку експерименту, в процесі опитування, учням пропонувалося відповісти на такі запитання: „Які відчуття найчастіше переполюють вас під час занять і змагань з бойового хортингу?”. Діти зазначали, що найчастіше відчувають радість, отримують задоволення від нової для них спортивно-масової роботи. Хоча були й такі, які виявляли невпевненість, страх тощо.

На запитання „Який твій настрій під час організації змагань з бойового хортингу та спортивно-масової роботи?” 28,36 % молодших школярів відповіли, що гарний та радісний, у свою чергу, 31,34 % учнів 1–2 класів зазначили, що перемінний, і відповідно 40,3 % – сумний. Стосовно запитання „Що найчастіше викликає в тебе позитивні емоції під час рухливих ігор, занять бойовим хортингом та в процесі спортивно-масової роботи?”, то хлопчики початкових класів схилилися до відповідей про можливість бути сильним та навчитися змагатися з однокласниками, а дівчатка зазначали, що їм важлива оцінка й похвала вчителів, вихователів. Щодо цікавості – то відсоток приблизно однаковий як у хлопчиків, так і в дівчаток, оскільки український національний професійно-прикладний вид спорту „Бойовий хортинг” є новим видом діяльності, який приховує в собі невідоме, що викликає у молодших школярів інтерес, але з обережністю.

Також важливою для нашого дослідження була інформація про джерела ознайомлення школярів із сутністю таких якостей, як наполегливість, стриманість, старанність, рухливими іграми з елементами бойового хортингу, історією спорту, бойовим хортингом та фізкультурно-масовою роботою (табл. 2.2).

Наведені в таблиці 2.2 результати опитування свідчать, що для учнів початкових класів у засвоєнні інформації про зміст наполегливості, старанності, рухливі ігри з елементами бойового хортингу, історію спорту й фізкультурно-масову діяльність найбільш авторитетними є батьки (про це зазначили 86 школярів віком 6–7 років (33,59 %)); вчителі фізичної культури, початкових класів, тренери, вихователі (73 учні (28,52 %)); 19 (7,42 %) молодших школярів відповіли, що отримують інформацію з підручників; 17 дітей (6,64 %) – від бабусі й дідуся тощо. Але варто зауважити, що молодші школярі користуються інформацією з різних джерел рідко, оскільки у них поки що недостатньо розвинуті вміння самостійно приймати рішення, працювати, виконувати доручення батьків та учителів, що характеризує одну з проблем учнів молодшого шкільного віку.

Таблиця 2.2

**Джерела отримання школярами 6–7 років інформації
з наполегливості, стриманості, історії спорту, рухливих ігор, бойового
хортингу та фізкультурно-масової роботи**

№	Відповіді дітей	К-сть	%
1	Батьки	86	33,59
2	Учителі фізичної культури, початкових класів, тренери, вихователі	73	28,52
3	Підручники	19	7,42
4	Бабуся й дідусь	17	6,64
5	Сестри й брати	10	3,91
6	Старші учні	8	3,13
7	Інтернет	7	2,73
8	Друзі	6	2,34
9	Спортивні взірці, спортсмени	6	2,34
10	Мультфільми, кінофільми	6	2,34
11	Телепрограми	5	1,95
12	Спортивні гуртки, секції	5	1,95
13	Позакласна діяльність	5	1,95
14	Не відповіли	3	1,17
	Разом	256	100

Результати відповідей школярів 6–7 років засвідчили, що батьки намагаються їх виховати працьовитими, приученими до порядку й доброї поведінки, з шанобливим ставленням до старших людей, старанними, готовими прийти на допомогу товаришу, слухняними, дисциплінованими, відповідальними, стриманими, впевненими у собі й у своїх силах, уважними, винахідливими, цілеспрямованими, терплячими, здатними дотримуватись

здорового способу життя й режиму дня, стежити за своєю поставою, правильно харчуватися. Також школярі 6–7 років відмічають, що батьки розповідають про шкідливі звички людей і часто вдаються до заборон і обмежень їхніх бажань і намірів, що їм не завжди подобається, тощо.

Для визначення рівнів вихованості у школярів 6–7 років наполегливості вивчалось їхнє розуміння обов'язків у сім'ї, шкільному колективі, спортивному житті школи. Найбільш поширеними відповідями дітей щодо власних обов'язків були такі: допомога батькам у прибиранні дівки, поливанні квітів та інших рослин, допомога вчителям витерти шкільну дошку, роздати зошити, письмові завдання, допомогти вчителям фізичної культури в розташуванні спортивного інвентарю (м'ячі, фішки), перевірки наявності спортивної форми в однокласників тощо. Виявилось, що лише 24,4 % школярів 6–7 років мають постійні обов'язки в сім'ї, одно- або дворазові доручення виконують – 39,6 %, не виконують ніяких доручень – 31,5 %, не відповіли – 4,5 % школярів віком 6–7 років. Результати дослідження також показали, що в шкільному колективі та спортивному житті школи лише 17,7 % учнів 6–7 років мають постійні обов'язки, одно- або дворазові доручення виконують – 48,3 %, не виконують доручень – 29,2 %, не відповіли – 4,8 % учнів 6–7 років.

Ефективність методики виховання наполегливості у школярів 6–7 років під час занять бойовим хортингом залежала від реалізації проміжних завдань, а саме:

- навчити учнів уважно слухати й виконувати доручення вчителів фізичної культури, початкових класів, тренерів з бойового хортингу;
- формувати у дітей цього віку вміння розповідати про невдачі та труднощі, які виникають у процесі спортивно-масової роботи;
- сприяти розвитку в учнів логічного мислення, що необхідно під час одноборства з бойового хортингу;
- формувати у школярів 6–7 років уміння самовиховання як вищої форми розвитку особистості, зокрема й засобами рухливих ігор;
- прищеплювати прагнення старанно ставитися до навчально-виховної роботи, якісно виконувати запропоновані педагогами фізичні вправи з елементами бойового хортингу;
- сприяти розвитку природних здібностей дітей засобами бойового хортингу, які характерні для молодшого шкільного віку;
- розвивати інтерес до рухливих ігор, спортивно-масової роботи, бойового хортингу тощо.

Варто зазначити, що від якості навчально-виховної роботи у процесі занять бойовим хортингом, різноманітності застосованих форм і методів, від того, якого

рівня вольових якостей набули учні, залежить і їхній рівень вихованості наполегливості.

Під час організації експериментальної діяльності нами проводилися бесіди з учителями фізичної культури, тренерами з бойового хортингу, вихователями молодших класів для визначення рівнів вихованості наполегливості учнів, можливості внесення змін до чинної програми для забезпечення виховання означеної якості у школярів 6–7 років у процесі занять бойовим хортингом, рухливими іграми, фізичною культурою тощо. Бесіди були спрямовані на те, щоб з'ясувати в учителів та педагогічних працівників, якими методиками, програмами, педагогічними умовами, формами навчально-виховної роботи вони користуються; що є для них головним під час організації спортивно-масової роботи; які якості вчителі фізичної культури розвивають у школярів 6–7 років засобами спортивно-ігрової діяльності; які проблеми найчастіше турбують під час проведення навчально-тренувальних занять і чи є в загальноосвітніх навчальних закладах необхідний спортивний інвентар.

Результати бесід з учителями фізичної культури, тренерами з бойового хортингу, вихователями дали нам змогу визначити рівні вихованості наполегливості школярів віком 6–7 років; уточнити й удосконалити зміст виховного процесу з молодшими школярами в експериментальних закладах, програми з бойового хортингу; підібрати якісні педагогічні умови, форми і методи, які необхідно застосовувати в експериментальних групах для виховання у школярів 6–7 років наполегливості, формування відповідних знань та умінь у процесі занять бойовим хортингом і рухливими іграми; підготувати вчителів фізичної культури до виховання у молодших школярів наполегливості, оскільки від учителя значною мірою залежить ефективність виховного процесу; визначити, яке місце посідає виховання наполегливості на уроках фізичної культури, під час рухливих ігор та занять бойовим хортингом і які відмінності між контрольними та експериментальними групами; забезпечити належну взаємодію школи з сім'єю щодо виховання у школярів 6–7 років наполегливості; зібрати необхідну інформацію, яка допомогла нам ефективно провадити виховання наполегливості в учнів у процесі занять бойовим хортингом.

Також під час експериментальної роботи ми запропонували школярам 6–7 років дати відповіді щодо власних спортивних прикладів (ідеалів). Описуючи таку людину-спортсмена, учні молодших класів частіше звертали увагу на своїх батьків, які є для них основними лідерами, авторитетами, людьми, які найкращі у будь-якій діяльності, у тому числі спортивній (табл. 2.3). Наприклад, для хлопчиків найсильніший тато, для дівчаток мама є найспритнішою та найшвидшою.

Спортивні ідеали для молодших школярів віком 6–7 років

№	Відповіді	Кількість учнів 6–7 років	Відсотки (%)
1	Тато	82	32,03
2	Мама	68	26,56
3	Дідусь	18	7,03
4	Бабуся	12	4,69
5	Брат	10	3,91
6	Сестра	7	2,73
7	Учитель фізичної культури, вихователь, тренер	15	5,86
8	Тренер спортивної секції, гуртка	12	4,69
9	Майстер спорту з бойового хортингу	10	3,91
10	Відомі українські спортсмени	13	5,08
11	Свій варіант	3	1,17
12	Ніхто	3	1,17
13	Не відповіли	3	1,17
	Разом	256	100

Наведені в таблиці 2.3 дані показують, що для молодших школярів спортивними прикладами насамперед є рідні, учитель фізичної культури, вихователь, тренер, а саме: тато – 32,03 %; мама – 26,56 %; дідусь – 7,03 %; вчитель фізичної культури, вихователь, тренер – 5,86 % тощо. Значно відстають у відсотковому співвідношенні інші варіанти відповідей, що цілком віддзеркалює вікові особливості школярів 6–7 років.

Дієвим для визначення рівнів вихованості наполегливості у школярів 6–7 років був метод педагогічного спостереження, який використовувався у процесі занять фізичною культурою, рухливими іграми, змагальної діяльності й спортивно-масової роботи. Спільно з учителями початкових класів, фізичної

культури, тренерами з бойового хортингу й вихователями здійснювалося вивчення поведінки школярів 6–7 років на уроках фізичної культури, під час спортивної години, в позанавчальний час; активності й зацікавленості учнів у процесі проведення рухливих ігор, спортивно-масових засобів; ставлення школярів віком 6–7 років до виховання наполегливості у процесі занять з бойового хортингу; фізичного та емоційного стану учнів.

Педагогічні спостереження проводилися систематично в експериментальних і контрольних групах, що дало змогу скласти уявлення про кожного школяра 6–7 років, глибше вивчити їхню поведінку в класі, на уроці фізичної культури, спортивній годині, як сприймає школярів шкільний колектив у процесі організації занять з бойового хортингу. Також варто зазначити, що метод педагогічного спостереження сприяв точнішому визначенню інтересу школярів 6–7 років до спортивної історії бойового хортингу і спортивних традицій рідної школи, місцевості, спортивних та рухливих ігор, занять бойовим хортингом у спортивних секціях та гуртках; їхнього ставлення до спортивно-масової роботи, занять з бойового хортингу, рухливих ігор й вольової цілеспрямованості; бажання дотримуватися вимог у процесі занять стосовно себе й інших та досягати поставленої мети; прагнення брати участь у різних формах спортивно-масової роботи з бойового хортингу й долати зовнішні та внутрішні перешкоди тощо.

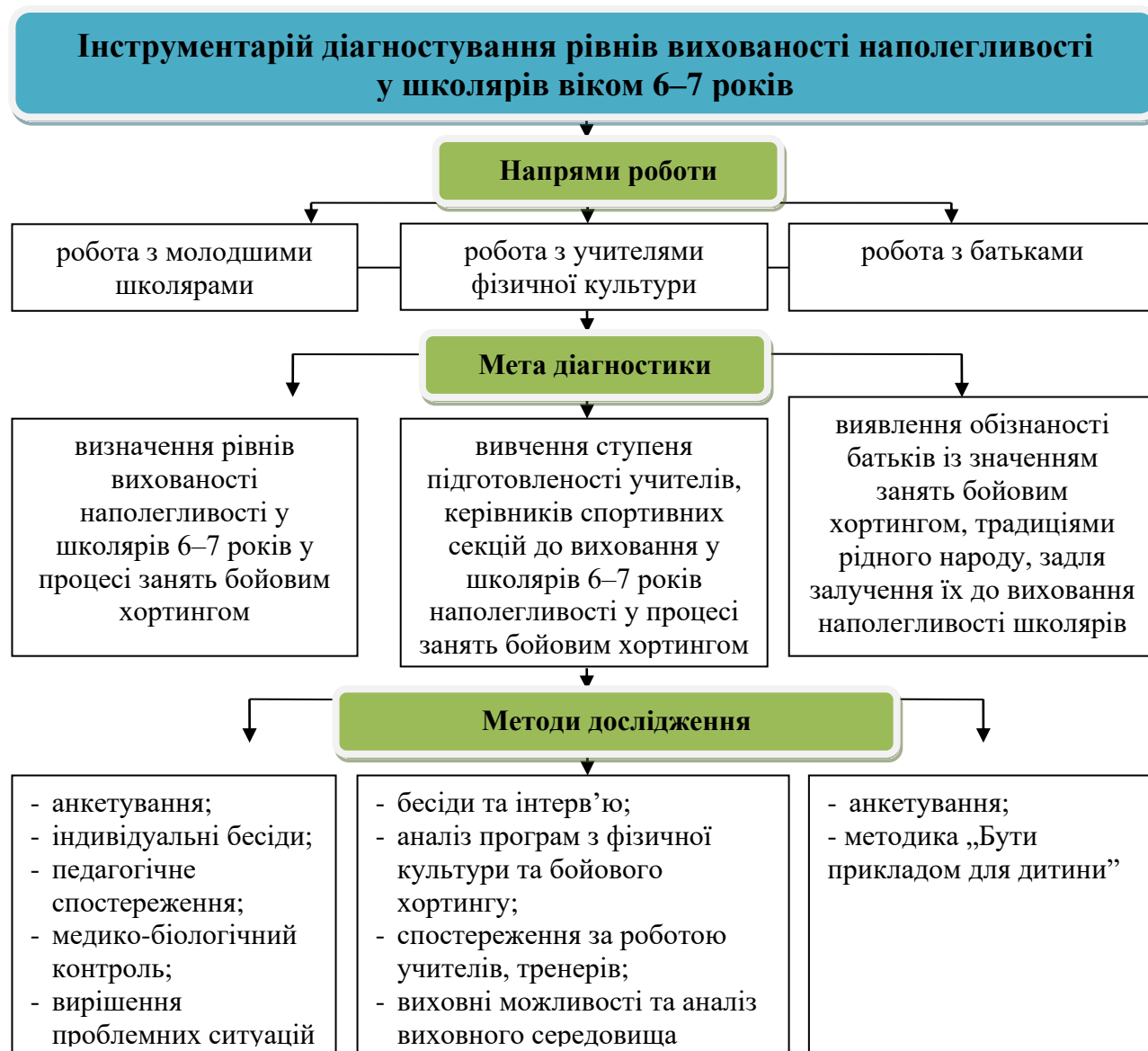
Проводилася організаційна робота з батьками щодо виховання наполегливості у школярів віком 6–7 класів у процесі занять бойовим хортингом, яка була спрямована на покращення виховних можливостей батьків, на спільну співпрацю діяльності школи та сім'ї. Розроблено програму індивідуальної роботи з батьками та школярами (обмін контактними телефонами, електронними адресами, дистанційне навчання за допомогою мережі Інтернет, що передбачає індивідуальні бесіди, консультації, відеозмагання з бойового хортингу різних вікових груп і різної статі тощо).

Також нами було розроблено методичні рекомендації й програму з бойового хортингу для оптимізації педагогічних умов виховання наполегливості засобами бойового хортингу та корекції виховних зусиль конкретної сім'ї, школяра з урахуванням його індивідуальних і вікових особливостей (додаток В). У процесі спілкування з батьками експериментальна методика передбачала збір інформації щодо складу сім'ї, професійної діяльності її членів; про те, які спортивні вподобання у сім'ях, у кожного представника та які спортивно-масові заходи організовуються; стосовно особливостей взаємин батьків з дітьми, хто бере участь у їх вихованні; як проводяться вихідні дні і яке місце займає

спортивна діяльність; яке ставлення до виховання наполегливості у школярів віком 6–7 років засобами бойового хортингу.

Під час організації та проведення дослідження виховання наполегливості у школярів 6–7 років у процесі занять бойовим хортингом також бралися до уваги результати медико-біологічного контролю (додаток Г).

Згідно із завданнями, програма констатувального етапу експерименту охоплювала три напрями: робота зі школярами віком 6–7 років, учителями фізичної культури, керівниками спортивних секцій та батьками (рис. 2.1).

Рис. 2.1 Схема діагностичного інструментарію констатувального етапу експерименту

Сформованість у молодших школярів показників за *когнітивним критерієм* вихованості наполегливості у процесі занять бойовим хортингом наведено у табл. 2.4.

Представлені дані засвідчують, що за результатами констатувального етапу експерименту у школярів 6–7 років експериментальних і контрольних груп був невисокий рівень уявлення про сутність наполегливості та психофізичні й виховні можливості бойового хортингу, а саме: 50,8 % і відповідно 49,2 % учнів експериментальних і контрольних груп мали низький рівень, 39,7 % і 41,5 % – середній і лише 9,5 % і 9,2 % – високий.

Таблиця 2.4

Рівні сформованості у школярів 6–7 років показників когнітивного критерію вихованості наполегливості у процесі занять бойовим хортингом

Показники	Групи	Рівні (%)		
		Високий	Середній	Низький
Уявлення про сутність наполегливості та психофізичні й виховні можливості бойового хортингу	Експ.	9,5	39,7	50,8
	Контр.	9,2	41,5	49,2
Розуміння цілей та змісту занять бойовим хортингом	Експ.	10,3	37,3	52,4
	Контр.	10,0	38,5	51,5
Знання про способи досягнення поставлених цілей, концентрування уваги та власних фізичних і душевних сил	Експ.	11,1	40,5	48,4
	Контр.	10,8	41,5	47,7
Середній показник	Експ.	10,3	39,2	50,5
	Контр.	10,0	40,5	49,5

Розуміння цілей та змісту занять бойовим хортингом в експериментальних і контрольних групах також мали незадовільний рівень, про що свідчать дані таблиці 2.4. Цей показник було зафіксовано на низькому рівні відповідно в 48,4 % учнів експериментальних і 47,7 % контрольних груп, середньому – у 40,5 % і 41,5 %, високому – у 11,1 % і 10,8 %.

Низький рівень знань про способи досягнення поставлених цілей, концентрування уваги та власних фізичних і душевних сил мали 52,4 % і 51,5 % школярів 6–7 років відповідно в ЕГ та КГ, 37,3 % і 38,5 % – середній і лише 10,3 % і 10,0 % – високий. Отже, сформованість у школярів віком 6–7 років *когнітивного критерію* вихованості наполегливості була виявлена у 50,5 % і 49,5 % учнів експериментальних і контрольних груп з низьким її рівнем, із середнім – у 39,2 % і 40,5 %, а з високим лише у 10,3 % і 10,0 %. Дані таблиці засвідчують, що на початку експерименту діти з досліджуваних груп найгірше розуміли сутність наполегливості та відповідні психофізичні й виховні можливості бойового хортингу.

Виявлено, що 53,7 % і 53,9 % учнів експериментальних і контрольних груп відповідно мали низький рівень показників *емоційно-ціннісного критерію* вихованості наполегливості на початку формувального етапу експерименту, 36,5 % і 35,9 % – середній і лише 9,8 % і 10,2 % – високий (табл. 2.5). Зокрема, низький рівень прагнення долати зовнішні й внутрішні перешкоди у процесі занять бойовим хортингом в експериментальних і контрольних групах мали відповідно 56,4 % і 55,4 % учнів, 34,1 % і 35,4 % – середній і лише 9,5 % і 9,2 % – високий. Низький рівень стремління до успіху в оволодінні бойовим хортингом мали 52,4 % школярів 6–7 років експериментальних і 53,1 % контрольних груп, 37,3 % і 35,4 % – середній і 10,3 % і 11,5 % – високий.

Таблиця 2.5

Рівні сформованості у школярів 6–7 років показників емоційно-ціннісного критерію вихованості наполегливості у процесі занять бойовим хортингом

Показники	Групи	Рівні (%)		
		Високий	Середній	Низький
Прагнення долати зовнішні й внутрішні перешкоди у	Експ.	9,5	34,1	56,4
	Контр.	9,2	35,4	55,4

процесі занять бойовим хортингом				
Стремління до успіху в оволодінні бойовим хортингом	Експ.	10,3	37,3	52,4
	Контр.	11,5	35,4	53,1
Бажання виявляти наполегливість під час спортивно-масових заходів з бойового хортингу	Експ.	9,5	38,1	52,4
	Контр.	10,0	36,9	53,1
<i>Середній показник</i>	Експ.	9,8	36,5	53,7
	Контр.	10,2	35,9	53,9

Бажання виявляти наполегливість під час спортивно-масових заходів з бойового хортингу були сформовані також незадовільно. А саме: у 52,4 % і 53,1 % школярів 6–7 років ЕГ та КГ було зафіксовано низький рівень цього показника, у 38,1 % і 36,9 % – середній, у 9,5 % і 10,0 % – високий відповідно. З даних таблиці видно, що найкраще у школярів 6–7 років експериментальних і контрольних груп було сформовано стремління до успіху в оволодінні бойовим хортингом. Але варто зазначити, що різниця у сформованості наполегливості школярів 6–7 років експериментальних і контрольних груп незначна, про що свідчить значення критерію Пірсона.

Сформованість у школярів віком 6–7 років показників *діяльнісно-практичного критерію* вихованості наполегливості у процесі занять бойовим хортингом наведено в таблиці 2.6.

Таблиця демонструє, що сформованим діяльнісно-практичний критерій можна вважати лише у 10,2 % школярів експериментальних й у 10,0 % учнів 6–7 років контрольних груп, більшість мали значно нижчі показники, про що свідчить середнє значення. Низький рівень сформованості показника “уміння завершувати розпочату справу” мали 50,8 % учнів експериментальних і 49,2 % контрольних груп, відповідно 38,9 % і 40,0 % – середній і лише у 10,3 % і 10,8 % школярів 6–7 років ЕГ та КГ зафіксовано високий рівень.

Рівні сформованості у школярів 6–7 років показників діяльнісно-практичного критерію вихованості наполегливості у процесі занять бойовим хортингом

Показники	Групи	Рівні (%)		
		<i>Високий</i>	<i>Середній</i>	<i>Низький</i>
Уміння завершувати розпочату справу	Експ.	10,3	38,9	50,8
	Контр.	10,8	40,0	49,2
Вправність у вирішенні поставлених завдань у процесі занять бойовим хортингом	Експ.	9,5	38,1	52,4
	Контр.	10,8	39,2	50,0
Здатність виявляти наполегливість у вчинках та під час занять бойовим хортингом	Експ.	11,1	37,3	51,6
	Контр.	11,5	36,2	52,3
<i>Середній показник</i>	Експ.	10,2	39,1	50,7
	Контр.	10,0	40,4	49,6

Також незадовільно була сформована в учнів експериментальних і контрольних груп вправність у вирішенні поставлених завдань під час занять бойовим хортингом, адже лише 9,5 % і 10,8 % з них мали високий рівень, 38,1 % і 39,2 % відповідно – середній й у 52,4 % і 50,0 % школярів 6–7 років зафіксовано низький рівень. Наведені в таблиці 6.2 дані засвідчують, що здатність учнів виявляти наполегливість у вчинках та під час занять бойовим хортингом перебуває на низькому рівні, а саме: низький рівень мали 51,6 % учнів експериментальних і 52,3 % контрольних груп, 37,3 % і 36,2 % відповідно – середній і лише у 11,1 % і 11,5 % школярів 6–7 років було зафіксовано високий рівень.

Отримані результати на початку дослідження демонструють, що школярі 6–7 років експериментальних і контрольних груп мали загалом низькі показники

рівнів вихованості наполегливості у процесі занять бойовим хортингом (табл. 2.7).

Таблиця 2.7

Рівні вихованості наполегливості школярів 6–7 років експериментальних і контрольних груп

Рівні	Групи	%
Високий	Експ.	10,1
	Контр.	10,1
Середній	Експ.	38,3
	Контр.	38,9
Низький	Експ.	51,6
	Контр.	51,0

З таблиці 2.7 видно, що на початку експерименту вихідні дані щодо вихованості наполегливості в учнів різних груп були близькими. Зокрема, високий рівень в експериментальних групах мали 10,1 % (13 осіб) молодших школярів, 10,1 % (13 осіб) – у контрольних, середній рівень відповідно – 38,3 % (48 осіб) і 38,9 % (51 особа) та низький – 51,6 % (65 осіб) і 51,0 % (66 осіб).

На основі даних констатувального етапу експерименту встановлено *причини* незадовільного рівня уявлення про сутність наполегливості та психофізичні й виховні можливості бойового хортингу, розуміння цілей та змісту занять бойовим хортингом, знань про способи досягнення поставлених цілей, концентрування уваги, власних фізичних і душевних сил; прагнення долати зовнішні й внутрішні перешкоди у процесі занять бойовим хортингом; стремління до успіху в оволодінні бойового хортингом; бажання виявляти наполегливість під час спортивно-масових заходів з бойового хортингу; вміння доводити розпочату справу до логічного кінця; уміння вправно вирішувати поставлені завдання у процесі занять бойовим хортингом; здатності виявляти наполегливість у вчинках та під час занять бойовим хортингом.

Основними причинами цього були: відсутність відповідних фахівців з позакласної спортивно-масової роботи, умов для проведення самостійних занять з бойового хортингу; ігнорування з боку вчителів фізичної культури сучасних інноваційних підходів та педагогічних умов; нестача відповідного інвентарю, спортивних секцій, гуртків з бойового хортингу тощо.

Отже, вихованість наполегливості у школярів 6–7 років експериментальних і контрольних груп початкової школи на констатувальному етапі експерименту була загалом низькою.

2.2. Педагогічні умови виховання наполегливості у школярів 6–7 років у процесі занять бойовим хортингом

Під час формувального етапу експерименту апробувалися визначені нами педагогічні умови виховання наполегливості у школярів 6–7 років у процесі занять бойовим хортингом. Шляхом наукового пошуку встановлено, що виховання наполегливості в учнів 1–2 класів може бути успішним за реалізації таких педагогічних умов:

1. Змістово-методичне забезпечення занять бойовим хортингом, орієнтованих на виховання у школярів наполегливості.
2. Створення ситуацій успіху, ефекту змагальності та використання інтерактивних методів у процесі занять бойовим хортингом.
3. Налагодження взаємодії школи з сім'єю щодо виховання у школярів 6–7 років наполегливості у процесі занять бойовим хортингом.

Перша педагогічна умова – *змістово-методичне забезпечення занять бойовим хортингом, орієнтованих на виховання у школярів наполегливості* спрямовувалася, зокрема, на досягнення поетапних цілей, розвиток в учнів вольових якостей, здатності долати перепони та вирішувати проблемні ситуації. Тому педагоги особливо зважали на ті труднощі, які виникали у школярів 6–7 років під час занять бойовим хортингом, оскільки контроль учителів був недостатнім, щоб забезпечити досягнення необхідного успіху. Маємо на увазі завдання, які є посилюючими для школярів віком 6–7 років. Рекомендовано ставити перед юними спортсменами завдання, які вимагають достатніх зусиль, оскільки легкі завдання неефективні для виховання наполегливості, а занадто важкі можуть викликати розчарування, незадоволення, втрату інтересу до занять бойовим хортингом.

Підвищити впевненість школярів 6–7 років у досягненні високого результату в процесі навчально-тренувальних занять з бойового хортингу можна завдяки розвитку таких якостей: спостережливість і уважність (уміння швидко й правильно помічати важливі моменти під час організації і проведення змагальної боротьби з бойового хортингу, швидко й правильно орієнтуватися в складних непередбачуваних обставинах, які склалися в процесі занять); кмітливність (уміння швидко й правильно оцінювати складні ігрові ситуації, враховувати й прогнозувати їхні наслідки та переносити їх на життєві ситуації); ініціативність (уміння ефективно й самостійно застосовувати тактичні задуми проти суперника в процесі рухливих ігор і змагань з бойового хортингу, передбачати результати як своїх, так і його дій під час проведення змагань, виявляти бажання самостійно допомагати партнерам по команді).

Від розвиненості описаних вище характеристик залежить загалом ефективність експериментальної методики виховання наполегливості у школярів 6–7 років, яке має провадитися спільно батьками, вчителями та тренерами з бойового хортингу. Ці важливі для школярів 6–7 років навички найкраще розвиваються у разі застосування сукупності багатьох чинників, які формуються в процесі реалізації зазначеної педагогічної умови у спортивних секціях і гуртках, а також у сім'ях та за місцем проживання.

При обґрунтуванні означеної педагогічної умови успішного виховання наполегливості у школярів 6–7 років бралися до уваги такі чинники:

через навчально-виховну та тренувальну діяльність у школі на успішність досліджуваного процесу впливають: знання традицій закладу, контроль та приклад учителя, знання традицій шкільного гуртка бойового хортингу, контроль та особистий приклад тренера з бойового хортингу, рівень вихованості контингенту класу, позиціонування в класі (лідер, середняк, слабкий характер);

через сімейне виховання та батьківський приклад вдома: вимогливість батьків, надання самостійності у прийнятті рішень, виховні бесіди батьків;

самовиявлення наполегливості: прояв наполегливості у досягненні віддаленої кінцевої мети, самоконтроль та надання самозавдань у побуті, успішна навчально-виховна діяльність у гуртку бойового хортингу, своєчасне та належне виконання шкільних завдань (рис. 2.2).

Рис. 2.2. Чинники реалізації педагогічних умов виховання наполегливості у школярів віком 6–7 років

Водночас слід зважати на мінливість вищенаведених зовнішніх факторів, які оточують школярів 6–7 років упродовж всього дня. У юних спортсменів сила подразників, що діють на ЦНС у тренувальних та змагальних умовах, дуже велика. Це іноді призводить до різкого підвищення збудливості кори головного мозку і зміни умовно-рефлекторної діяльності, що є фізіологічною основою появи сумнівів, невпевненості у своїх силах, скутості та зайвої напруженості в рухах. Тому юні спортсмени можуть допускати рухові помилки. Іноді це спричинює навіть втрату бажання займатися у спортивних секціях.

Тому педагоги використовували ефективні засоби для зниження емоційного збудження школярів 6–7 років: вправи з легкими статичними зусиллями (утримання у висі (2–3 хв) злегка піднятих рук у положенні лежачи (далі тренер приймав рішення щодо продовження або припинення змагань); дихальні вправи (педагоги зосереджували увагу учнів на розставленні пауз під час дихання, здійснюючи індивідуальний підхід); самоналаштування на майбутню сутичку (учителі використовували методи вмовляння, переконання, підвищення впевненості учнів у своїх силах); самонавіювання (тренери свідомо спонукали школярів 6–7 років до виконання важких дій у складній ігровій, змагальній обстановці); спеціальні тренування з бойового хортингу (вчителі пропонували манекени, груші, важкі підвісні мішки, подушки, гумові еспандери, відео змагань з бойового хортингу; ведення сутички до фінального сигналу з граничним вольовим напруженням без зниження емоційного тону) тощо.

Тому в процесі експериментальної роботи нами здійснювалася підготовка вчителів фізичної культури, початкових класів, тренерів з бойового хортингу, зміст якої охопив теоретичне інформування, ознайомлення з психофізіологічними особливостями школярів 6–7 років та педагогічними основами щодо сутності й змісту виховання в них наполегливості засобами бойового хортингу.

Насамперед наша увага в процесі організації занять з бойового хортингу була звернена на те, щоб педагоги дотримувалися системності, послідовності й неперервності у своїй роботі, сприяли розвитку в дітей творчого потенціалу, були ініціативними, враховували власний життєвий досвід і запозичували кращий від сучасних педагогів-вихователів, зважали на інтереси молодших школярів, їхні психологічні та анатомо-фізіологічні особливості, здійснювали диференційований підхід до вихованців тощо.

Також методична робота з учителями фізичної культури, тренерами з бойового хортингу й вихователями школярів 6–7 років була спрямована на поглиблення їхніх знань з виховання наполегливості відповідно до завдань і мети експериментальної роботи; оволодіння сучасними інноваційними

методиками щодо виховання наполегливості у школярів 6–7 років; ознайомлення вчителів фізичної культури з розробленими програмами з бойового хортингу та методикою тренувального процесу; вивчення розроблених нами критеріїв, показників та рівнів вихованості наполегливості у школярів 6–7 років у процесі занять бойовим хортингом тощо. Це сприяло підвищенню професійного рівня вчителів фізичної культури, тренерів з бойового хортингу й удосконаленню педагогічної майстерності вихователів початкової школи, що допомогло ефективно здійснювати виховання наполегливості у школярів 6–7 років під час занять бойовим хортингом.

Друга педагогічна умова – *створення ситуацій успіху, ефекту змагальності, використання інших інтерактивних методів у процесі занять бойовим хортингом* – упроваджувалась на тренувальних заняттях і змаганнях з бойового хортингу в спортивних секціях і гуртках. Дотримання цієї педагогічної умови ефективного виховання наполегливості створювало новий емоційний заряд, оскільки бажання школярів 6–7 років бути першим сприяло їхній здатності долати труднощі, що виникали у процесі занять.

Велике значення для виховання наполегливості й інших вольових якостей у школярів 6–7 років мав особистий приклад учителів початкових класів, фізичної культури, тренера з бойового хортингу. Їхнє ставлення до навчально-виховної роботи з вихованцями, уміння організувати заняття, домагання неодмінного виконання висунутих виховних завдань були прикладом для учнів. Авторитет учителя, з яким вони спілкувалися, сприяв формуванню в них особистісних якостей, залишав у житті дітей дієвий виховний слід й зумовлював прагнення молодших школярів наслідувати поведінку вчителя фізичної культури, тренера з бойового хортингу, ставати сильнішими, швидшими, спритнішими.

Спостерігалось виявлення школярами 6–7 років відповідальності і під час виконання доручень, які давав учитель, тренер. Відповідальність впливала й на їхню ініціативність у процесі проведення рухливих ігор з елементами бойового хортингу та змагальної діяльності. Діти також часто ставили за приклад учителя початкових класів, фізичної культури, тренера з бойового хортингу батькам щодо поведінки в тих чи інших життєвих ситуаціях.

У процесі експериментальної роботи педагоги привчали юних спортсменів до самостійного вирішення завдань сутички, формували уміння виявляти ініціативу під час проведення змагань з бойового хортингу, рухливих ігор та спортивно-масової роботи. Як показала практика роботи в експериментальних групах, школярі 6–7 років лише тоді навчилися долати труднощі, коли їм самим довелося потрапити у складні обставини під час відповідальних змагань з

бойового хортингу, коли в поєднанні з фізичною, технічною і тактичною підготовками учні проявляли такі вольові якості, як рішучість, впевненість, витримка, цілеспрямованість, наполегливість і воля до перемоги.

Запровадження інтерактивних засобів, форм і методів навчально-виховної та спортивно-масової діяльності активно сприяло вихованню наполегливості школярів 6–7 років у процесі занять бойовим хортингом. Тривала і часом одноманітна навчальна робота, що повторюється кожного дня у школі, призводить до психічного перенапруження учнів, яке знижує не тільки ефективність виховної роботи, але й рівень вихованості наполегливості дітей. Щоб усунути такий недолік, під час експериментальної роботи нами урізноманітнювалися засоби, форми і методи навчально-виховної і тренувальної діяльності. Через задоволення, яке школярі отримували від участі у спортивно-масових змаганнях, від виконання запропонованих фізичних вправ, у них формувалася впевненість у власних силах, бажання підвищувати свою спортивну майстерність, прагнення виявляти наполегливість.

Також при апробації означеної педагогічної умови ми керувалися практичними рекомендаціями З. Діхтяренко щодо виховання наполегливості у школярів 6–7 років та їх гармонійного розвитку. Зокрема, науковець у своєму дисертаційному дослідженні проаналізувала педагогічні умови, що сприяють вихованню наполегливості молодших школярів у процесі позакласної ігрової діяльності, а саме:

- конкретизація перед учнями мети та перспектив діяльності на кожному етапі роботи;

- використання різноманітних засобів, форм і методів проведення занять;

- дотримання принципу доступності на кожному етапі роботи;

- створення ефекту суперництва;

- усвідомлення кожним учнем свого обов'язку й відповідальності за школу, клас, команду тощо;

- створення позитивного емоційного фону на заняттях з молодшими школярами як за результатами їхньої діяльності, команди, так і завдяки доброзичливому слову вчителя, однолітків;

- показ дітям взірця як орієнтира на рівень засвоєння визначеного завдання;

- постійне використання завдань, які виконуються дітьми “до відмови”;

- допомога дітям у подоланні труднощів, які виникають раптово, несподівано [41, с. 119].

Ефективність другої визначеної нами педагогічної умови була зумовлена також вдалим підбором розвивальних рухливих ігор з елементами бойового

хортингу для виховання наполегливості у школярів 6–7 років, а саме: ігри середньої рухливості. В цих іграх беруть участь усі діти, але характер рухів спокійний: метання, ходьба, переступання через предмети („Зозуля”, „Море хвилюється”). До ігор середньої рухливості належать усі хороводні ігри, ігри загальнорозвивального характеру. Це ігри з використанням різних предметів: „Кільцекид”, „Школа м'яча” тощо. Ігри несюжетного характеру – це вправи, в основу яких покладено дії з предметами: „Добіжи до прапорця”, „Пролізь в обруч”, ігри фізкультурно-розважальні. У грі „Хитра лисиця” є правило: „лисиця” виявляє себе лише після того, як діти тричі спитають: „Хитра лисице, де ти?”. При цьому „лисиця” вибігає в центр кола і лише тоді починає ловити інших вихованців. У грі „Горобчики і кіт” – „кіт” у момент торкання до вихованця, якого наздогнав, має стрибнути на нього як „справжній кіт”.

До рухливих ігор спортивного характеру належать городки, елементи волейболу, гандболу, баскетболу (з малим м'ячем), футболу, медболу, більшість з них застосовуються в групах хлопчиків, ігри-естафети спортивної спрямованості, що застосовуються в роботі з дітьми молодшого шкільного віку: „передай тенісний м'яч”, „зав'яжи вузлик”, „добіжи і доторкнися”. До ігор-атракціонів належать ігри естафетного характеру з елементами змагань (стрибки на одній нозі – другу тримає товариш або партнер за командою; закидання м'яча у рухому ціль; перетягування малої лінви, ходьба довгими кроками хто швидший) – „Двобій півнів”, „Пес”. Їх доречно використовувати на заняттях з бойового хортингу та спортивних святах навчального закладу за участі батьків і глядачів [48].

Популярні серед спортсменів ігри спеціально-прикладного характеру з техніко-тактичним ухилом („Чехарда”, „Двобій півнів” з елементами підсічок, зачепів, відхватів, підхватів; естафети з елементами боротьби та для розвитку фізичних якостей) – у роботі з учнями віком 6–7 років названі ігри використовувалися тільки на рівні ознайомлення. Прояв варіативності ігор: змінювалися варіанти проведення гри за допомогою використання наголовників; різних способів розподілення ролей: за допомогою лічилок; жеребкування; „стрілочки”; різноманітного обладнання: м'ячів різних розмірів, обручів, кеглів, кубиків, шишок, сніжок, мішечків.

Рухові навички метання у ціль удосконалювалися в іграх „Мисливці й зайці”, „Влучити в обруч”, але конкретизувалися у вигляді різних зрозумілих і цікавих завдань. Дозування та загальна тривалість рухливої гри для вихованців бойового хортингу досліджуваної вікової групи – 8–10 хв, кількість повторень 3–5 разів. На заняттях використовувалися складні рухи і правила. У молодшому

шкільному віці велике значення мають ігри із застосуванням різноманітних предметів (м'ячів, обручів, скакалок).

Важливим моментом управління грою є дозування рухів, особливо в іграх з бігом, лазінням, стрибками. Загальна тривалість рухливої гри з бігом – 10–12 хв. Рекомендувався безперервний біг або підстрибування в іграх дозуванням 25–30 с. Рухливі ігри ускладнювалися з метою: забезпечення стійкого інтересу дітей до занять бойовим хортингом; спонукання учнів до вдосконалення рухових умінь і навичок, збагачення їхнього рухового досвіду; вирішення багатопланових розвивальних і виховних завдань; подальшого планування роботи тощо [48].

Застосування ігрового, змагального й нетрадиційних методів виховання наполегливості, створення ситуацій успіху та використання ефекту суперництва у процесі занять бойовим хортингом забезпечувалися іграми змагального характеру, особливо при підготовці школярів першого року навчання. Елементи змагального методу використовувалися під час проведення естафет із бігом і подоланням смуги перешкод (смуга перешкод формувалася вибірково керівником гуртка з бойового хортингу). До смуги перешкод додавалися вправи помірної складності, добре знайомі вихованцям. Кількість перешкод у смугі – 5–6. Під час регулювання навантаження враховувалася довжина відрізків, що пробігали учні (до 20 м), кількість повторень (3–4 рази), інтервал відпочинку тощо.

Велику популярність серед школярів 6–7 років у експериментальних групах мали ігри дисциплінарного характеру:

1. „Хто швидше?”. Група бойового хортингу ділилася на дві команди: дівчаток і хлопчиків, які шикувалися за зростом в одну шеренгу. За сигналом педагога „Розійдись!” діти рухалися по залі в різні боки. За командою „В шеренгу шикуйсь!” діти ставали в одну шеренгу за зростом, як перед початком заняття. А педагог фіксував, хто швидше вишикувався, дівчатка чи хлопчики.

2. „Група, струнко!”. Діти шикувалися в одну шеренгу. Педагог, стоячи обличчям до гравців, подавав команди. Діти їх виконували лише в тому разі, якщо перед командою вимовлялося слово „група”. Якщо його не було, то реагувати на команду не треба. Той, хто допустив помилку, робив крок уперед і продовжував гру. Перемагали ті діти, які були найбільш уважні й тому залишилися на своєму місці.

3. „Запам'ятай своє місце”. Педагог шиковав гравців у певному порядку. Діти повинні були запам'ятати свої місця. Потім вони розходилися в довільному напрямку. За сигналом педагога кожен гравець мав зайняти своє місце [48].

Третя педагогічна умова – налагодження взаємодії школи з сім'єю щодо виховання у школярів 6–7 років наполегливості у процесі занять бойовим хортингом – упроваджувалося не тільки під час навчально-тренувальних занять з бойового хортингу й виступів на змаганнях, але й у взаємодії школи з сім'ями школярів. Тому тренери з бойового хортингу, вчителі фізичної культури, початкових класів тісно співпрацювали з батьками й ознайомилися з трудовою діяльністю учнів у сім'ях, їхнім способом життя та спортивної діяльності за межами школи. Це дозволило педагогічному колективу усвідомити, що заняття бойовим хортингом у спортивних секціях і гуртках лише одна з форм розвитку школярів 6–7 років, а рівень вихованості у них наполегливості залежить від сукупності виховних форм і методів формування вольових якостей юних спортсменів.

Проведення експериментальної роботи засвідчило, що її успіх залежить від ставлення батьків. Батьки, які прагнули всебічно розвинути дітей і при цьому сприяли впровадженню розробленої програми щодо виховання в них наполегливості, значно заохочували школярів до успіху. Результат роботи визначався спільною працею батьків з учителями фізичної культури, початкових класів, тренерами з бойового хортингу.

Батьки були вимогливими до дітей, брали активну участь в організації спортивно-масової роботи, яка сприяла тому, щоб у школярів 6–7 років не було серйозних проблем з вольовою регуляцією їхньої діяльності. Також практика показала, що такі недоліки у вольовій поведінці дітей, як вередування й упертість, що спостерігалися до впровадження експериментальної методики, батьки визнали власними помилками вихованні вольових якостей у своїх дітей, оскільки прагнули догоджати дітям у всьому, задовольняючи всі їхні бажання і примхи, і не привчали стримувати себе.

Успіх роботи з батьками також залежав від їхньої підготовки до виховання наполегливості у школярів 6–7 років під час занять бойовим хортингом, дотримання чітких відповідних педагогічних умов; урахування й недопустимості недоліків у вихованні наполегливості, які траплялися раніше в сім'ях, під час занять фізичною культурою, тренувань у спортивних секціях і гуртках. Педагоги виважено аналізували, які рухливі ігри з елементами бойового хортингу краще використовувати у позанавчальний час у сім'ях та як правильно їх виконувати, які методи контролю краще здійснювати під час виховання наполегливості у школярів 6–7 років у процесі занять бойовим хортингом.

Ми зважали на анатомо-фізіологічні, психофізичні та вікові особливості учнів початкових класів, а також систематично спілкувалися з учителями, тренерами з бойового хортингу в разі виникнення суперечливих питань у

процесі навчально-виховної роботи. Водночас, враховувалися потреби школярів 6–7 років й уміло доповнювалися форми і методи навчально-виховної роботи у школі, спортивних секціях та гуртках.

Також проводилися спеціально організовані заняття з батьками за участі вчителів початкових класів, фізичної культури, початкових класів, тренерів з бойового хортингу та керівництва експериментальних шкіл, на яких батьки мали змогу отримати необхідну інформацію щодо виховання наполегливості у їхніх дітей та особливостей їхнього фізичного розвитку. На цих заняттях батьки ставили запитання й отримували конкретні поради стосовно виховання у дітей наполегливості засобами бойового хортингу в сім'ях, оволодіння сучасними методиками сімейного виховання. Для здобуття батьками необхідних знань їм рекомендувалися сучасна навчально-методична, виховна й науково-педагогічна література, оскільки більшість батьків не мали уявлення про сучасні методики виховання наполегливості у школярів 6–7 років і вперше чули про український національний професійно-прикладний вид спорту бойовий хортинг.

Взаємодія школи з сім'ями щодо виховання наполегливості у дітей досліджуваного віку під час занять бойовим хортингом передбачала співпрацю й консультування батьків стосовно занять дітей у домашніх умовах та загального поліпшення виховної роботи. При інформуванні батьків зверталася увага на такі питання:

1. Чи є батько, мама, дідусь, бабуся, брат, сестра прикладом для дітей щодо спортивно-масової роботи?
2. Який зміст виховання наполегливості у процесі занять бойовим хортингом і рухливими іграми з елементами бойового хортингу Ви хотіли б упроваджувати в сім'ях?
3. Як проявляється наполегливість і вольові зусилля батьків у повсякденному житті?
4. Чи доводять батьки розпочату справу до логічного кінця в побуті?
5. Чи знають батьки бажання й потреби своїх дітей щодо реалізації потреби в русі та рухливих іграх? (додаток Б).

Відповіді на ці запитання й консультації з батьками сприяли ефективному впровадженню експериментальної методики й програми з бойового хортингу щодо виховання наполегливості у школярів 6–7 років у процесі різноманітної спортивно-масової роботи в експериментальних загальноосвітніх навчальних закладах і за місцем проживання.

Обґрунтовуючи упроваджену педагогічну умову, ми вирішували такі завдання роботи гуртка з бойового хортингу у взаємодії із сім'єю:

популяризація педагогічних знань з бойового хортингу для підвищення

педагогічної грамотності батьків та їхньої зацікавленості у задовільному стані здоров'я вихованців;

проведення заходів, спрямованих на оволодіння батьками системою умінь, необхідних для організації фізкультурно-оздоровчої діяльності вихованця вдома;

гуманізація змісту та форм роботи з сім'єю і взаємовідносин інструктори – батьки.

Батьки та тренери-викладачі бойового хортингу у процесі експериментальної роботи ставали партнерами, активними співучасниками великого творчого процесу виховання наполегливості школярів 6–7 років, що дозволило реалізувати виховну мету гуртка бойового хортингу. Також забезпечувалися умови для закріплення установок на досягнення міцного здоров'я та зацікавленості у продовженні занять видом спорту бойового хортингу, дотриманні здорового способу життя, проводилася профілактична робота з вихованцями гуртка, що мають відхилення у поведінці, упроваджувалися нові психолого-педагогічні підходи тощо. Разом із батьками у гуртку бойового хортингу створювалися інформаційні куточки, де розміщували повідомлення, оголошення загального змісту з життя гуртка, про результати оздоровчих занять та змагань з бойового хортингу (якщо вихованці брали в них участь), досягнення кращих вихованців тощо.

Необхідним чинником у вихованні наполегливості школярів 6–7 років експериментальних груп у сім'ях стало також формування свідомої дисципліни в процесі рухливих ігор та занять з бойового хортингу. Адже розвиток учителями й батьками в учнів вольових якостей є передумовою формування у них наполегливості, яка проявляється у здатності регулювати й керувати своїми бажаннями. Наприклад, дисциплінованість проявляється тоді, коли школярі 6–7 років тривалий час сидять за партами і при цьому не можуть без дозволу вчителя підніматися з місця, розмовляти з однокласниками тощо. Дисциплінованості учні повинні дотримуватися і під час підготовки та виконання домашніх завдань з усіх навчальних дисциплін і завдань, які дав учитель фізичної культури та тренер з бойового хортингу. Це вимагає від школярів вияву морально-вольових якостей, у тому числі наполегливості.

Важливу роль відіграла організація експериментальної роботи в школі, адже лише в класному колективі можна впроваджувати й дотримуватися відповідних педагогічних умов, без виконання яких навчально-виховна діяльність буде неефективною.

Отже, упроваджені педагогічні умови (1. Змістово-методичне забезпечення занять бойовим хортингом, орієнтованих на виховання у школярів

наполегливості. 2. Створення ситуацій успіху, ефекту змагальності та використання інтерактивних методів у процесі занять бойовим хортингом. 3. Налагодження взаємодії школи з сім'єю щодо виховання у школярів 6–7 років наполегливості у процесі занять бойовим хортингом) сприяли підвищенню ефективності процесу виховання наполегливості у школярів 6–7 років у процесі занять бойовим хортингом.

Також варто зазначити, що для реалізації цих педагогічних умов застосовувався особистісно орієнтований підхід, який ґрунтувався на: визнанні молодших школярів найвищою цінністю, ставленні педагогів до них як до особистостей, суб'єктів власного розвитку; орієнтації на особистісне розвивальне спілкування, у якому кожен із його учасників реалізовував свою людяність, індивідуальність і неповторність; застосуванні індивідуального та диференційного підходів, які оптимізували процес виховання наполегливості у школярів 6–7 років під час занять бойовим хортингом [12].

2.3. Зміст, форми і методи виховання наполегливості у школярів 6–7 років у процесі занять бойовим хортингом

Під час навчально-виховного процесу в загальноосвітньому навчальному закладі важливо правильно визначити зміст та вибрати форми і методи виховання наполегливості у школярів 6–7 років у процесі занять бойовим хортингом.

Змістом виховання наполегливості в учнів 6–7 років під час формувального етапу експерименту було передбачено організацію та проведення заходів з формування позитивного ставлення до спортивно-масової роботи, занять бойовим хортингом, рухливих ігор з елементами бойового хортингу й вирішення молодшими школярами різних життєвих ситуацій. Така діяльність провадилася у групах продовженого дня й охопила застосування „спортивної години”, вивчення предмету „Основи здоров'я”, уроку фізичної культури, заняття з бойового хортингу.

Під час цих заходів обговорювалися теми: „Цінність і значення фізкультури для людини”, „Цінність життя і здоров'я”, „Важливість бойового хортингу як національного професійно-прикладного виду спорту”, „Позитивне ставлення до себе та інших людей”, „Ставлення до спаринг-партнерів, однолітків”, „Вибір друзів, уміння товаришувати з ними”, „Як керувати позитивними й негативними емоціями”, „Бути наполегливим, відповідальним”. Така виховна діяльність допомагала школярам 6–7 років не лише засвоїти важливі й необхідні знання щодо позитивного ставлення до занять бойовим

хортингом, а й усвідомити їхню практичну значущість у формуванні наполегливості та загалом для повсякденного життя.

Також зміст виховання наполегливості у процесі занять бойовим хортингом передбачав здійснення підходу природовідповідності щодо молодших школярів й урахування їхніх психологічних, анатомо-фізіологічних вікових особливостей. Тому ми під час експериментальної роботи спільно з учителями фізичної культури і керівниками гуртків з бойового хортингу брали до уваги особливості розвитку опорно-рухового апарату дитини (уникали великих навантажень на хребет; не допускали перенапруження суглобів, зв'язкового апарату та м'язів школярів; уроки з фізичної культури й тренування з бойового хортингу будували таким чином, щоб навантаження чергувалися з достатніми паузами відпочинку тощо).

Ефективною формою виховання наполегливості у школярів 6–7 років є позакласні заняття з бойового хортингу, що розкривають значення національного виду спорту України, заснованого на культурних, оздоровчих і бойових традиціях українського народу. Ці заняття сприяли залученню учнів до загальнолюдських цінностей, формуванню внутрішньої культури особистості, її високих вольових якостей, навичок здорового способу життя, гармонійному фізичному розвитку, вихованню наполегливості тощо. Як уже зазначалося, бойовий хортинг містить у собі виховні, оздоровчі, загальнофізичні, технічні й тактичні елементи, а також філософські аспекти виховання сильного українця, гідного громадянина, патріота Української держави.

Тому на позакласних заняттях з бойового хортингу реалізується й система патріотичного виховання підростаючого покоління, що особливо актуально за нинішніх умов. Бойовий хортинг як український національний вид спорту є впливовим виховним інструментом у формуванні не лише фізичних, й морально-етичних якостей школярів. Експериментальна методика проведення занять з бойового хортингу розроблялася з урахуванням основних навчальних предметів, забезпечувала науковість змісту, мала освітню та виховну цінність. Зміст методики передбачає систематичність, послідовність і доступність навчання та виховання школярів, творчість учителів й учнів, застосування особистісно орієнтованого підходу, вибір доцільних виховних методів роботи з дітьми віком 6–7 років.

Підвищення рівнів вихованості наполегливості в учнів, з якими провадилася експериментальна діяльність, було значною мірою зумовлене специфікою бойового хортингу. Адже в процесі занять у школярів 6–7 років розвивалися моральні, вольові й фізичні якості. Юні спортсмени були стійкими в подоланні труднощів, упевненими в досягненні мети, завжди прагнули до

успіху, вміло розподіляли свою увагу. Також під час занять бойовим хортингом школярі здійснювали велику кількість рухів (руками, тулубом, ногами, очами, мімікою), які визначали обсяг їхньої уваги, вміння миттєво її перемикаєти й розподіляти. Наприклад, стеження за проведенням атаки суперником допомагає приймати рішення про контрдії, одночасно розподіляючи свою увагу на визначення відстані до атакуючої ноги суперника та положення його тулуба (стійке, не стійке, варіанти нахилів).

Спортсмен зважає на те, як партнер пересувається та який має захват, і тільки потім проводить свій прийом. Усе це вимагає від дітей значних зусиль і подолання труднощів, оскільки необхідно вміти швидко й точно орієнтуватися та оцінювати дії суперника в обстановці сутички, самостійно приймати ефективні тактичні рішення, розгадувати задуми суперника і передбачати результати. Саме в тактичних діях школярів-спортсменів реалізується їхнє творче мислення, пам'ять та уява, що сприяє вихованню наполегливості.

Значущою формою виховання наполегливості в учнів 6–7 років визначено *гурткові та секційні заняття з бойового хортингу* у процесі позакласної роботи. Під час таких занять свою продуктивність у формуванні досліджуваної якості довели рухливі ігри з елементами бойового хортингу та вправи бойового хортингу. Дотримання визначених педагогічних умов, застосування змісту, форм та методів експериментальної програми на уроках фізичної культури, спортивних годинах, секційних заняттях і в процесі позаурочної спортивно-масової діяльності дало змогу підвищити рівень вихованості наполегливості в учнів 6–7 років. Завдяки спільним зусиллям батьків, учителів початкових класів, фізичної культури, тренерів з бойового хортингу виховання наполегливості в молодших школярів стало повноцінним складником навчально-виховного процесу.

Як результат – у школярів як суб'єктів виховання сформувалося позитивне ставлення до спортивно-масової роботи. Під час формувального етапу експерименту наші зусилля були спрямовані на виконання таких завдань: поглиблення уявлень учнів щодо сутності понять „бойовий хортинг” і „наполегливість”, знань про заняття з бойового хортингу, рухливі ігри та історію бойового хортингу, спортивні традиції рідної школи, місцевості, правила техніки безпеки в процесі занять бойовим хортингом.

Велика увага приділялася розширенню обізнаності школярів 6–7 років з організаційними формами спортивно-масової роботи; формуванню специфічних психічних властивостей школярів у процесі занять бойовим хортингом; дотриманню учнями правил поведінки в школі, на спортивних заняттях і в повсякденному житті, проведенню контролю та регулювання їхніх взаємин з

однолітками, спаринг-партнерами та педагогами, здійсненню власного вибору в складних спортивних, життєвих ситуаціях і вмінню самостійно знаходити вихід з них без підказки батьків, учителів і однокласників. Це сприяло:

- формуванню інтересу школярів 6–7 років до історії бойового хортингу, спортивних традицій рідної школи, місцевості, спортивних та рухливих ігор, занять бойовим хортингом у спортивних секціях та гуртках;
- позитивному ставленню й мотивації до спортивно-масової роботи загалом, особливо до змагань з бойового хортингу, рухливих ігор з елементами цього виду спорту;
- формуванню вольової цілеспрямованості, бажання дотримуватися вимог у процесі занять бойовим хортингом стосовно себе й інших та досягненню поставленої мети;
- прагненню брати участь у різних формах спортивно-масової роботи з бойового хортингу й долати зовнішні та внутрішні перешкоди у повсякденному житті;
- збагаченню досвіду дітей у взаєминах з однолітками, батьками, педагогами під час занять бойовим хортингом.

Також важливою і впливовою формою виховання наполегливості у школярів 6–7 років під час занять бойовим хортингом визначена Національна дитячо-юнацька військово-спортивна гра „Хортинг-Патріот”, яку було затверджено на засіданні науково-методичної комісії з інформатизації закладів освіти Науково-методичної ради Міністерства освіти і науки України 12 листопада 2014 року. У процесі підготовки й проведення гри учні здобували відповідні знання, формували вміння, необхідні їм як майбутнім захисникам Вітчизни.

Підготовка до гри „Хортинг-Патріот” зі школярами 6–7 років здійснювалася на уроках фізичної культури і в позанавчальний час напередодні Дня захисника Вітчизни та інших державних свят. Позитивний вплив гри на вихованість наполегливості й патріотизму учнів значною мірою залежав від педагогічної майстерності вчителів фізичної культури, викладача предмету „Захист Вітчизни” та інших членів педагогічного колективу, які брали активну участь у військово-патріотичних іграх в роки їх навчання у школі.

В експериментальних загальноосвітніх навчальних закладах особливе значення надавалося залученню до проведення військово-патріотичної спортивної гри „Хортинг-Патріот” відомих людей міста, села й усіх зацікавлених. Важливою умовою було й запрошення на фінал гри очевидців бойових дій, батьків, членів родин, учителів різних спеціальностей, які свого часу брали участь у грі „Хортинг-Патріот”. Отже, основними *методами* роботи

зі школярами 6–7 років під час дитячо-юнацької військово-спортивної гри „Хортинг-Патріот” було обрано: метод змагання, заохочення, створення ситуації успіху, міжособистісного діалогу, пошуку.

Однією з форм виховання наполегливості у школярів 6–7 років у процесі занять бойовим хортингом стало проведення фізкультурно-оздоровчого свята до Дня фізичної культури та спорту. Свято проводилося у формі змагання, що сприяло вирішенню завдань з виховання наполегливості. Під час проведення свята стимулювалася мотивація школярів 6–7 років, підвищувалася їхня активність, ініціативність, винахідливість. Для забезпечення ефективності колективних дій учителі й тренери дотримувалися відповідних соціонормативних вимог.

Вони полягали в тому, щоб зміст дитячих спортивних змагань відповідав завданням виховання наполегливості; щоб під час проведення змагань враховувалися психічні, фізіологічні, вікові та статеві особливості учасників, виконувалися моральні норми поведінки; щоб у процесі організації змагань учні поступово готувалися до майбутньої спортивної діяльності в гуртку бойового хортингу.

Окрім того, учням пропонувалися завдання, що мотивували їх замислитися над правильністю своїх дій. Їм також надавалася можливість спілкуватися зі спортсменами, щоб зрозуміти їхню діяльність, спрямовану на досягнення високих спортивних результатів. Серед учнів пропагувалася участь у спортивних змаганнях із залученням членів родин, відомих місцевих спортсменів, учасників бойових дій. Основними методами роботи зі школярами 6–7 років під час спортивних свят, змагань на призи відомих спортсменів були такі: створення ситуації успіху, заохочення, доручення, міжособистісного діалогу, прикладу.

Проведення фізкультурних хвилинок з елементами бойового хортингу теж виявилось результативною формою виховання наполегливості у школярів 6–7 років. Учасники протягом хвилини виконували фізичні вправи з помірним навантаженням у перервах між уроками; а також використовувалася коротка пауза для розминки в сидячому положенні під час уроку. Такий захід підвищив зацікавленість школярів, сприяв їх психологічному розвантаженню і посилив бажання продовжувати наполегливо працювати на уроці.

Свою дієвість для виховання наполегливості у школярів 6–7 років довів рефлексивно-експліцитний метод, розроблений І. Бехом. Пропонуючи цей метод, учений не заперечував використання виховного імперативу “Ти зобов’язаний”. Але на сучасних вихованців, які живуть у демократичному суспільстві, таке формулювання ефективніше діє наприкінці, ніж на початку внутрішньої моральної самодіяльності. Вплив морального імперативу не

послабитися, а навпаки підсилиться, зазначає вчений, якщо особистий досвід дитини засвідчить, наскільки глибоко моральна істина пов'язана з нашим Я-доброцентрованим і як вона корелює з Я-егоцентрованим, що не сприяє повноцінній діяльності і життю людини.

Також психолог зазначає, що кожній підростаючій особистості властиве прагнення до душевної сили (як основи вищого самоствердження) і свободи (як різнобічної й відповідальної самостійності). Тому обов'язок учителів фізичної культури, тренерів з бойового хортингу й вихователів полягав у впровадженні необхідних засобів для реалізації цього прагнення. При цьому передбачалося, що кожен вихованець спортивної секції і гуртка не повинен переживати стану підкорення духовно-моральним істинам, а сприймати їх як здійснення власного одухотвореного життя. Якраз на досягнення особистістю такої величної цілі, наголошує І. Бех, і спрямований рефлексивно-експліцитний метод [15].

Отже, будучи розробленою на основі кращих педагогічних здобутків українських і зарубіжних педагогів та психологів, методика виховання наполегливості у школярів 6–7 років у процесі занять бойовим хортингом охопила: створення умов, за яких учні мали можливість самостійно допомагати вчителю фізичної культури, тренеру з бойового хортингу під час тренувальних занять й організації змагань, розвивати здатність завершувати розпочату справу й досягати поставленої мети; використання сучасного змісту, виховних методів і форм спортивно-масової роботи, що сприяло покращенню поведінки школярів 6–7 років у різноманітних спортивних і життєвих ситуаціях; здатності мобілізувати знання для вирішення навчально-тренувальних проблем у конкретних спортивно-масових обставинах та у процесі занять бойовим хортингом, долаючи при цьому зовнішні й внутрішні перешкоди; формування уміння в конкретних вчинках проявляти позитивне ставлення до спортивно-масової роботи та занять з бойового хортингу і вольову цілеспрямованість; активну участь школярів у підготовці, організації і проведенні змагань з бойового хортингу; систематичне проведення рухливих ігор з елементами бойового хортингу під час спортивних годин і на уроках фізичної культури, спрямованих на створення сприятливого клімату в спортивному, класному колективі.

Дієвість виховання наполегливості школярів 6–7 років у процесі занять бойовим хортингом в експериментальних групах залежала від особистого прикладу учителів початкових класів, фізичної культури, тренерів з бойового хортингу, їхнього ставлення до роботи з вихованцями, вміння організувати й проводити спортивно-масові заходи, а головне, домогтися самостійного виконання 6–7-річними школярами поставлених завдань і цілей. Ефективність

виховання наполегливості в означеній категорії учнів визначалася також умілим застосуванням учителями й тренерами педагогічних умов, засобів і прийомів, які забезпечували необхідну емоційність на заняттях з бойового хортингу й сприяли розвитку в юних спортсменів вольових якостей.

Під час експериментальної роботи з виховання в учнів наполегливості у процесі занять бойовим хортингом ефективними були виховні бесіди, за допомогою яких учителі початкових класів, фізичної культури, тренери з бойового хортингу мали можливість розповідати маленьким спортсменам цікаві історії про українське єдиноборство бойовий хортинг, а також спеціально організовані тренувальні заняття і спортивні змагання на першість класу, в яких яскраво проявлялися вольові якості школярів тощо.

Однією з продуктивних форм виховання у школярів 6–7 років наполегливості були *рухливі ігри* з елементами бойового хортингу. Застосування їх різновидів у початкових класах забезпечило формування в учнів необхідних особистісних, моральних та фізичних якостей. Вивчення школярами рухливих ігор з елементами бойового хортингу та виконання простих для засвоєння фізичних вправ сприяли розвитку уважності, відповідальності, що дозволяло учням краще сприймати зміст навчального матеріалу. Рухливі ігри з елементами бойового хортингу формували дисциплінованість і були безпечними для дітей.

Після їх проведення школярам 6–7 років пропонувалися вікторини й такі „відповідайки”: „рухливі ігри бувають...”, „м'ячі бувають...”, „синці бувають...”, „чому згинаються коліна?”, „чому швидше б'ється серце?”, „де і як згинаються руки?”, „де і навіщо згинаються ноги?”, „ бойовий хортинг – це ...”, „бути сильним означає ...”, „бути здоровим – це...”, „бути швидшим, спритнішим – це...” та інші. Важливими елементами під час організації занять з бойового хортингу стали вивчення й аналіз правил гри, в яких зазначалося про чесність, спортивний дух, повагу до суперників, допомогу слабшим, прагнення бути першим, але не будь-якою ціною, як правильно долати перешкоди тощо.

Під час проведення експериментальної роботи зверталася увага й на загальнорозвивальні рухливі ігри, які містили елементи бойового хортингу і змагань: „Два морози”, „У ведмедя в бору”, „Гуси-лебеді”, „Стрибунці-горобці”, „У хлоп'ят суворий лад”, „Совушка”, „До своїх прапорців”, „Чарівники”, „Хитра лисиця”, „Ведмідь і бджоли” та інші. Зміст рухливих ігор передбачав розвиток рухових здібностей дитини, швидкості та уважності. Вчителі початкових класів, фізичної культури, тренери з бойового хортингу добирали ігри відповідно до інтересів школярів 6–7 років.

Наведемо приклади застосованих ігор. „Хитра лисиця”: один учень виконує роль Лисиці і тихенько стоїть, поки діти не запитають три рази „Хитра

Лисице, де ти?”. Потім він відгукується і доганяє учасників гри. Особливість: під час гри „Хитра лисиця” вихованець, який виконує роль Лисиці, може довго не відгукуватися на запитання дітей „Хитра Лисице, де ти?”. Лисиця повинна стояти і мовчати, тому що вона хитра. Але до якого саме моменту вона має мовчати, вибирає сама.

„Ведмідь і бджоли”: один вихованець навпочіпки тікає від Бджіл – інших дітей. Хто перший наздогнав – той стає Ведмедем і тікає. Вихователь звертає увагу на помилки, зазначає, як треба лазити на колінах, пропонує подивитися на товариша, який виконує рух правильно, а потім продовжує гру [48]. Зміст рухливих ігор для школярів 6–7 років підбирався вчителями фізичної культури таким чином, щоб виконання головної ролі постійно змінювалося. Тому плануючи ту чи іншу гру, вчителі фізичної культури, тренери з бойового хортингу завчасно знали, які саме навички та якості має розвивати й закріплювати конкретна рухлива гра, оскільки в одній грі переважає біг, в іншій – метання, є ігри, які потребують витримки, інші – спритності тощо.

Також рухливі ігри передбачали спеціальну фізичну підготовку школярів 6–7 років. Цьому сприяли такі індивідуальні *вправи*:

1. Присідання на одній нозі з допомогою партнера, тримаючись за його руку, а потім – без допомоги. 2. Віджимання в упорі лежачи. 3. Лежачи на спині, піднімання обох ніг і опускання їх за голову. 4. Лежачи на животі, руки за голову, прогинаючись, трохи підіймати тулуб і ноги тощо.

Вправи для роботи у парах:

1. Срійка ноги нарізно, обличчям один до одного на відстані півкроку, руки в боки (долонями вниз). Перший накладає кисті на кисті партнера, натискає на його руки, опускаючи їх, а той опирається. Потім другий піднімає руки, а перший опирається.

2. Стоячи обличчям один до одного, права нога попереду. Перший згинає руки до грудей долонями вперед, другий спирається на його долоні прямими руками (срійка повинна бути тривкою). Перший розгинає руки, а другий чинить опір, згинаючи руки.

3. Стоячи обличчям один до одного на відстані одного кроку, ноги нарізно. Перший кладе руки на плечі другого, а той кладе кисті на його руки у ліктьових суглобах. Другий, натискаючи на руки першого, намагається зігнути їх для того, щоб трошки розслабити руки, повертаючи передпліччя назовні.

4. Срійка ноги нарізно, обличчям один до одного, руки попереду, кисті зчеплені, тулуб трохи відхилений назад. Перший розводить руки в боки, а другий опирається. Потім другий відводить руки вперед, а перший чинить опір (додаток В).

На формувальному етапі експерименту з виховання у школярів 6–7 років наполегливості у процесі занять бойовим хортингом важливим було формування специфічних психічних властивостей учнів. Спеціалізованими сприйняттями у бойовому хортингу є: відчуття дистанції до суперника під час обміну умовними ударами, відчуття положення суперника при захваті у стійці та в партері. Під час тренування цих відчуттів використовувався метод контрастних завдань, зміст якого полягає у проведенні навчальних сутичок із суперниками різного зросту, ваги та сили; зі зниженим тиском повітря (до 90, 80, 70, 60 %), у виконанні технічних прийомів, що суттєво різняться структурою дії: довгий – короткий захват, дальня – ближня дистанція тощо.

Під час формування „відчуття суперника” важливо було поінформувати учнів експериментальних груп про результативність рухів, необхідність повного зосередження уваги на виконуваних діях, брати до уваги настанови вчителя фізичної культури, тренера з бойового хортингу щодо влучення в найуразливіші місця на тілі суперника з урахуванням його бойової стійки тощо.

У процесі проведення змагань з бойового хортингу успішність тактичної діяльності школярів 6–7 років залежала від адекватного функціонування уваги. При цьому велике значення мала її висока інтенсивність, особливо у відповідальні, напружені моменти умовної сутички між дітьми, оскільки увага відіграє особливу роль у захисних діях спортсмена. Тому таким важливим є вміння своєчасно мобілізувати та розслабляти увагу. Під час навчання тактики сутички бойового хортингу, здійснення тактичної підготовки школярів-спортсменів застосовувалися спеціальні вправи на тренування уваги за правилами бойового хортингу. У процесі виховання у школярів 6–7 років наполегливості засобами бойового хортингу розвивалося тактичне мислення спортсменів, яке є однією з психічних якостей, що суттєво впливає на успішність навчально-тренувальної та змагальної діяльності.

Тактичне мислення обумовлене двома чинниками: адекватним і своєчасним вибором потрібної бойової позиції в ситуації сутички, що пов’язаний з розвиненістю „відчуття позиції” та „відчуття часу”; адекватним і своєчасним прийняттям рішення щодо проведення технічної дії в сутичці (ударної або кидкової атаки, блокування удару, контр-кидка). Для розвитку в учнів 6–7 років тактичного мислення використовувалися вправи, виконання яких потребувало уваги, контролю за ситуацією: обмежений хорт – майданчик для проведення сутички, навчальна сутичка із двома школярами, сутичка із зав’язаними очима, рухливі та спортивні ігри з двома м’ячами, що сприяло вихованню у школярів наполегливості.

Організуючи в експериментальних групах фізкультурно-масову роботу, тренери з бойового хортингу, учителі початкових класів, фізичної культури, вихователі спортивного гуртка додавали до тренувального процесу вправи з граничним напруженням м'язів (ураховуючи індивідуальні можливості кожного школяра), на досягнення максимальної швидкості, високе напруження уваги (бути зосередженим), переборення негативних психічних станів (стомлення), розвиток рухів і доведення розпочатої справи до кінця. Ці вправи були індивідуальні й групові, що давало педагогам змогу ефективніше здійснювати індивідуально зорієнтований виховний вплив. Для підвищення емоційності й водночас інтенсивності вольових зусиль школярів-спортсменів учителі фізичної культури й тренери спортивних секцій та гуртків застосовували ігровий та змагальний методи, які були найефективнішими у вихованні наполегливості школярів віком 6–7 років у процесі занять бойовим хортингом.

Також під час експериментальної роботи увага приділялася формуванню морально-вольових якостей учнів та їхній емоційній стійкості. Для цього проводилися спеціальні заходи, що входили до розділу виховної роботи (лекції, бесіди, диспути, розмови про значущість регулярних занять бойовим хортингом). Провідну роль у такому формуванні відігравав особистий приклад вихователя, вчителя фізичної культури, тренера спортивної секції і гуртка з бойового хортингу.

Для виховання у юних школярів-спортсменів морально-вольових якостей, формування емоційної стійкості й наполегливості застосовувалися спеціальні *прийоми*:

1. Мобілізація сили школярів-спортсменів шляхом різних увідних у тренувальні сутички (рухливі ігри, які найбільш зацікавили школярів 6–7 років). Для підсилення цього прийому спеціально проводилася серія сутичок, в яких одному із суперників давали фору в дві-три оцінки (кілька балів), що стимулювало школяра до дії з максимальним напруженням сили незалежно від досягнутої переваги, забезпечуючи найбільш якісне завершення ним умовних сутички.

2. Залучення до послідовних навчальних сутичок учнів, які відпочили. Для підвищення атакуючої активності школяра-спортсмена проводилася заміна спаринг-партнера (декілька разів протягом умовної сутички). Постійно передбачалося загострення ситуацій сутички, підвищення темпу, активності, швидкості.

3. Створення умов, що були максимально наближені до спортивних змагань з бойового хортингу.

Вихованню у школярів 6–7 років наполегливості сприяло й те, що усі заплановані заняття виконувалися незалежно від будь-яких обставин та погодних умов, створюючи труднощі для школярів-спортсменів. Це вимагало, щоб вони проявляли наполегливість: грали в рухливі ігри з елементами бойового хортингу в стані втоми, тренувалися на снігу (з дозволу батьків та лікарів), під дощем (ураховуючи вік учасників тренування).

Під час організації спортивних змагань з бойового хортингу для школярів 6–7 років визначалися *проміжні завдання*, кожне з яких передбачало досягнення певної виховної і розвивальної мети. Ефективними були повторні самонакази, зокрема: перебороти втому допомагало переконання щодо необхідності та своєї спроможності повністю виконати завдання, запропоноване учителем фізичної культури, тренером з бойового хортингу. Учні усвідомили, що чим більшою стає втома, тим більшого значення набувають повторні самонакази, висловлені в категоричній формі. А в найнапруженіші моменти тренувань їх можна вимовляти вголос, що сприяє вихованню наполегливості.

Отже, виділимо найбільш ефективні організаційні форми виховання наполегливості у школярів 6–7 років під час занять бойовим хортингом, а саме:

1. Заняття з бойового хортингу у процесі позакласної роботи.
2. Змагання з українського виду спорту „Бойовий хортинг”.
3. Дитячо-юнацька військово-спортивна гра „Хортинг-Патріот”.
4. Фізкультурно-оздоровче свято до Дня фізичної культури та спорту.
5. Проведення фізкультхвилинок з елементами бойового хортингу.

Використання таких організаційних форм виховання наполегливості у молодших школярів сприяло формуванню в учнів психологічних якостей, моральних цінностей, необхідних знань, умінь і навичок, любові до Батьківщини, збереженню та зміцненню власного здоров'я, інтересу та бажання займатися бойовим хортингом, спортивно-масовою роботою, рухливими іграми з елементами бойового хортингу, що сприяють розвитку таких фізичних якостей як сила, спритність, гнучкість, витривалість, швидкість та координаційних здібностей тощо.

Під час експериментальної роботи з виховання в учнів наполегливості учителі початкових класів, фізичної культури та тренери з бойового хортингу особливу увагу приділяли спеціальній психофізичній підготовці школярів віком 6–7 років. Цей вид підготовки був спрямований на забезпечення позитивного передстартового стану психофізичної готовності (бойової готовності), запобігання виникненню у школярів негативних станів – передстартової лихоманки та апатії. Для цього педагоги використовувалися такі прийоми управління та самоуправління передстартовим станом школярів-спортсменів:

1. Продумування наступних техніко-тактичних дій (прийомів) сутички (рухливих ігор з елементами бойового хортингу). За допомогою цього прийому тренерам з бойового хортингу та учителям фізичної культури вдавалося підвищити адекватність виконання технічних прийомів, розв'язання тактичних завдань, нівелювати зайве збудження школярів 6–7 років, зменшити хвилювання, перемкнути увагу учнів з неприємних переживань на конструктивні моменти сутички або рухливих ігор з елементами бойового хортингу.

2. Аналіз думок, негативних емоцій, станів, унаслідок яких стає зрозумілою необґрунтованість і незначущість переживань, які виникають у процесі навчально-тренувальної діяльності, що турбують школярів 6–7 років – юних спортсменів бойового хортингу.

3. Перенесення думок учнів із майбутньої сутички (рухливих ігор з елементами бойового хортингу) на події з власного життя, що мають позитивне забарвлення.

4. Зміна настанови на сутичку (рухливу гру з елементами бойового хортингу) з пасивної на активну. Для цього вчитель початкових класів, фізичної культури, тренер з бойового хортингу проводив ретельну роботу з формування у школярів-спортсменів уміння керувати своїми емоціями, постійно наголошував на недопустимості негативних переживань щодо можливого невдалого виступу на змаганнях з бойового хортингу (віра в перемогу над суперником, впевненість у своїх силах і власній підготовленості), налаштовував молодшого школяра на досягнення кращого результату в конкретній сутичці.

5. Самонавіювання, що відповідало конкретному завданню (завдання формулював учитель фізичної культури, тренер з бойового хортингу в залежності від рівня змагань) та вимовлялося у стверджувальній формі вголос (я-переможу, я- сильніший за суперника, я-готовий до сутички).

6. Залучення до діяльності, яка відволікала від думок про наступну сутичку (рухливу гру з елементами бойового хортингу) – перегляд кінофільму, читання художньої літератури, заняття музикою, відвідування музеїв спортивної слави тощо.

7. Уникнення обставин, зустрічей, що можуть порушити рівновагу, спричинити неприємні переживання під час підготовки до сутички (рухливої гри з елементами бойового хортингу), особливо в день змагань.

8. Моральна підтримка школяра-спортсмена учителем фізичної культури, тренером з бойового хортингу – індивідуальна бесіда, щира розмова, напутні слова підтримували школяра, надавали йому сил, упевненості й наполегливості [48] (табл. 2.8).

**Орієнтовний план
психофізичної підготовки школярів 6–7 років
у річному тренувальному циклі**

Етап Підготовки	Завдання	Засоби та методи
Загально-підготовчий	Формування значущих мотивів напруженого тренування	Висування перед школярем – спортсменом бойового хортингу важких, але здійснюваних завдань, переконання щодо його значних можливостей, схвалення намагань досягти успіху, підтримка досягнень
	Формування сприятливого ставлення до фізкультурно-масової роботи та занять бойовим хортингом	Бесіди, пояснення, переконання, приклади видатних спортсменів, особистий приклад тренера, заохочення та педагогічні покарання
	Удосконалення здібностей до самоаналізу, самокритичності, вимогливості до себе	Самостійне та колективне підбиття підсумків
	Розвиток вольових якостей: наполегливості, цілеспрямованості, сміливості, рішучості, витримки, терплячості, самовладання, самостійності й ініціативності	Регулярне застосування виховних, тренувальних завдань, що викликають у спортсмена бойового хортингу об'єктивні та суб'єктивні труднощі, проведення тренувань у складних умовах
	Формування системи спеціальних знань про психіку людини, психофізичні стани, методи психорегуляції	Лекції, бесіди, розмови про значення фізкультурно-масової роботи, самопостереження та самоаналіз
	Опанування прийомами саморегуляції психофізичних станів: зміна думок за бажанням;	Спеціальні завдання, постійне оновлення навчально-виховного матеріалу та вивчення нового, застосування методичних прийомів,

	заспокійлива й активуюча розминка; дихальні вправи	що дозволяють акцентувати увагу на психологічних функціях та якостях, що розвиваються
	Розвиток психофізичних функцій та якостей, потрібних для успішної діяльності з бойового хортингу: високої активності; намагання захопити ініціативу; швидкості мислення	Семінари та змагання, відповідно до календарного плану, а також самостійне планування, додаткові спеціальні завдання
Спеціально- підготовчий	Формування значущих мотивів змагальної діяльності	Разом зі спортсменом бойового хортингу визначити завдання наступного змагального періоду загалом та конкретизувати їх на кожних змаганнях. Коригувати завдання відповідно до потреби
	Формування стану бойової готовності до змагань	Розробити індивідуальний режим змагального дня, випробувати його на навчальних і пробних змаганнях, проаналізувати, внести поправки, коригувати відповідно до потреби
	Розробка індивідуального комплексу заходів для налаштування на змагання	Розробити комплекс дій спортсмена бойового хортингу перед викликом на хорт, випробувати його. Вносити корективи відповідно до потреби
	Вдосконалення методики саморегуляції психофізичного стану	Вдосконалювати у застосуванні методів саморегуляції в умовах змагань, під час модельних тренувань, прикидок тощо
	Формування емоційної стійкості до змагального стресу	Під час підготовки до основного змагання провести спортсмена через систему навчально-підготовчих змагань, індивідуально визначити доцільну норму таких змагань
	Опрацювання індивідуальної системи психорегулювальних заходів	Визначити ефективні психорегулювальні заходи: прогулянки, екскурсії, поїздки за місто, кіно, концерти, читання, ігри

Змагальний	Формування впевненості у собі, своїх силах і готовності до досягнення спортивних результатів	Оцінка якості виконаної тренувальної роботи, реальної готовності спортсмена, переконання його щодо можливості вирішити висунуті змагальні завдання
	Збереження нервово-психічної стійкості, профілактика нервово-психічних перенапружень	Застосування індивідуального значущого комплексу психорегулювальних заходів
	Зняття змагального напруження	Аналіз результатів змагань, помилок, обговорення можливостей їх виправлення

Під час проведення експериментальної роботи також траплялися випадки, коли тренеру з бойового хортингу, учителю фізичної культури для заспокоєння школяра-спортсмена 6–7 років необхідно було підбадьорити його та „розворушити” будь-якою несподіваною дією із застосуванням спеціальних групових та індивідуальних завдань. Також, у разі стартової апатії дієвим був енергійний струс учнів. При цьому педагог акцентував увагу школяра-спортсмена на значущості перемоги, звертався до нього із закликом перебороти себе, бути наполегливим, посилаючись на здібності, талант школяра, наводив приклади його вдалих виступів, минулих успіхів, наголошував на подальших перспективах тощо. Педагоги зважали на емоційні стани школярів 6–7 років, які регулювали за допомогою дихальних вправ і масажу: в разі перезбудження пропонувалося заспокійливе дихання, в разі апатії – збудливе тощо.

У процесі виховання у школярів 6–7 років наполегливості створювалися спортивні секції та гуртки з бойового хортингу, які сприяли формуванню фізично здорової і розвиненої особистості з високою потребою в руховій активності, підвищеною розумовою працездатністю, морально-вольовими якостями тощо.

Зміст діяльності спортивних секцій та гуртків з бойового хортингу передбачав організацію щоденних занять із самопідготовки під керівництвом тренера з бойового хортингу або учителя фізичної культури; формування інтересу до спортивної історії бойового хортингу й спортивних традицій рідної школи, місцевості, спортивних та рухливих ігор; підтримку й зміцнення та збереження здоров'я учнів; надання допомоги батькам і членам родини у вихованні в дітей наполегливості; створення сприятливих педагогічних умов та кваліфіковану допомогу учням у підготовці до занять з бойового хортингу;

сприяння фізичному розвитку та організації спортивних заходів, спрямованих на зміцнення та збереження здоров'я школярів 6–7 років; формування позитивного ставлення до спортивно-масової роботи, занять з бойового хортингу, рухливих ігор і вольової цілеспрямованості учнів; розвиток в учнів рухових здібностей, виховання у них допитливості та інтересу до оздоровчих і спортивних знань з бойового хортингу; організацію шкільного й домашнього дозвілля; мотивацію школярів на дотримання вимог у процесі занять бойовим хортингом стосовно себе й інших та досягнення мети; формування бажання брати участь у різних формах спортивно-масової роботи з бойового хортингу і долати зовнішні та внутрішні перешкоди тощо.

Також тренерами з бойового хортингу й учителями фізичної культури в процесі експериментальної роботи провадилися секційні заняття, що давало дітям змогу реалізувати бажання займатись національним видом спорту України; забезпечувався комплексний підхід до збереження й зміцнення здоров'я учнів; урахувалася вікова специфіка навчальних занять з бойового хортингу; здійснювався педагогічний і лікарський контроль; використовувалися сучасні виховні педагогічні умови, організаційні форми і методи.

Під час секційних занять з бойового хортингу школярі 6–7 років мали змогу: зняти розумову втому після уроків у школі, набути вміння самозахисту та самооборони, формувати лідерські й особистісні якості, що допомагало співпрацювати у спортивному колективі школи та за місцем проживання.

Підставою для набору учнів 6–7 років у спортивні секції з бойового хортингу було написання заяв їхніх батьків або членів родини й узгодження планів роботи учителів фізичної культури та тренерів з керівництвом школи. Шкільна адміністрація забезпечувала необхідну матеріально-технічну базу; умови для переодягання учнів та дотримання особистих гігієнічних норм і правил; можливість харчування тощо. Зарахування учнів у спортивні секції з бойового хортингу та їх відрахування здійснювалося безпосередньо тренером з бойового хортингу або вчителем фізичної культури загальноосвітнього навчального закладу.

Експериментальна методика виховання наполегливості у школярів 6–7 років передбачала співпрацю та поєднання спортивної секції з бойового хортингу з іншими шкільними гуртками різного профілю: естетичного циклу (образотворчої діяльності, художньої праці, хореографічної, вокальної, театральної спрямованості), спортивними (з гімнастики, акробатики, ритмічної гімнастики, плавання, спортивних ігор, настільного тенісу тощо), шкільним кабінетом військової підготовки, історії України та інших предметів, що сприяло

кращому засвоєнню школярами історії бойового хортингу, спортивних традицій рідної школи, місцевості й інтересу до спортивно-масової роботи.

Заняття спортивних секцій з бойового хортингу проводилися в другій половині дня, у час, відведений для самопідготовки, спортивної години, ігор та самостійної роботи учнів 6–7 років. Тривалість занять з бойового хортингу відповідала віковим та індивідуальним особливостям молодших школярів, а періодичність проведення становила два, три, чотири рази на тиждень, залежно від завдань. Розклад секційних занять з бойового хортингу узгоджувався з планами інших гуртків різних профільних напрямів для учнів початкових класів.

Також школярі 6–7 років експериментальних груп залучалися разом із тренерами з бойового хортингу й учителями фізичної культури до обліку устаткування спортивної кімнати з національного виду спорту України „Бойовий хортинг”, контролю за зберіганням необхідного спортивного інвентарю, особистого екіпірування учнів. Діти перевіряли наявність аптечки, зокрема медикаментів для надання першої медичної допомоги, первинних засобів пожежогасіння відповідно до Правил пожежної безпеки для закладів, установ і організацій системи освіти.

У загальноосвітніх навчальних закладах організовувалися куточки науково-методичної літератури з навчальними програмами з основ викладання бойового хортингу; збиралися засоби для наочної агітації, фотографії про змагання, майстрів спорту з бойового хортингу, плакати, оголошення, календарі з емблемами бойового хортингу, готувалися фотостенди із зображенням кращих учнів секції, настінні газети з інформацією про успіхи юних спортсменів; класні куточки, в яких фіксувалися права й обов'язки школярів 6–7 років, правила їхньої поведінки у класі, кабінеті, на тренуваннях, що наочно відображало життя колективу класу.

У шафах Кабінету бойового хортингу демонструвалися різновиди спортивного екіпірування, спортивні нагороди учнів (кубки, медалі, почесні дипломи, грамоти), колекції фотознімків з цікавими епізодами поєдинків та технічного проведення ударів і кидків під час змагань з бойового хортингу тощо. Школярі допомагали зробити напис „Кабінет бойового хортингу” на вхідних дверях спортивної кімнати, а також цифрове позначення та літеру класу, за яким закріплено означений кабінет в загальноосвітньому навчальному закладі.

Виховання наполегливості у школярів 6–7 років забезпечувалося, зокрема, й бажанням учнів брати участь в облаштування спортивної кімнати з бойового хортингу а саме: виготовленні державної символіки; укладанні інструкції з безпеки праці та пожежної безпеки, правил поведінки та роботи Кабінету бойового хортингу тощо. У Кабінеті зберігалися матеріали з історії заснування й

розвитку бойового хортингу та його спортивна класифікація; схеми розташування хортів (змагальних майданчиків) під час проведення змагань; системи вимірювання пульсу та артеріального тиску людини; спортивна карта України (центри, де проводяться змагання з бойового хортингу) тощо.

Учні 6–7 років також організовували виставки малюнків, віршів спортивної тематики та бойового хортингу; готували матеріали до теми наступних змагань з бойового хортингу, додаткову інформацію відповідно до навчальної програми, зокрема про життєвий і творчий шлях відомих спортсменів, поточні спортивні події у нашій країні. Вони також збирали відомості про історію національного виду спорту й спортивні традиції рідної школи, місцевості, рухливі ігри з елементами бойового хортингу тощо.

Отже, нами окреслено зміст, форми і методи залучення школярів 6–7 років експериментальних груп до спортивно-масової роботи, яка передбачала: проведення спортивних змагань з бойового хортингу, рухливих ігор з елементами бойового хортингу, зважаючи на інтереси учнів; організацію зустрічей з місцевими спортсменами та майстрами спорту з бойового хортингу; систематичне проведення спортивних годин, спрямованих на створення сприятливого клімату в спортивному й класному колективі; залучення учнів 6–7 років разом із тренерами з бойового хортингу й учителями фізичної культури до устаткування спортивної кімнати з національного професійно-прикладного виду спорту бойового хортингу, а також взаємодію батьківської громади із загальноосвітніми навчальними закладами. Застосовані у комплексі, ці заходи сприяли підвищенню дієвості виховання наполегливості у школярів 6–7 років експериментальних груп під час занять бойовим хортингом.

2.4. Порівняльний аналіз результатів дослідження виховання наполегливості у школярів 6–7 років у процесі занять бойовим хортингом

Перевірка ефективності виховання наполегливості у школярів 6–7 років у процесі занять бойовим хортингом проводилася шляхом порівняння результатів експериментальних і контрольних груп, отриманих під час проведення рухливих ігор з елементами бойового хортингу, змагальної діяльності та спортивно-масової роботи (заняття з бойового хортингу у процесі позакласної роботи, змагання з українського виду спорту „Бойовий хортинг”, Національна дитячо-юнацька військово-спортивна гра „Хортинг-Патріот”, фізкультурно-оздоровче свято до Дня фізичної культури та спорту, проведення фізкультхвилинок з елементами бойового хортингу та інші навчально-виховні форми). Визначалися рівні вихованості наполегливості у школярів 6–7 років на початку, в середині та

наприкінці експерименту, що проводився за експериментальною методикою й розробленою програмою з бойового хортингу під час уроків фізичної культури, секційних занять та спортивно-масових заходів.

Експериментальною базою дослідження стали: Київська ЗОШ I–III ступенів № 245, Житомирська ЗОШ I–III ступенів № 14, Ужгородська ЗОШ I–III ступенів № 8 Ужгородської міської ради Закарпатської області, Бердянська ЗОШ I–III ступенів № 3 Запорізької області, Львівська ЗОШ I–III ступенів № 44 імені Т. Г. Шевченка, Первомайська ЗОШ I–III ступенів № 9 Миколаївської області, Одеська ЗОШ № 5 I–III ступенів, Черкаська ЗОШ I–III ступенів № 26. На різних етапах експериментом було охоплено 256 учнів, 26 учителів, тренерів, вихователів та інших педагогічних працівників. До експериментальної групи (ЕГ) увійшли 126 учнів віком 6–7 років Київської, Житомирської, Ужгородської, Бердянської загальноосвітніх шкіл; до контрольної групи (КГ) – 130 учнів Львівської, Первомайської, Одеської, Черкаської загальноосвітніх шкіл.

Рівні вихованості досліджуваної якості діагностувалися за допомогою когнітивного, емоційно-ціннісного і діяльнісно-практичного критеріїв та відповідних їм показників: уявлення про сутність наполегливості та психофізичні й виховні можливості бойового хортингу; розуміння цілей та змісту занять бойовим хортингом; знання про способи досягнення поставлених цілей, концентрування уваги та власних фізичних і душевних сил (когнітивний критерій); прагнення долати зовнішні й внутрішні перешкоди у процесі занять бойовим хортингом; стремління до успіху в оволодінні бойовим хортингом; бажання виявляти наполегливість під час спортивно-масових заходів з бойового хортингу (емоційно-ціннісний критерій); уміння завершувати розпочату справу; вправність у вирішенні поставлених завдань під час занять бойовим хортингом; здатність виявляти наполегливість у вчинках та на заняттях з бойового хортингу (діяльнісно-практичний критерій).

Для визначення ефективності впроваджених експериментальних методик та програм виховання наполегливості у школярів 6–7 років у процесі занять бойовим хортингом нами застосовувалася порівняльна діагностика рівнів вихованості наполегливості за кожним критерієм у школярів 6–7 років експериментальних і контрольних груп.

Співпраця з учителями фізичної культури, тренерами спортивних секцій, гуртків, вихователями, учителями початкових класів, батьками та результати письмового й усного опитування учнів дали змогу на початку, в середині та наприкінці формувального етапу експерименту визначити уявлення учнів про сутність наполегливості та відповідні психофізичні й виховні можливості бойового хортингу (табл. 2.9).

Як свідчать дані таблиці 2.9, на початку формувального етапу експерименту рівні сформованості когнітивного критерію за показником “уявлення про сутність наполегливості та психофізичні й виховні можливості бойового хортингу” у школярів 6–7 років експериментальних і контрольних груп загалом були рівнозначними. Відмічалось лише незначне переважання кількості учнів контрольних груп, а саме: високий рівень уявлення про сутність наполегливості та психофізичні й виховні можливості бойового хортингу мали 9,5 % учнів в експериментальних групах, у контрольних – 9,2 %, відповідно, середній рівень – 39,7 % і 41,5 % та низький – 50,8 % і 49,2 % школярів 6–7 років; за допомогою критерію Пірсона виявлено відсутність вірогідних відмінностей між контрольними та експериментальними групами.

Таблиця 2.9

**Рівні сформованості наполегливості під час занять бойовим хортингом
у школярів 6–7 років за когнітивним критерієм
(уявлення про сутність наполегливості
та психофізичні й виховні можливості бойового хортингу)**

Етапи експерименту	Групи	Рівні (%)		
		<i>Високий</i>	<i>Середній</i>	<i>Низький</i>
Констатувальний етап	Експ.	9,5	39,7	50,8
	Контр.	9,2	41,5	49,2
Проміжний зріз	Експ.	15,9	54,0	30,2
	Контр.	10,8	43,1	46,2
Контрольний зріз	Експ.	28,6	47,6	23,8
	Контр.	13,1	45,4	41,5

Спостерігалася позитивна динаміка сформованості у школярів 6–7 років уявлення про сутність наполегливості та психофізичні й виховні можливості бойового хортингу в середині формувального етапу експерименту (табл. 2.9), кращі показники уже мали школярі експериментальних груп. Зокрема, високий

рівень уявлення про сутність наполегливості та психофізичні й виховні можливості бойового хортингу в експериментальних групах зріс, а в контрольних залишився практично таким же, а саме: 15,9 % – ЕГ і 10,8 % учнів у КГ, середній рівень також зріс, відповідно – 54,0 % і 43,1 %, а низький зменшився в учнів ЕГ до 30,2 % і до 46,2 % в КГ.

З математичних даних видно, що порівняно з початком експерименту динаміка в експериментальних групах виражалася зростанням кількості школярів з високим і середнім рівнями відповідно на 6,4 % і 14,3 % і зменшенням з низьким рівнем на 20,6 %. У контрольних групах також відбулося зростання кількості школярів 6–7 років із високим та середнім рівнем, але лише на 1,6 % і 1,6 %. Ці показники свідчать, що спортивно-масова й виховна робота в контрольних групах була недостатньо продуктивною.

Також з таблиці 2.9 зрозуміло, що наприкінці формувального етапу експерименту уявлення про сутність наполегливості та психофізичні й виховні можливості бойового хортингу в експериментальних групах значно зросло. Зокрема, високий рівень мали 28,6 % респондентів, середній – 47,6 % і низький – 23,8 %. Порівняно з початком експерименту, в експериментальних групах кількість респондентів з високим рівнем уявлення про сутність наполегливості та психофізичні й виховні можливості бойового хортингу зросла, а саме: на 19,1 %, із середнім – на 7,9 %, а з низьким рівнем зменшилася на 27,0 %. У контрольних групах змін практично не відбулося, хоча помітною була мінімальна позитивна динаміка, але значно менша й недостовірна. Отже, позитивні зміни в уявленні про сутність наполегливості психофізичні й виховні можливості бойового хортингу в експериментальних групах були досягнуті завдяки впровадженню відповідних теоретичних та практичних спортивно-масових занять, проведенню індивідуальних бесід із респондентами та їхніми батьками, організації і проведенню рухливих ігор, змагань з бойового хортингу та іншої навчально-виховної роботи.

Згідно із розробленою методикою, за результатами письмового й усного опитування учнів та їхніх батьків на початку, в середині й наприкінці формувального етапу експерименту визначалися дані про розуміння школярами 6–7 років цілей та змісту занять бойовим хортингом (табл. 2.10).

**Рівні сформованості наполегливості під час занять бойовим хортингом
у школярів 6–7 років за когнітивним критерієм
(розуміння цілей та змісту занять бойовим хортингом)**

Етапи експерименту	Групи	Рівні (%)		
		<i>Високий</i>	<i>Середній</i>	<i>Низький</i>
Констатувальний етап	Експ.	10,3	37,3	52,4
	Контр.	10,0	38,5	51,5
Проміжний зріз	Експ.	13,5	52,4	34,1
	Контр.	10,8	40,0	49,2
Контрольний зріз	Експ.	27,0	47,6	25,4
	Контр.	13,1	44,6	42,3

На початку експерименту вихідні показники розуміння цілей та змісту занять бойовим хортингом у різних групах загалом були близькими, але зафіксовано незначну перевагу кількості респондентів експериментальних груп з високим рівнем і незначну перевагу учнів контрольних груп із середнім та низьким рівнями. Зокрема, високий рівень розуміння цілей та змісту занять бойовим хортингом в експериментальних групах мали 10,3 % учнів 6–7 років, 10,0 % – у контрольних, відповідно, середній рівень було зафіксовано у 37,3 % і 38,5 %, а низький – у 52,4 % і 51,5 %.

Аналіз результатів у середині експерименту дав можливість спостерігати співвідношення позитивних змін щодо розуміння цілей та змісту занять бойовим хортингом. Значно кращі показники уже мали респонденти експериментальних груп, при цьому варто зазначити, що в контрольних групах позитивної динаміки практично не було відмічено. Високий рівень розуміння цілей та змісту занять бойовим хортингом в експериментальних групах мали 13,5 % респондентів і 10,8 % – у контрольних, середній рівень було зафіксовано відповідно – у 52,4 % і 40,0 %, а низький – у 34,1 % і 49,2 %.

Вивчення табличних даних дає змогу констатувати, що в експериментальних групах позитивна динаміка цього показника виражалася у зростанні кількості школярів 6–7 років з високим і середнім рівнями відповідно на 3,2 % і 15,1 % і зменшенням з низьким – на 18,3 %. Учні експериментальних груп значно краще розуміли цілі та зміст занять бойовим хортингом, які якості розвиваються за допомогою бойового хортингу. Також школярі могли визначити, які рухливі ігри мають елементи бойового хортингу, тощо.

Математичний аналіз таблиці 2.10 свідчить, що наприкінці формувального етапу експерименту розуміння цілей та змісту занять бойовим хортингом в експериментальних групах у всіх респондентів зросли. Зокрема, високий рівень розуміння цілей та змісту занять бойовим хортингом мали 27,0 % респондентів, середній – 47,6 % і низький – 25,4 %. Варто зазначити, що наприкінці дослідження помітна позитивна динаміка у розумінні цілей та змісту занять бойовим хортингом учнями експериментальних груп порівняно з даними середини дослідження. Кількість респондентів з високим рівнем розуміння цілей та змісту занять бойовим хортингом зросла на 13,5 %, із середнім – зменшилася на 4,8 %, а з низьким рівнем зменшилася на 8,7 %.

У контрольних групах також було помітно позитивну динаміку порівняно з початком та серединою дослідження, але вона була значно меншою і не достовірною. Отже, позитивні зміни в розумінні цілей та змісту занять бойовим хортингом школярами 6–7 років експериментальних груп були досягнуті завдяки впровадженню ефективних педагогічних умов, форм і методів організації та проведення занять з бойового хортингу. Також ефективність була зумовлена особистою участю у процесі організації та проведення змагань з бойового хортингу автора цього національного виду спорту України Едуарда Анатолійовича Єрьоменка та інших представників Національної федерації бойового хортингу України та залученням діючих кандидатів в майстри спорту і майстрів спорту України.

За результатами усного й письмового опитування учнів віком 6–7 років на початку, в середині та наприкінці формувального етапу експерименту визначалися знання про способи досягнення поставлених цілей, концентрування уваги та власних фізичних і душевних сил (табл. 2.11).

На початку експериментальної роботи показники визначення рівнів знань про способи досягнення поставлених цілей, концентрування уваги та власних фізичних і душевних сил в учнів 6–7 років загалом були однаковими, хоча відмічалось незначне переважання кількості школярів 6–7 років контрольних груп. Високий рівень знань про способи досягнення поставлених цілей, концентрування уваги та власних фізичних і душевних сил в експериментальних групах мали 11,1 % респондентів, у контрольних – 10,8 %, середній рівень відповідно – 40,5 % і 41,5 % та низький – 48,4 % і 47,7 %, що свідчить про незадовільний рівень сформованості цього показника.

**Рівні сформованості наполегливості під час занять бойовим хортингом
у школярів 6–7 років за когнітивним критерієм
(знання про способи досягнення поставлених цілей, концентрування уваги
та власних фізичних і душевних сил)**

Етапи експерименту	Групи	Рівні (%)		
		<i>Високий</i>	<i>Середній</i>	<i>Низький</i>
Констатувальний етап	Експ.	11,1	40,5	48,4
	Контр.	10,8	41,5	47,7
Проміжний зріз	Експ.	15,9	53,2	31,0
	Контр.	12,3	43,8	43,8
Контрольний зріз	Експ.	27,8	46,8	25,4
	Контр.	13,8	46,9	39,2

Аналіз отриманих результатів у середині формувального етапу експерименту дав можливість спостерігати співвідношення позитивних змін щодо знань про способи досягнення поставлених цілей, концентрування уваги та власних фізичних і душевних сил. Значно кращі показники уже мали школярі експериментальних груп, при цьому в контрольних групах була зафіксована незначна позитивна динаміка. Високий рівень знань про способи досягнення поставлених цілей, концентрування уваги та власних фізичних і душевних сил під час проведення змагань з бойового хортингу, вікторин, творчих конкурсів в експериментальних групах демонстрували 15,9 % учнів і 12,3 % – у контрольних, середній рівень відповідно – 53,2 % і 43,8 % та низький – 31,0 % і 43,8 %.

Аналіз табличних показників свідчить про позитивну динаміку в експериментальних групах порівняно з початком дослідження, що проявлялося у зростанні кількості респондентів з високим і середнім рівнями на 4,8 % і 12,7 % відповідно та зменшенні з низьким рівнем на 17,4 %. Варто зауважити, що в

контрольних групах також було помітно позитивну динаміку, але вона була значно меншою й не достовірною, що засвідчує недостатні знання учнів про способи досягнення поставлених цілей, концентрування уваги та власних фізичних і душевних сил тощо.

Наприкінці формувального етапу експерименту досліджуваний показник у всіх респондентів експериментальних груп зріс. Високий рівень знань про способи досягнення поставлених цілей, концентрування уваги та власних фізичних і душевних сил мали 27,8 % учнів, середній – 46,8 % і низький – 25,4 %. Отже, наприкінці дослідження, порівняно з даними його початку, в експериментальних групах зросло число школярів 6–7 років з високим рівнем на 16,7 %, із середнім – на 6,3 % і низьким рівнем зменшилося на 23 %.

Аналіз табличних показників свідчить, що у контрольних групах також помічалася позитивна динаміка щодо сформованості у цих школярів означеного показника, але вона була значно меншою і недостовірною. Позитивні зміни в експериментальних групах щодо знань про способи досягнення поставлених цілей, концентрування уваги та власних фізичних і душевних сил учнів були досягнуті завдяки впровадженню спеціально організованої спортивно-виховної роботи, яка передбачала дотримання ефективних педагогічних умов, форм і методів виховання у школярів 6–7 років наполегливості у процесі занять бойовим хортингом.

Результати сформованості наполегливості у школярів 6–7 років за когнітивним критерієм (середній показник) наприкінці дослідження наведено в таблиці 2.12.

Таблиця 2.12

Рівні сформованості наполегливості під час занять бойовим хортингом у школярів 6–7 років за когнітивним критерієм (середній показник)

Етапи експерименту	Групи	Рівні (%)		
		<i>Високий</i>	<i>Середній</i>	<i>Низький</i>
Констатувальний етап	Експ.	10,3	39,2	50,5
	Контр.	10,0	40,5	49,5
Проміжний зріз	Експ.	15,1	52,4	32,5
	Контр.	11,3	42,3	46,4
Контрольний зріз	Експ.	27,8	47,4	24,9
	Контр.	13,3	45,6	41,0

У таблиці 2.12 наведено сумарні рівні сформованості показників когнітивного критерію (уявлення про сутність наполегливості та психофізичні й виховні можливості бойового хортингу; розуміння молодшими школярами цілей

та змісту занять бойовим хортингом; знання про способи досягнення поставлених цілей, концентрування уваги та власних фізичних і душевних сил) у школярів 6–7 років експериментальних і контрольних груп наприкінці дослідження. Обчислено статистичну достовірність різниці сформованості у них наполегливості за когнітивним критерієм.

Наприкінці дослідження число респондентів зі сформованими показниками означеного критерію, порівняно з даними на початку дослідження, в експериментальних групах зросло: з високим рівнем на 17,5 %, із середнім – на 8,2 %, а з низьким рівнем зменшилося на 25,6 %. Ефективність експериментальної методики визначалася за допомогою χ^2 -критерію згідно з формулою:

$$T = \frac{1}{n_1 \cdot n_2} \sum_{i=1}^c \frac{(n_1 O_{2i} - n_2 O_{1i})^2}{O_{1i} + O_{2i}}, \quad (2.1)$$

де n_1 та n_2 – обсяги експериментальної та контрольної вибірок; c – кількісна категорія; $i = 1, 2, \dots, c$; O_{1i} та O_{2i} – кількість об'єктів експериментальної та контрольної вибірок, які увійшли до i -ої категорії за станом якості, що вивчається (до кожного з трьох рівнів розвитку наполегливості). При цьому до уваги брався критерій $T_{\text{критичне}}$ (таблична величина критерію при $\alpha=0,05$ і $\alpha=0,01$, тобто при ймовірності $p=0,95$ і $p=0,99$ відповідно) і обчислений за даними експерименту критерій $T_{\text{фактичне}}$. Якщо $T_{\text{фактичне}} < T_{\text{критичного}}$, то нульова гіпотеза приймається. Якщо $T_{\text{фактичне}} > T_{\text{критичного}}$, то приймається альтернативна гіпотеза з відповідною ймовірністю [33].

Результати обчислень показників когнітивного критерію (табл. 2.13) вихованості наполегливості у школярів 6–7 років дають можливість констатувати, що зміни, які відбулися в експериментальних групах наприкінці експерименту, є статистично значущими, оскільки значення $T_{\text{фактичне}} = 11,62$ більше за відповідне табличне значення $T_{\text{критичне}} = 9,21$ з імовірністю $p=0,99$.

Для визначення ефективності впроваджених експериментальних методик та програм виховання наполегливості у школярів 6–7 років у процесі занять бойовим хортингом нами застосовувалася також порівняльна діагностика рівнів вихованості емоційно-ціннісного критерію у респондентів експериментальних і контрольних груп.

**Обчислення значень $T_{\text{фактичне}}$
для когнітивного критерію**

Показники	$T_{\text{фактичне}}$ початку експерименту	$T_{\text{фактичне}}$ в середині експерименту	$T_{\text{фактичне}}$ наприкінці експерименту	$T_{\text{критичне}}$ при $\alpha=0,05$	$T_{\text{критичне}}$ при $\alpha=0,01$
Уявлення про сутність наполегливості та психофізичні й виховні можливості бойового хортингу	0,09	5,24	13,62	5,99	9,21
Розуміння цілей та змісту занять бойовим хортингом	0,04	6,0	11,72	5,99	9,21
Знання про способи досягнення поставлених цілей, концентрування уваги та власних фізичних і душевних сил	0,03	4,56	9,78	5,99	9,21
<i>Середнє значення</i>	0,09	5,21	11,62	5,99	9,21

Результати співпраці з учителями фізичної культури, тренерами з бойового хортингу, спортивних секцій, гуртків, вихователями, учителями початкових класів, батьками, членами родини та письмового й усного опитування респондентів дали змогу на початку, в середині й наприкінці формувального етапу експерименту визначити прагнення учнів долати зовнішні й внутрішні перешкоди у процесі занять бойовим хортингом (табл. 2.14).

**Рівні сформованості наполегливості під час занять бойовим хортингом
у школярів 6–7 років за емоційно-ціннісним критерієм
(прагнення долати зовнішні й внутрішні перешкоди
у процесі занять бойовим хортингом)**

Етапи експерименту	Групи	Рівні (%)		
		<i>Високий</i>	<i>Середній</i>	<i>Низький</i>
Констатувальний етап	Експ.	9,5	34,1	56,4
	Контр.	9,2	35,4	55,4
Проміжний зріз	Експ.	14,3	50,8	34,9
	Контр.	11,5	38,5	50,0
Контрольний зріз	Експ.	29,4	45,2	25,4
	Контр.	14,6	42,3	43,1

На початку формувального етапу експерименту вихідні дані щодо сформованості у школярів 6–7 років прагнення долати зовнішні й внутрішні перешкоди у процесі занять бойовим хортингом у різних групах загалом були близькими. Високий рівень прагнення долати зовнішні й внутрішні перешкоди у процесі занять бойовим хортингом в експериментальних групах мали 9,5 % учнів 1–2 класів, у контрольних – 9,2 %, відповідно, середній рівень – 34,1 % і 35,4 % та низький – 56,4 % і 55,4 % школярів 6–7 років.

Як свідчать результати дослідження, у більшості учнів на початку формувального етапу експерименту заняття бойовим хортингом, у тому числі у спортивних секціях і гуртках, історія бойового хортингу та спортивних традицій рідної школи, місцевості, сім'ї, спортивні та рухливі ігри з елементами бойового хортингу, спортивно-масові заходи не викликали позитивних емоцій та прагнення долати зовнішні й внутрішні перешкоди, що проявлялося в негативному ставленні й небажанні брати участь у діяльності гуртка з бойового хортингу тощо.

Аналіз отриманих результатів у середині експерименту дав можливість спостерігати співвідношення позитивних змін щодо сформованості показника: кращі результати уже мали школярі 6–7 років експериментальних груп. Зокрема, високий рівень прагнення долати зовнішні й внутрішні перешкоди у процесі занять бойовим хортингом, до виховання наполегливості в експериментальних групах мали 14,3 % респондентів і у контрольних – 11,5 %, середній рівень відповідно – 50,8 % і 38,5 % та низький – 34,9 % і 50,0 % респондентів.

Вивчення математичних даних таблиці 14.2 свідчить про наявність в експериментальних групах позитивної динаміки, яка виражалася зростанням

кількості респондентів з високим і середнім рівнями на 4,8 % і 16,7 % та зменшенням з низьким на 21,5 %. У контрольних групах також було помітно позитивну динаміку, але вона була значно меншою та не вірогідною. Молодші школярі контрольних груп практично не виявляли прагнення долати зовнішні й внутрішні перешкоди у процесі занять бойовим хортингом.

Також, з таблиці 2.14 видно, що наприкінці формувального етапу експерименту сформованість прагнення долати зовнішні й внутрішні перешкоди з метою виховання наполегливості у процесі занять бойовим хортингом в усіх школярів експериментальних груп суттєво зросла. Високий рівень означеного прагнення мали 29,4 % респондентів, середній – 45,2 % і низький – 25,4 %.

Отже, наприкінці дослідження помітна ще більша позитивна динаміка прагнення долати зовнішні й внутрішні перешкоди у процесі занять бойовим хортингом у респондентів експериментальних груп порівняно з даними початку дослідження. Зокрема, кількість школярів 6–7 років експериментальних груп з високим рівнем сформованості цього показника зросла на 19,9 %, із середнім – на 11,3 % і зменшилась з низьким рівнем на 31,0 %. Такі результати були досягнуті завдяки впровадженню й уточненню ефективних педагогічних умов, організаційних форм і методів виховання наполегливості у школярів віком 6–7 років під час змагань з українського виду спорту „Бойовий хортинг”, проведення Національної дитячо-юнацької військово-спортивної гри „Хортинг-Патріот”, фізкультурно-оздоровчого свята до Дня фізичної культури та спорту тощо.

Нами було проведено порівняльне діагностування рівнів сформованості показників емоційно-ціннісного критерію у респондентів експериментальних і контрольних груп. Результати діагностування щодо такого показника, як стремління до успіху в оволодінні бойовим хортингом, наведені в табл. 2.15.

На початку формувального етапу експерименту вихідні показники у школярів 6–7 років експериментальних і контрольних груп щодо сформованості стремління до успіху в оволодінні бойовим хортингом майже не різнилися. Як бачимо з таблиці, високий рівень стремління до успіху в оволодінні бойовим хортингом в експериментальних групах мали 10,3 % респондентів, у контрольних – 11,5 %, відповідно, середній рівень – 37,3 % і 35,4 % та низький – 52,4 % і 53,1 %, що свідчить про загалом незадовільний рівень сформованості досліджуваного показника.

У середині формувального етапу експерименту спостерігалася позитивна динаміка у сформованості стремління до успіху в оволодінні бойовим хортингом, адже кращі показники уже мали респонденти експериментальних груп (табл. 2.15). Високий рівень сформованості стремління до успіху в оволодінні бойовим хортингом в експериментальних групах мали 15,9 %

респондентів і 13,8 % – у контрольних, середній рівень відповідно – 59,0 % і 39,2 % та низький – 34,1 % і 46,9 %. В експериментальних групах, порівняно з початком дослідження, спостерігалася позитивна динаміка цього показника, що виражалася зростанням кількості школярів 6–7 років з високим і середнім рівнями відповідно на 5,6 % і 12,7 % і зменшенням з низьким на 18,3 %. Слід зазначити, що у контрольних групах також було помітно позитивну динаміку, але вона була значно меншою й не достовірною, що свідчить про негативне ставлення респондентів до участі у спортивно-масових заходах, заняттях з бойового хортингу, рухливих іграх з елементами бойового хортингу. Учні 6–7 років не проявляли стремління до успіху в оволодінні вправами та прийомами й були байдужими до бойового хортингу.

Таблиця 2.15

Рівні сформованості наполегливості під час занять бойовим хортингом у школярів 6–7 років за емоційно-ціннісним критерієм (стремління до успіху в оволодінні бойовим хортингом)

Етапи експерименту	Групи	Рівні (%)		
		<i>Високий</i>	<i>Середній</i>	<i>Низький</i>
Констатувальний етап	Експ.	10,3	37,3	52,4
	Контр.	11,5	35,4	53,1
Проміжний зріз	Експ.	15,9	50,0	34,1
	Контр.	13,8	39,2	46,9
Контрольний зріз	Експ.	26,2	47,6	26,2
	Контр.	16,9	41,5	41,5

Наприкінці формувального етапу експерименту сформованість стремління до успіху в оволодінні бойовим хортингом у всіх респондентів

експериментальних груп суттєво зросла, про що свідчить їх достовірність. Високий рівень означеного показника мали 26,2 % респондентів, середній – 47,6 % і низький – 26,2 %. Також наприкінці дослідження можна помітити ще більшу позитивну динаміку інтересу респондентів експериментальних груп до участі в спортивно-масових заходах, заняттях з бойового хортингу, рухливих іграх з елементами бойового хортингу, порівняно з даними початку дослідження. А саме: кількість учнів експериментальних груп з високим рівнем стремління до успіху в оволодінні бойовим хортингом зросла на 15,9 %, із середнім – на 10,3 %. Такі позитивні зміни були досягнуті завдяки спільній діяльності школи і сім'ї, упровадженню педагогічних умов, ефективних організаційних форм і методів та розробленій програми з українського національного виду спорту бойового хортингу (змагань з українського виду спорту „Бойовий хортинг”, проведення Національної дитячо-юнацької військово-спортивної гри „Хортинг-Патріот”, фізкультурно-оздоровчого свята до Дня фізичної культури та спорту тощо).

Важливим показником вихованості наполегливості учнів 6–7 років також є бажання виявляти наполегливість під час спортивно-масових заходів з бойового хортингу. Результати сформованості у школярів 6–7 років цього показника емоційно-ціннісного критерію на початку, в середині й наприкінці формувального етапу експерименту наведені в табл. 2.16.

На початку формувального етапу експерименту вихідні дані щодо бажання виявляти наполегливість під час спортивно-масових заходів з бойового хортингу в експериментальних і контрольних групах загалом були майже рівнозначними. Зокрема, високий рівень сформованості досліджуваного показника в експериментальних групах мали 9,5 % школярів 6–7 років, 10,0 % – у контрольних, відповідно, середній рівень – 38,1 % і 36,9 % та низький – 52,4 % і 53,1 %, що свідчить про недостатній рівень вихованості наполегливості респондентів за цим показником тощо.

Рівні сформованості наполегливості під час занять бойовим хортингом у школярів 6–7 років за емоційно-ціннісним критерієм (бажання виявляти наполегливість під час спортивно-масових заходів з бойового хортингу)

Етапи експерименту	Групи	Рівні (%)		
		<i>Високий</i>	<i>Середній</i>	<i>Низький</i>
Констатувальний етап	Експ.	9,5	38,1	52,4
	Контр.	10,0	36,9	53,1
Проміжний зріз	Експ.	15,1	55,6	29,4
	Контр.	13,1	42,3	44,6
Контрольний зріз	Експ.	27,8	46,0	26,2
	Контр.	14,6	46,2	39,2

Аналіз отриманих результатів у середині експерименту дав можливість спостерігати співвідношення позитивних змін щодо бажання виявляти наполегливість під час спортивно-масових заходів з бойового хортингу (заняття з бойового хортингу у процесі позакласної роботи, змагання з українського виду спорту „Бойовий хортинг”, Національна дитячо-юнацька військово-спортивна гра „Хортинг-Патріот”, фізкультурно-оздоровче свято до Дня фізичної культури та спорту, проведення фізкультхвилинок з елементами бойового хортингу та інші навчально-виховні форми), кращі показники уже мали школярі 6–7 років експериментальних груп. Високий рівень сформованості бажання виявляти наполегливість під час спортивно-масових заходів з бойового хортингу в експериментальних групах мали 15,1 % респондентів і 13,1 % – у контрольних, середній рівень відповідно – 55,6 % і 42,3 % і низький – 29,4 % і 44,6 %.

Дані таблиці 2.16 демонструють, що в експериментальних групах позитивна динаміка означеного показника виражалася зростанням кількості респондентів з високим і середнім рівнями відповідно на 5,6 % і 17,5 % і зменшенням з низьким на 23 %. У контрольних групах також було помітно позитивну динаміку, але вона була значно меншою й не достовірною. Учні контрольних груп з низьким рівнем вихованості наполегливості не вміють і не хочуть самостійно допомагати вчителю, вихователю, тренеру під час занять з бойового хортингу і організації змагань, завершувати розпочату справу до кінця й досягати поставленої мети.

Наприкінці формувального етапу експерименту сформованість бажання виявляти наполегливість під час спортивно-масових заходів з бойового хортингу у всіх школярів 6–7 років експериментальних груп суттєво зросла (табл. 2.17).

Високий рівень бажання виявляти наполегливість під час спортивно-масових заходів з бойового хортингу мали 27,8 % респондентів експериментальних груп, середній – 46,0 % та низький – 26,2 %.

Як бачимо, наприкінці дослідження помітна ще більша позитивна динаміка у бажанні учнів експериментальних груп виявляти наполегливість під час спортивно-масових заходів з бойового хортингу, рухливих ігор з елементами бойового хортингу, порівняно з даними початку дослідження.

Таблиця 2.17

Рівні сформованості наполегливості під час занять бойовим хортингом у школярів 6–7 років за емоційно-ціннісним критерієм (середній показник)

Етапи експерименту	Групи	Рівні (%)		
		Високий	Середній	Низький
Констатувальний етап	Експ.	9,8	36,5	53,7
	Контр.	10,2	35,9	53,9
Проміжний зріз	Експ.	15,1	52,1	32,8
	Контр.	12,8	40,0	47,2
Контрольний зріз	Експ.	27,8	46,3	25,9
	Контр.	15,4	43,3	41,3

Зокрема, кількість респондентів з високим рівнем бажання виявляти наполегливість під час спортивно-масових заходів з бойового хортингу зросла на 18,3 %, із середнім – на 7,9 %, а з низьким рівнем зменшилася на 26,2 %. Такі позитивні зміни були досягнуті завдяки впровадженню й уточненню ефективних педагогічних умов, нових методик виховання наполегливості у процесі занять бойовим хортингом й авторської програми Е. Єрмоєнка з бойового хортингу.

Ефективність експериментальної методики виховання наполегливості у школярів 6–7 років у процесі занять хортингом щодо емоційно-ціннісного критерію визначалася за допомогою статистичного критерію Пірсона (χ^2 -критерію) згідно з формулою (2.1).

Результати обчислень даних діагностування дають можливість констатувати, що зміни, які відбулися в експериментальних групах наприкінці експерименту, є статистично значущими, оскільки значення $T_{\text{фактичне}} = 9,17$

більше за відповідне табличне значення $T_{\text{критичне}} = 5,99$ з імовірністю $p=0,95$ (табл. 2.18).

Таблиця 2.18

**Обчислення значень $T_{\text{фактичне}}$
для емоційно-ціннісного критерію**

Показники	$T_{\text{фактичне}}$ на початку експерименту	$T_{\text{фактичне}}$ в середині експерименту	$T_{\text{фактичне}}$ наприкінці експерименту	$T_{\text{критичне}}$ при $\alpha=0,05$	$T_{\text{критичне}}$ при $\alpha=0,01$
Прагнення долати зовнішні й внутрішні перешкоди у процесі занять бойовим хортингом	0,05	5,98	12,31	5,99	9,21
Стремління до успіху в оволодінні бойовим хортингом	0,16	4,42	7,52	5,99	9,21
Бажання виявляти наполегливість під час спортивно-масових заходів з бойового хортингу	0,04	6,49	8,57	5,99	9,21
Середнє значення	0,02	5,57	9,17	5,99	9,21

Для визначення ефективності впроваджених експериментальних методик та програми щодо виховання наполегливості у школярів 6–7 років у процесі занять бойовим хортингом нами застосовувалася порівняльна діагностика рівнів сформованості показників діяльнісно-практичного критерію у школярів 6–7 років експериментальних і контрольних груп. Результати діагностування такого показника, як “уміння завершувати розпочату справу” на початку, в середині й наприкінці формувального етапу експерименту наведені в таблиці 2.19.

**Рівні сформованості наполегливості під час занять бойовим хортингом
у школярів 6–7 років за діяльнісно-практичним критерієм
(уміння завершувати розпочату справу)**

Етапи експерименту	Групи	Рівні (%)		
		<i>Високий</i>	<i>Середній</i>	<i>Низький</i>
Констатувальний етап	Експ.	10,3	38,9	50,8
	Контр.	10,8	40,0	49,2
Проміжний зріз	Експ.	19,8	50,8	29,4
	Контр.	13,8	41,5	44,6
Контрольний зріз	Експ.	30,2	49,2	20,6
	Контр.	16,9	44,6	38,5

Як свідчать результати, отримані на початку дослідження, респонденти експериментальних і контрольних груп мали низький рівень сформованості уміння завершувати розпочату справу. Незадовільний ступінь сформованості цього показника пояснюється формальним виконанням поставлених виховних, оздоровчих і освітніх завдань з боку вчителів фізичної культури, тренерів, які використовували застарілі форми і методи спортивно-масової роботи, не беручи до уваги сучасних педагогічних напрацювань тощо. На початку експерименту вихідні дані щодо уміння завершувати розпочату справу у школярів 6–7 років експериментальних і контрольних груп майже не різнилися. Зокрема, високий рівень сформованості означеного показника в експериментальних групах мали 10,3 % респондентів, 10,8 % – у контрольних, відповідно, середній рівень – 38,9 % і 40,0 % та низький – 50,8 % і 49,2 %.

Аналіз результатів у середині формувального етапу експерименту показав, що кращі уміння завершувати розпочату справу мали школярі 6–7 років експериментальних груп. Зокрема, високий рівень сформованості такого уміння в експериментальних групах мали 19,8 % респондентів і 13,8 % – у контрольних, середній рівень відповідно – 50,8 % і 41,5 % та низький – 29,4 % і 44,6 %. З даних таблиці 19.2 видно, що в експериментальних групах позитивна динаміка означеного показника виражалася зростанням кількості респондентів з високим і середнім рівнями на 9,5 % і 11,9 % відповідно і зменшенням з низьким на 30,2 %. Варто зауважити, що в контрольних групах також було помітно позитивну динаміку, але вона була значно меншою й не вірогідною. У респондентів контрольних груп уміння завершувати розпочату справу було сформоване на низькому рівні, як і на початку експерименту.

Наприкінці формувального етапу експерименту сформованість досліджуваного показника у всіх школярів 6–7 років експериментальних груп суттєво зросла (табл. 2.19). Високий рівень уміння завершувати розпочату справу мали в експериментальних групах 30,2 % школярів, середній – 49,2 % і низький – 20,6 %. Слід зазначити, що наприкінці дослідження помітна позитивна динаміка показника серед респондентів експериментальних груп, порівняно з даними середини дослідження. Зокрема, кількість учнів з високим рівнем уміння завершувати розпочату справу зросла на 19,9 %, із середнім – на 10,3 %, а з низьким зменшилася на 30,8 %. Такі позитивні зміни були досягнуті завдяки впровадженню й уточненню ефективних педагогічних умов, виховних форм та методів щодо виховання наполегливості у школярів 6–7 років та впровадженню програми з бойового хортингу.

Також нами на початку, в середині й наприкінці формувального етапу експерименту було здійснено порівняльне діагностування рівнів сформованості показників діяльнісно-практичного критерію у молодших школярів експериментальних і контрольних груп.

На початку дослідження учні мали низькі рівні сформованості показника “вправність у вирішенні поставлених завдань у процесі занять бойовим хортингом”. Такий незадовільний стан пояснювався невмінням учителів фізичної культури, тренерів спортивних секцій, педагогів застосовувати інноваційні форми і методи спортивно-масової роботи, небажанням творчо розвиватися, упроваджувати сучасні педагогічні умови (табл. 2.20).

Таблиця 2.20

Рівні сформованості наполегливості під час занять бойовим хортингом у школярів 6–7 років за діяльнісно-практичним критерієм (вправність у вирішенні поставлених завдань під час занять бойовим хортингом)

Етапи експерименту	Групи	Рівні (%)		
		Високий	Середній	Низький
Констатувальний етап	Експ.	9,5	38,1	52,4
	Контр.	10,8	39,2	50,0
Проміжний зріз	Експ.	17,5	52,4	30,2
	Контр.	13,1	40,8	46,2
Контрольний зріз	Експ.	28,6	49,2	22,2
	Контр.	16,2	43,1	40,8

Високий рівень вправності у вирішенні поставлених завдань під час занять бойовим хортингом в експериментальних групах мали 9,5 % респондентів, у

контрольних – 10,8 %, відповідно, середній рівень – 38,1 % і 39,2 % та низький – 52,4 % і 50,0 %.

Аналіз результатів, отриманих у середині формувального етапу експерименту, дав можливість спостерігати співвідношення позитивних змін щодо вправності у вирішенні поставлених завдань під час занять бойовим хортингом, при цьому кращі показники уже мали респонденти експериментальних груп. З таблиці 2.20 видно, що високий рівень сформованості означеного показника в експериментальних групах мали 17,5 % учнів і 13,1 % – у контрольних, середній рівень відповідно – 52,4 і 40,8 % і низький – 30,2 % і 46,2 %.

Отже, в експериментальних групах помітна позитивна динаміка, яка виражалася зростанням кількості учнів з високим і середнім рівнями сформованості досліджуваного показника діяльнісно-практичного критерію на 8 % і 14,3 % відповідно і зменшенням з низьким рівнем на 22,2 %. У контрольних групах також наявна позитивна динаміка, але вона була значно меншою і не достовірною, що свідчить про невміння виявляти вправність у вирішенні поставлених завдань під час занять бойовим хортингом, мобілізувати знання, увагу, фізичні і душевні сили для вирішення поставлених завдань у процесі занять, рухливих ігор з елементами бойового хортингу тощо.

Вивчення результатів формувального етапу експерименту наприкінці дослідження засвідчує сформованість досліджуваної якості практично у всіх респондентів експериментальних груп. Зокрема, суттєво зріс високий і середній рівні сформованості вправності у вирішенні поставлених завдань під час занять бойовим хортингом, а саме: школярі експериментальних груп з високим рівнем – 28,6 %, із середнім – 49,2 %.

Варто зазначити, що лише 22,2 % учнів експериментальних груп мали низький рівень. Наприкінці дослідження спостерігалася позитивна динаміка сформованості означеного показника діяльнісно-практичного критерію у респондентів експериментальних груп порівняно з даними початку дослідження, а саме: кількість учнів з високим рівнем вправності у вирішенні поставлених завдань під час занять бойовим хортингом зросла на 19,1 %, із середнім – на 11,1 %. Аналогічні дані респондентів контрольних груп залишилися на низькому рівні. Отже, позитивні зміни в експериментальних групах були досягнуті завдяки впровадженню експериментальної методики виховання наполегливості у школярів віком 6–7 років засобами хортингу.

Також важливим показником діяльнісно-практичного критерію щодо вихованості наполегливості в учнів 6–7 років була здатність виявляти наполегливість у вчинках та під час занять бойовим хортингом. Результати

сформованості у школярів діяльнісно-практичного критерію на початку, в середині та наприкінці формувального етапу експерименту наведено в таблиці 2.21.

Таблиця 2.21

Рівні сформованості наполегливості під час занять бойовим хортингом у школярів 6–7 років за діяльнісно-практичним критерієм (здатність виявляти наполегливість у вчинках та під час занять бойовим хортингом)

Етапи експерименту	Групи	Рівні (%)		
		<i>Високий</i>	<i>Середній</i>	<i>Низький</i>
Констатувальний етап	Експ.	11,1	37,3	51,6
	Контр.	11,5	36,2	52,3
Проміжний зріз	Експ.	15,1	54,0	31,0
	Контр.	13,1	40,0	46,9
Контрольний зріз	Експ.	27,8	45,2	27,0
	Контр.	16,9	41,5	41,5

На початку формувального етапу експерименту вихідні дані щодо здатності виявляти наполегливість у вчинках та під час занять бойовим хортингом в експериментальних і контрольних групах майже не різнилися і свідчили про загалом низькі рівні сформованості означеного показника. Зокрема, високий рівень здатності виявляти наполегливість у вчинках та під час занять бойовим хортингом в експериментальних групах мали лише 11,1 % респондентів, 11,5 % – у контрольних, відповідно, середній рівень – 37,3 % і 36,2 % та низький – 51,6 % і 52,3 %.

Такий незадовільний стан сформованості досліджуваного показника діяльнісно-практичного критерію пояснюється формальним підходом до виконання школярами фізичних вправ з боку вчителів фізичної культури, тренерів з бойового хортингу в процесі спортивно-масової роботи, неврахуванням індивідуальних та вікових особливостей школярів 6–7 років, використанням застарілих форм і методів виховної роботи, незалученням батьків до спільної діяльності тощо.

Аналіз результатів, отриманих у середині формувального етапу експерименту, дав можливість спостерігати позитивні зміни щодо сформованості у школярів 6–7 років здатності виявляти наполегливість у вчинках та під час занять бойовим хортингом, при цьому кращі показники вже мали учні експериментальних груп, порівняно з початком дослідження. Зокрема, високий рівень такої здатності в експериментальних групах мали 15,1 % учнів і

13,1 % – у контрольних, середній рівень відповідно – 54,0 % і 40,0 % та низький – 31,0 % і 46,9 %. В експериментальних групах позитивна динаміка виражалася зростанням кількості респондентів з високим і середнім рівнями на 4,0 % і 16,7 % відповідно та зменшенням з низьким на 20,6 %. У контрольних групах сформованість означеного показника залишилася на низькому рівні.

Отже, проміжні результати формувального етапу експерименту свідчать про ефективність розробленої методики виховання наполегливості в учнів 6–7 років засобами бойового хортингу.

Аналіз результатів дослідження наприкінці формувального етапу експерименту демонструє високу сформованість здатності виявляти наполегливість у вчинках та під час занять бойовим хортингом практично в усіх школярів 6–7 років експериментальних груп, що математично підтверджено. А саме: високий рівень такої здатності мали 27,8 % респондентів, середній – 45,2 % та низький – 27,0 %. Порівняно з даними початку дослідження, кількість учнів 6–7 років експериментальних груп з високим рівнем здатності виявляти наполегливість у вчинках та під час занять бойовим хортингом зросла на 16,7 %, із середнім – на 7,9 % і зменшилася з низьким – на 24,6 %.

Такі позитивні кількісні та якісні зміни у сформованості означеного показника були досягнуті завдяки впровадженню нової методики виховання наполегливості у процесі занять національним видом спорту бойовим хортингом.

Показники сформованості здатності виявляти наполегливість у вчинках та під час занять бойовим хортингом у школярів контрольних груп залишилися на низькому рівні, хоча варто зазначити про позитивну динаміку, але вона була значно меншою й не достовірною. Це свідчить про небажання учнів контрольних груп брати участь у спортивно-масових заходах та заняттях бойовим хортингом, рухливих іграх з елементами бойового хортингу в спортивних секціях, оздоровчих гуртках тощо.

Результати сформованості у школярів 6–7 років наполегливості за діяльнісно-практичним критерієм (середній показник), отримані наприкінці дослідження, наведено у таблиці 2.22.

За даними таблиці 2.22 можна діагностувати рівні сформованості наполегливості за діяльнісно-практичним критерієм (а саме: умінням завершувати розпочату справу; вправністю у вирішенні поставлених завдань у процесі занять бойовим хортингом; здатністю виявляти наполегливість у вчинках та під час занять бойовим хортингом) у школярів 6–7 років експериментальних та контрольних груп наприкінці дослідження й обчислити статистичну вірогідність різниці сформованості означеної якості.

**Рівні сформованості наполегливості під час занять бойовим хортингом
у школярів 6–7 років за діяльнісно-практичним критерієм
(середній показник)**

Етапи експерименту	Групи	Рівні (%)		
		<i>Високий</i>	<i>Середній</i>	<i>Низький</i>
Констатувальний етап	Експ.	10,2	39,1	50,7
	Контр.	10,0	40,4	49,6
Проміжний зріз	Експ.	17,5	52,4	30,2
	Контр.	13,3	40,8	45,9
Контрольний зріз	Експ.	28,8	47,9	23,3
	Контр.	16,7	43,1	40,3

Ефективність експериментальної методики виховання наполегливості у школярів 6–7 років під час занять бойовим хортингом щодо діялісно-практичного критерію визначалася згідно з формулою (2.1).

Результати обчислень даних стосовно діялісно-практичного критерію виховання наполегливості у школярів 6–7 років у процесі занять бойовим хортингом дають можливість констатувати, що зміни, які відбулися в експериментальних групах наприкінці формувального етапу експерименту є статистично значущими, оскільки значення $T_{\text{фактичне}} = 10,29$ більше за відповідне табличне значення $T_{\text{критичне}} = 9,21$ з імовірністю $p=0,99$ (табл. 2.23).

**Обчислення значень $T_{\text{фактичне}}$
для діяльнісно-практичного критерію**

Показники	$T_{\text{фактичне}}$ на початку експерименту	$T_{\text{фактичне}}$ в середині експерименту	$T_{\text{фактичне}}$ наприкінці експерименту	$T_{\text{критичне}}$ при $\alpha=0,05$	$T_{\text{критичне}}$ при $\alpha=0,01$
Уміння завершувати розпочату справу	0,06	6,57	11,92	5,99	9,21
Вправність у вирішенні поставлених завдань у процесі занять бойовим хортингом	0,19	6,94	11,91	5,99	9,21
Здатність виявляти наполегливість у вчинках та під час занять бойовим хортингом	0,04	7,02	7,53	5,99	9,21
Середнє значення	0,09	6,72	10,29	5,99	9,21

Наводимо результати діагностування рівнів сформованості у школярів 6–7 років контрольних та експериментальних груп показників когнітивного, емоційно-ціннісного та діяльнісно-практичного критеріїв виховання наполегливості у процесі занять бойовим хортингом на початку, в середині та наприкінці формульовального етапу експерименту (табл. 2.24).

Таблиця 2.24

**Рівні сформованості наполегливості у школярів 6–7 років
за когнітивним, емоційно-ціннісним та діяльнісно-практичним критеріями
(на початку, в середині та наприкінці дослідження)**

Показники рівнів вихованості наполегливості	Групи	Констатувальний етап			Проміжний зріз			Контрольний зріз		
		Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень
<i>Уявлення про сутність наполегливості та психофізичні й виховні можливості бойового хортингу</i>	Е	9,5	39,7	50,8	15,9	54,0	30,2	28,6	47,6	23,8
	К	9,2	41,5	49,2	10,8	43,1	46,2	13,1	45,4	41,5
<i>Розуміння цілей та змісту занять бойовим хортингом</i>	Е	10,3	37,3	52,4	13,5	52,4	34,1	27,0	47,6	25,4
	К	10,0	38,5	51,5	10,8	40,0	49,2	13,1	44,6	42,3
<i>Знання про способи досягнення поставлених цілей, концентрування уваги та власних фізичних і душевних сил</i>	Е	11,1	40,5	48,4	15,9	53,2	31,0	27,8	46,8	25,4
	К	10,8	41,5	47,7	12,3	43,8	43,8	13,8	46,9	39,2
середнє значення	Е	10,3	39,2	50,5	15,1	52,4	32,5	27,8	47,4	24,9
	К	10,0	40,5	49,5	11,3	42,3	46,4	13,3	45,6	41,0
<i>Прагнення долати зовнішні й внутрішні перешкоди у процесі занять бойовим хортингом</i>	Е	9,5	34,1	56,4	14,3	50,8	34,9	29,4	45,2	25,4
	К	9,2	35,4	55,4	11,5	38,5	50,0	14,6	42,3	43,1

Продовження таблиці 2.24

<i>Стремління до успіху в оволодінні бойовим хортингом</i>	<i>Е</i>	10,3	37,3	52,4	15,9	50,0	34,1	26,2	47,6	26,2
	<i>К</i>	11,5	35,4	53,1	13,8	39,2	46,9	16,9	41,5	41,5
<i>Бажання виявляти наполегливість під час спортивно-масових заходів з бойового хортингу</i>	<i>Е</i>	9,5	38,1	52,4	15,1	55,6	29,4	27,8	46,0	26,2
	<i>К</i>	10,0	36,9	53,1	13,1	42,3	44,6	14,6	46,2	39,2
середнє значення	Е	9,8	36,5	53,7	15,1	52,1	32,8	27,8	46,3	25,9
	К	10,2	35,9	53,9	12,8	40,0	47,2	15,4	43,3	41,3
<i>Уміння завершувати розпочату справу</i>	<i>Е</i>	10,3	38,9	50,8	19,8	50,8	29,4	30,2	49,2	20,6
	<i>К</i>	10,8	40,0	49,2	13,8	41,5	44,6	16,9	44,6	38,5
<i>Вправність у вирішенні поставлених завдань у процесі занять бойовим хортингом</i>	<i>Е</i>	9,5	38,1	52,4	17,5	52,4	30,2	28,6	49,2	22,2
	<i>К</i>	10,8	39,2	50,0	13,1	40,8	46,2	16,2	43,1	40,8
<i>Здатність виявляти наполегливість у вчинках та під час занять бойовим хортингом</i>	<i>Е</i>	11,1	37,3	51,6	15,1	54,0	31,0	27,8	45,2	27,0
	<i>К</i>	11,5	36,2	52,3	13,1	40,0	46,9	16,9	41,5	41,5
середнє значення	Е	10,2	39,1	50,7	17,5	52,4	30,2	28,8	47,9	23,3
	К	10,0	40,4	49,6	13,3	40,8	45,9	16,7	43,1	40,3

Експериментальні групи – 126 учнів. Контрольні групи – 130 учнів.

Узагальнення результатів, отриманих на початку, в середині та наприкінці дослідження, підсумки контрольних зрізів засвідчили суттєві позитивні зміни в рівнях вихованості наполегливості у школярів 6–7 років експериментальних груп, при цьому в контрольних групах суттєвих змін не було виявлено (табл. 2.25).

Таблиця 2.25

Динаміка вихованості наполегливості під час занять бойовим хортингом у школярів 6–7 років експериментальних і контрольних груп

Рівні	Контрольні групи			Динаміка	Експериментальні групи			Динаміка
	Констатувальний етап	Формувальний етап			Констатувальний етап	Формувальний етап		
		Проміжн. зріз	Контрол. зріз			Проміжн. зріз	Контрол. зріз	
Високий	10,1	12,5	15,1	+5,0	10,1	15,9	28,1	+18,0
Середній	38,9	41,0	44,0	+5,1	38,3	52,3	47,2	+8,9
Низький	51,0	46,5	40,9	-10,1	51,6	31,8	24,7	-26,9

Шляхом аналізу показників когнітивного, емоційно-ціннісного та діяльнісно-практичного критеріїв встановлено, що рівні вихованості наполегливості у школярів 6–7 років експериментальних груп наприкінці формувального етапу експерименту суттєво підвищилися. Зокрема, високий рівень вихованості наполегливості виявили 28,1 % респондентів експериментальних груп, середній – 47,2 % і низький – 24,7 %. Отже, наприкінці дослідження кількість учнів 6–7 років експериментальних груп з високим рівнем вихованості наполегливості засобами бойового хортингу зросла на 18,0 %, із середнім – на 8,9 %, а з низьким зменшилася – на 26,9 %. Вірогідність отриманих результатів перевірено за допомогою критерію Пірсона – χ^2 -критерію [203].

Враховуючи статистичну достовірність різниці вихованості наполегливості в учнів експериментальних груп, можна стверджувати, що виховання означеної якості у школярів 6–7 років під час занять бойовим хортингом було ефективним.

Якісні зміни досягнуто завдяки упровадженню в навчально-виховний процес ефективних педагогічних умов (змістово-операційне забезпечення занять бойовим хортингом, орієнтованих на виховання у школярів наполегливості; створення ситуацій успіху, ефекту змагальності, використання інтерактивних методів у процесі занять бойовим хортингом; налагодження взаємодії школи з сім'єю щодо виховання у школярів 6–7 років наполегливості у процесі занять бойовим хортингом) і дієвих форм та методів виховання наполегливості під час проведення змагань з бойового хортингу, рухливих ігор з елементами бойового хортингу, спортивних свят та ефективною спортивно-масовою роботою тощо.

Отже, вивчення й аналіз результатів проведеного наукового дослідження в експериментальних групах демонструють, що впровадження розробленої авторської методики виховання наполегливості у школярів 6–7 років у процесі занять бойовим хортингом, програми з бойового хортингу сприяло підвищенню сформованості у цих учнів показників когнітивного, емоційно-ціннісного та діяльнісно-практичного критеріїв вихованості означеної якості. Це свідчить про високу ефективність проведеної виховної роботи, спрямованої на виховання наполегливості у школярів 6–7 років у процесі занять бойовим хортингом під час урочних, секційних, гурткових занять та спортивних годин у загальноосвітніх навчальних закладах.

Висновки до другого розділу

1. Дослідження виховання наполегливості у школярів 6–7 років у процесі занять бойовим хортингом проводилося з урахуванням результатів обстежень цих учнів щодо вихованості у них наполегливості за допомогою когнітивного, емоційно-ціннісного й діяльнісно-практичного критеріїв та їхніх показників.

Нами був зроблений умовний розподіл школярів 6–7 років на три групи відповідно до рівнів сформованості наполегливості, що дозволило диференційовано підійти до вибору педагогічних умов змісту, форм і методів відповідної виховної роботи з учнями 6–7 років у процесі занять бойовим хортингом. Такий підхід дав змогу вчителям фізичної культури, тренерам з бойового хортингу, учителям початкових класів разом із батьками знаходити оптимальні шляхи виховання наполегливості у школярів 6–7 років під час занять бойовим хортингом.

На початку формувального етапу експерименту було виявлено, що вихованість наполегливості в учнів експериментальних і контрольних груп

загалом низька. Серед причин такого незадовільного стану: нерозуміння школярами змісту занять з бойового хортингу; відсутність відповідних фахівців з позакласної спортивно-масової роботи, умов для проведення самостійних занять з бойового хортингу, ігноруванням з боку вчителів сучасних інноваційних підходів та педагогічних умов виховання у школярів 6–7 років наполегливості під час занять бойовим хортингом.

2. У вихованні наполегливості школярів віком 6–7 років у процесі занять бойовим хортингом важлива роль відводилася спортивно-масовій, секційній та гуртковій роботі. Експериментальна методика передбачала створення виховних умов, де учні мали можливість самостійно допомагати вчителю, тренеру з бойового хортингу під час занять бойовим хортингом і організації змагань; використання сучасного змісту, виховних методів, форм спортивно-масової роботи, що дало нам можливість залучати вихованців до різноманітних педагогічних, спортивних і життєвих ситуацій навчально-виховного процесу; зустрічі з місцевими спортсменами та майстрами спорту з бойового хортингу; систематичне проведення рухливих ігор з елементами бойового хортингу під час спортивних годин і на уроках фізичної культури, спрямованих на створення сприятливого клімату в спортивному, класному колективах.

Велика увага приділялася проведенню змагань з бойового хортингу з урахуванням інтересів школярів 6–7 років; ці учні залучалися разом із тренерами з бойового хортингу і учителями фізичної культури до устаткування спортивної кімнати з національного виду спорту України бойового хортингу тощо. Завдяки спільним зусиллям батьків, учителів початкових класів, фізичної культури, тренерів з бойового хортингу виховання наполегливості у школярів 6–7 років стало повноцінним складником усього навчально-виховного процесу в експериментальних групах.

3. Ефективність формувального етапу експерименту також була зумовлена забезпеченням учителями фізичної культури, початкових класів, тренерами спортивних секцій та гуртків з бойового хортингу педагогічних умов виховання наполегливості у школярів 6–7 років засобами бойового хортингу, а саме: змістово-операційне забезпечення занять бойовим хортингом, орієнтованих на виховання у школярів наполегливості; створення ситуацій успіху, використання інтерактивних методів, ефекту змагальності в процесі занять бойовим хортингом; налагодження взаємодії школи з сім'єю щодо виховання у школярів 6–7 років наполегливості у процесі занять бойовим хортингом.

Основними формами виховання наполегливості у школярів 6–7 років у процесі занять бойовим хортингом визначено: заняття з бойового хортингу під час позакласної роботи; змагання з українського виду спорту бойового хортингу, дитячо-юнацька військово-спортивна гра „Хортинг-Патріот”, фізкультурно-

оздоровче свято до Дня фізичної культури та спорту, фізкультурні хвилинки з елементами бойового хортингу, спортивно-масові свята, „Веселі старти”, рухливі ігри з елементами бойового хортингу; змагання на призи українських спортсменів; походи місцями спортивної слави земляків; тематичні бесіди „Бути наполегливим”, „Я та моя спортивна команда”, „Я спортсмен бойового хортингу”; відвідування музеїв, перегляд фільмів спортивної та виховної тематики; зустрічі з відомими спортсменами; святкування перемог наших спортсменів на міжнародній арені тощо.

4. Порівняльний аналіз експериментальних даних на початку, в середині й наприкінці дослідження, зокрема показників когнітивного, емоційно-ціннісного та діяльнісно-практичного критеріїв вихованості наполегливості у школярів 6–7 років експериментальних і контрольних груп, свідчить про ефективність експериментальної методики. Адже школярі-респонденти експериментальних груп мали значно кращі уявлення про сутність наполегливості та психофізичні й виховні можливості бойового хортингу; глибше розуміли цілі та зміст занять бойовим хортингом; удосконалили знання про способи досягнення поставлених цілей, концентрування уваги та власних фізичних і душевних сил; виявляли прагнення долати зовнішні й внутрішні перешкоди у процесі занять бойовим хортингом; мали стремління до успіху в оволодінні бойовим хортингом і бажання виявляти наполегливість під час спортивно-масових заходів з бойового хортингу; уміли завершувати розпочату справу. Учні експериментальних груп навчалися виявляти вправність у вирішенні поставлених завдань під час занять хортингом. Ці учні володіли здатністю виявляти наполегливість у вчинках та під час занять бойовим хортингом.

5. Вивчення і аналіз результатів проведеної експериментальної роботи показали, що впровадження в експериментальних групах методики виховання наполегливості у школярів 6–7 років у процесі занять бойовим хортингом сприяло розвитку показників когнітивного, емоційно-ціннісного та діяльнісно-практичного критеріїв і мало позитивний вплив на розвиток фізичних, розумових та особистісних якостей учнів. Зокрема, високий рівень вихованості наполегливості виявили 28,1 % респондентів, середній – 47,2 % і низький – 24,7 %. Отже, наприкінці дослідження кількість учнів 6–7 років з високим рівнем вихованості наполегливості зросла на 18,0 %, із середнім – на 8,9 %, а з низьким зменшилася – на 26,9 %.

Враховуючи статистичну достовірність різниці вихованості наполегливості у школярів експериментальних і контрольних груп, можна стверджувати, що організація виховання наполегливості у школярів 6–7 років у процесі занять бойовим хортингом була ефективною.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

У монографії наведено теоретичне обґрунтування й практичне розв'язання актуального питання виховання наполегливості у школярів віком 6–7 років, що знайшло своє віддзеркалення у визначенні та апробації педагогічних умов, змісту, форм і методів виховання наполегливості у процесі занять бойовим хортингом.

Результати дослідження засвідчили ефективність вирішення поставлених завдань і дали підстави для формулювання таких *висновків*:

1. Теоретичний аналіз проблеми виховання наполегливості зумовив розгляд наполегливості як вольової якості особистості. Поняття „воля” розглядається в монографії як готовність докладати зусиль для виконання тих чи інших дій, свідомо саморегуляція людиною своєї поведінки й діяльності, що знаходить вияв у здатності активно досягати поставленої мети. Наполегливість визначено як вольову якість, завдяки якій школярі 6–7 років можуть мобілізувати свої знання, вміння та сили на відносно тривалу і складну боротьбу з труднощами, долати зовнішні та внутрішні перешкоди, які виникають у їхній діяльності під час досягнення поставлених цілей, реалізуючи вольову цілеспрямованість.

Уточнено сутність виховання наполегливості у школярів 6–7 років у процесі занять бойовим хортингом як цілеспрямований педагогічний процес створення за допомогою бойового хортингу сприятливих умов для розвитку фізичних і психічних якостей учнів, що відображають їхню здатність долати внутрішні і зовнішні перешкоди, готовність доводити розпочату справу до завершення, досягати результату в складних предметно-поведінкових ситуаціях.

2. Узагальнення досвіду загальноосвітніх навчальних закладів з виховання наполегливості у школярів 6–7 років у процесі занять фізичною культурою підтвердило, що актуальність досліджуваної проблеми зумовлюється соціальними, психолого-педагогічними та виховними потребами загальноосвітніх навчальних закладів.

Результати дослідження засвідчили, що вихованню наполегливості у школярів 6–7 років у загальноосвітніх навчальних закладах приділяється недостатньо уваги. Стан виховання наполегливості учнів у процесі занять фізичною культурою має такі ознаки: нерозуміння вчителями фізичної культури й початкових класів, тренерами й вихователями ціннісних орієнтирів сучасного виховного процесу, сутності наполегливості, змісту занять з бойового хортингу; незнання історії бойового хортингу та спортивних традицій рідної школи, місцевості, необізнаність із сучасними інноваційними підходами, рухливими іграми, організаційними формами спортивно-масової роботи в процесі занять фізичною культурою. Поза увагою вчителів, тренерів залишилося дотримання таких вимог, як: урахування особливостей розвитку опорно-рухового апарату

учнів (уникнення великих навантажень на хребет); уникання перенапруження суглобів, зв'язкового апарату та м'язів; лаконічність і цікавість пояснення навчального матеріалу; чергування навантаження з достатніми паузами відпочинку; врахування закономірностей психічного та особистісного розвитку школярів 6–7 років тощо. З'ясовано, що вияв учнями наполегливості значною мірою залежить від їхньої впевненості у досяжності мети, мотивації на досягнення успіху; рівня домагань; докладання вольових зусиль для подолання труднощів.

3. Охарактеризовано критерії, показники та рівні вихованості наполегливості у школярів 6–7 років: когнітивний, емоційно-ціннісний та діяльнісно-практичний. Показниками когнітивного критерію є: уявлення про сутність наполегливості та психофізичні й виховні можливості бойового хортингу; розуміння цілей та змісту занять бойовим хортингом; знання про способи досягнення поставлених цілей, концентрування уваги та власних фізичних і душевних сил. Показники емоційно-ціннісного критерію: прагнення долати зовнішні й внутрішні перешкоди у процесі занять бойовим хортингом; стремління до успіху в оволодінні бойовим хортингом; бажання виявляти наполегливість під час спортивно-масових заходів з бойового хортингу. Показниками діяльнісно-практичного критерію є: уміння завершувати розпочату справу; вправність щодо вирішення поставлених завдань у процесі занять бойовим хортингом; здатність виявляти наполегливість у вчинках та під час занять бойовим хортингом.

На основі зазначених критеріїв і показників виявлено високий, середній і низький рівні вихованості наполегливості в учнів, що дало нам змогу диференційовано підійти до проведення експериментальної роботи з виховання означеної якості у школярів 6–7 років під час занять бойовим хортингом. З'ясовано, що на початку експерименту високий рівень вихованості наполегливості мали 10,1 % школярів 6–7 років; середній – 38,3 % ; низький – 51,6 % учнів експериментальних груп.

4. Визначено педагогічні умови, зміст, форми і методи виховання наполегливості у школярів 6–7 років під час занять бойовим хортингом у закладах загальної середньої освіти.

З метою виховання наполегливості у школярів 6–7 років засобами бойового хортингу впроваджено такі педагогічні умови: змістово-методичне забезпечення занять бойовим хортингом, орієнтованих на виховання у школярів наполегливості; створення ситуацій успіху, ефекту змагальності, використання інших інтерактивних методів в процесі занять бойовим хортингом; налагодження взаємодії школи з сім'єю щодо виховання у школярів 6–7 років наполегливості у процесі занять бойовим хортингом.

Зміст виховання наполегливості під час занять бойовим хортингом полягав у залученні учнів віком 6–7 років до спортивно-масової роботи, яка передбачала

проведення й організацію змагань з бойового хортингу, рухливих ігор з елементами бойового хортингу з урахуванням інтересів школярів; зустрічі зі спортсменами та майстрами спорту з бойового хортингу; систематичне проведення спортивних годин, спрямованих на створення сприятливого клімату в спортивному та класному колективі; залучення учнів 6–7 років разом із тренерами з бойового хортингу й учителями фізичної культури до оснащення спортивної кімнати з національного професійно-прикладного виду спорту України бойового хортингу, до спільної спортивно-масової діяльності батьків і вчителів, тренерів з бойового хортингу тощо.

У процесі виховання наполегливості у школярів 6–7 років використано такі методи: особистого прикладу, уподібнення, умовляння, роз'яснення, розповіді, позитивної перспективи, створення ситуацій успіху, контрастних завдань тощо.

Підсумкові зрізи визначення рівнів вихованості наполегливості у школярів 6–7 років показали, що в експериментальних групах їхня динаміка була істотною і позитивною: кількість учнів із високим рівнем вихованості наполегливості зросла на 18,0 %, із середнім – на 8,9 %, а з низьким зменшилася на 26,9 %. У контрольних групах ця динаміка була незначною, а саме: число школярів із високим рівнем збільшилося на 5,0 %, із середнім – на 5,1 %, а з низьким зменшилося на 10,1 %.

Вірогідність отриманих результатів щодо виховання наполегливості перевірено за допомогою χ^2 -критерію. Підтверджено ефективність виховання у школярів 6–7 років наполегливості під час занять бойовим хортингом за обґрунтованих педагогічних умов, розробленого змісту, форм, методів та експериментальної програми з бойового хортингу.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми виховання в учнів наполегливості. *Перспективним може бути* вивчення особливостей виховання зазначеної якості у процесі занять бойовим хортингом в учнів різних вікових груп; педагогічних умов виховання наполегливості в учнів у спортивних об'єднаннях за місцем проживання, у поєднанні з іншими спортивно-масовими заходами. Доцільно *рекомендувати* передбачити у процесі підготовки вчителів з фізичної культури у вищих педагогічних навчальних закладах, тренерів тощо введення спецкурсів з основ бойового хортингу.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ДЕРЖАВНА НАУКОВА УСТАНОВА
«ІНСТИТУТ ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ І ЗМІСТУ ОСВІТИ»

вул. Митрополита Василя Липківського, 36, м. Київ, 03035, тел./факс: (044) 248-25-13

12.06.2020 № 22.1/12-Т-357
На № _____ від _____

Автору навчальної програми
з бойового хортингу для закладів
позашкільної освіти
Єрьоменку Е. А.

Про результати засідання Науково-методичної
комісії з організації спортивно-оздоровчої роботи
Науково-методичної ради
Міністерства освіти і науки України

Шановний Едуарде Анатолійовичу!

Інститут модернізації змісту освіти повідомляє, що Науково-методичною комісією з організації спортивно-оздоровчої роботи Науково-методичної ради Міністерства освіти і науки України розглянуто матеріали науково-методичної експертизи рукопису навчальної програми з бойового хортингу для позашкільних навчальних закладів (авт. Єрьоменко Є. А.) та ухвалено рішення: «Схвалено для використання в загальноосвітніх навчальних закладах» (витяг з протоколу від 18.05.2020 № 2 додається).

П'ять контрольних примірників просимо надіслати на адресу Інституту модернізації змісту освіти: вул. Митрополита Василя Липківського, 36, каб. 221, м. Київ, 03035.

Додаток: витяг з протоколу на 1 арк.

З повагою,
в.о. директора

Костянтин ТРУШКОВСЬКИЙ

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Академічна працездатність та розумові здібності курсантів, які займаються спортом під час навчання. К. Пронтенко, Г. Грибан, І. Охріменко, В. Бондаренко... - 2019.
2. Бадьора С. М. Бойовий хортинг у впровадженні науково-методичної літератури з рекреації і фізичної реабілітації спортсменами підліткового та студентського віку / С. М. Бадьора, Е. А. Єрмоєнко, М. В. Тимчик, В. Е. Єрмоєнко // Теорія і методика хортингу: зб. наук. праць / [ред. рада: Бех І. Д. (голова) та ін.]. – К. : Паливода А. В., 2018. – Вип. 9. – С. 184–193.
3. Біла В. Р. Бойовий хортинг у програмі навчання і професійно-прикладної підготовки курсантів правоохоронних спеціальностей закладів вищої освіти України / В. Р. Біла, Е. А. Єрмоєнко, В. Л. Грищук, О. А. Бухтіяров // Теорія і методика хортингу: зб. наук. праць / [ред. рада: Бех І. Д. (голова) та ін.]. – К. : Паливода А. В., 2019. – Вип. 11. – С. 6–19.
4. Бойко В. Ф. Бойовий хортинг та психологічні особливості підготовки спортсменів / В. Ф. Бойко, З. М. Діхтяренко, Е. А. Єрмоєнко // Теорія і методика хортингу: зб. наук. праць / [ред. рада: Бех І. Д. (голова) та ін.]. – К. : Паливода А. В., 2017. – Вип. 8. – С. 46–55.
5. Бойко В. Розвиток силових якостей у студентів-хортингістів / В. Бойко, І. Малинський, Е. Єрмоєнко, З. Діхтяренко // Теорія і методика хортингу: зб. наук. праць / [ред. рада: Бех І. Д. (голова) та ін.]. – К. : Паливода А. В., 2017. – Вип. 7. – С. 104–112.
6. Бойовий хортинг у закладах загальної середньої освіти / О. М. Гречаний, Е. А. Єрмоєнко, Ю. В. Черпак, І. В. Суліма // Шляхи удосконалення професійних компетентностей фахівців в умовах сьогодення : матер. міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф. 28-29 травня 2020 р. / Мін-во освіти і науки України, Держ. наук. установа «Інститут модернізації змісту освіт», [та ін.]. – Київ, 2020. – С. 544–553.
7. Бойовий хортинг у системі підготовки співробітників правоохоронних органів до протидії незаконному переміщенню товарів у районах здійснення операції об'єднаних сил / В. В. Чмелюк, Е. А. Єрмоєнко, В. Р. Біла, В. В. Бондарчук, С. П. Бобік // Шляхи удосконалення професійних компетентностей фахівців в умовах сьогодення : матер. міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф. 28-29 травня 2020 р. / Мін-во освіти і науки України, Держ. наук. установа «Інститут модернізації змісту освіт», [та ін.]. – Київ, 2020. – С. 513–527.
8. Бойовий хортинг як засіб військово-прикладної та фізичної підготовки особового складу підрозділів з протидії незаконному переміщенню товарів у районах здійснення операції об'єднаних сил на сході України / Е. А. Єрмоєнко, С. С. Полторацький, І. В. Суліма, О. І. Марченко // Протидія незаконному переміщенню товарів в районах здійснення Операції об'єднаних сил : тези допов. наук.-практ. семінару, 15 травня 2020 р. м. Ірпінь / Державна фіскальна служба України, Ун-т ДФС України [та ін.]. – Ірпінь, 2020. – С. 43–58.
9. Болтівець С. І. Бойовий хортинг як засіб виховання справедливості в молодших школярів у процесі гурткових занять / С. І. Болтівець, Е. А. Єрмоєнко, О. А. Остряньська, В. Е. Єрмоєнко // Теорія і методика хортингу: зб. наук. праць / [ред. рада: Бех І. Д. (голова) та ін.]. – К. : Паливода А. В., 2018. – Вип. 9. – С. 144–155.
10. Буток О. В. Бойовий хортинг як засіб фізичної і психологічної підготовки та формування професійних якостей курсантів і працівників правоохоронних органів / О. В. Буток, Е. А. Єрмоєнко, С. І. Болтівець, В. Е. Єрмоєнко // Теорія і методика хортингу: зб. наук. праць / [ред. рада: Бех І. Д. (голова) та ін.]. – К. : Паливода А. В., 2019. – Вип. 11. – С. 220–231.
11. Бухтіяров О. А. Бойовий хортинг – система національно-патріотичного виховання дітей та молоді / О. А. Бухтіяров, Е. А. Єрмоєнко, О. В. Буток, В. Е. Єрмоєнко // Теорія і методика хортингу: зб. наук. праць / [ред. рада: Бех І. Д. (голова) та ін.]. – К. : Паливода А. В., 2018. – Вип. 9. – С. 59–68.
12. Гречана Л. О., Гречаний О. М., Єрмоєнко Е. А. Бойовий хортинг у новій українській школі. *Поліцейський хортинг та діяльність правоохоронних органів України : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. 14-15 липня 2020 р.* / Ірпінь : Університет ДФС України. С. 236–248.
13. Гречана Л. О. Бойовий хортинг у системі початкової школи закладів загальної середньої освіти / Л. О. Гречана, Е. А. Єрмоєнко, С. М. Солодько // Шляхи удосконалення професійних компетентностей фахівців в умовах сьогодення : матер. міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф. 28-29

- травня 2020 р. / Мін-во освіти і науки України, Держ. наук. установа «Інститут модернізації змісту освіти», [та ін.]. – Київ, 2020. – С. 554–563.
14. Гречаний О. М. Бойовий хортинг у закладах загальної середньої освіти / О. М. Гречаний, Е. А. Єрмоєнко, Ю. В. Черпак, І. В. Суліма // *Шляхи удосконалення професійних компетентностей фахівців в умовах сьогодення : матер. І Міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф. 28-29 травня 2020 р.* / Луцьк: СНУ ім. Лесі Українки. – С. 544–553.
15. Грищук В. А., Єрмоєнко Е. А., Чмелюк В. В., Біла В. Р., Бухтіяров О. А. Бойовий хортинг у комплексі функціональної та професійної підготовки курсантів до служби в правоохоронних органах. *Поліцейський хортинг та діяльність правоохоронних органів України : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. 14-15 липня 2020 р.* / Ірпінь : Університет ДФС України. С. 14–28.
16. Грищук В. Л. Бойовий хортинг як засіб професійно-прикладної підготовки правоохоронців до виконання службово-бойових завдань з протидії контрабанді у районах здійснення операції об'єднаних сил / В. Л. Грищук, Е. А. Єрмоєнко, О. А. Бухтіяров // Протидія незаконному переміщенню товарів в районах здійснення Операції об'єднаних сил : тези допов. наук.-практ. семінару, 15 травня 2020 р. м. Ірпінь / Державна фіскальна служба України, Ун-т ДФС України [та ін.]. – Ірпінь, 2020. – С. 59–73.
17. Грищук В. Л. Бойовий хортинг як засіб професійно-прикладної, функціональної підготовки студентів, курсантів і слухачів спеціалізованих закладів вищої освіти та співробітників правоохоронних органів / В. Л. Грищук, Е. А. Єрмоєнко // Шляхи удосконалення професійних компетентностей фахівців в умовах сьогодення : матер. міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф. 28-29 травня 2020 р. / Мін-во освіти і науки України, Держ. наук. установа «Інститут модернізації змісту освіти», [та ін.]. – Київ, 2020. – С. 537–544.
18. Динаміка психоемоційного стану та індивідуально-психологічні особливості студентів під час занять з фізичної культури. Г. Грибан, О. Кузніцова, Д. Дзензелюк, І. Й. Малинський... - 2019.
19. Діхтяренко З. М. Бойовий хортинг: запобігання травматизму та заподіяння шкоди життю і здоров'ю учнів, студентів, курсантів під час зайняття / З. М. Діхтяренко, Е. А. Єрмоєнко, Л. Пустолякова // 2020.
20. Діхтяренко З. М. Бойовий хортинг – національна система підготовки професійних захисників України / З. М. Діхтяренко, Е. А. Єрмоєнко // Теорія і методика хортингу: зб. наук. праць / [ред. рада: Бех І. Д. (голова) та ін.]. – К. : Паливода А. В., 2019. – Вип. 11. – С. 20–28.
21. Діхтяренко З. М. Бойовий хортинг та значення патріотичних цінностей у процесі виховання спортсменів молодшого шкільного віку / З. М. Діхтяренко, Е. А. Єрмоєнко // Теорія і методика хортингу: зб. наук. праць / [ред. рада: Бех І. Д. (голова) та ін.]. – К. : Паливода А. В., 2017. – Вип. 8. – С. 6–18.
22. Діхтяренко З. М. Бойовий хортинг у комплексі навчально-виховних засобів загальноосвітньої школи / З. М. Діхтяренко, Е. А. Єрмоєнко // Теорія і методика хортингу: зб. наук. праць / [ред. рада: Бех І. Д. (голова) та ін.]. – К. : Паливода А. В., 2018. – Вип. 9. – С. 6–20.
23. Діхтяренко З. М. «Бойовий хортинг» як засіб формування успішної особистості в умовах ідейно-світоглядної конфронтації (на прикладі учнівської, студентської, курсантської молоді) / З. М. Діхтяренко, Е. А. Єрмоєнко, Т. Федорченко // 2020.
24. Довгань Н. Ю. Бойовий хортинг як інструмент соціалізації студентів закладів вищої освіти / Н. Ю. Довгань, Е. А. Єрмоєнко // Теорія і методика хортингу: зб. наук. праць / [ред. рада: Бех І. Д. (голова) та ін.]. – К. : Паливода А. В., 2019. – Вип. 11. – С. 177–186.
25. Ерёмєнко Э. А. Воспитание настойчивости у детей 6–7 лет в процессе занятий хортингом / Э. А. Ерёмєнко // Сибирский педагогический журнал : научное периодическое издание. – Новосибирск, 2013. – № 6. – С. 209–213.
26. Ерёмєнко Э. А. Хортинг – философия украинского единоборца / Э. А. Ерёмєнко // *Боевые искусства – ключи к совершенству* : периодическое издание. Харьков: Технологический центр, 2012. – № 6. – С. 4–5.
27. Єрмоєнко В. Е. Засоби профілактики основних стоматологічних захворювань у студентів, курсантів, спортсменів бойового хортингу та співробітників правоохоронних органів / В. Е. Єрмоєнко // Теорія і методика хортингу: зб. наук. праць / [ред. рада: Бех І. Д. (голова) та ін.]. – К. : Паливода А. В., 2018. – Вип. 9. – С. 112–122.

28. Єрмоєнко В. Е. Медичне обслуговування спортивних змагань з бойового хортингу та медико-педагогічний контроль за станом здоров'я учасників / В. Е. Єрмоєнко, Е. А. Єрмоєнко // Теорія і методика хортингу: зб. наук. праць / [ред. рада: Бех І. Д. (голова) та ін.]. – К. : Паливода А. В., 2019. – Вип. 11. – С. 232–250.
29. Єрмоєнко В. Медичне обслуговування спортивних змагань з хортингу / В. Єрмоєнко, Е. Єрмоєнко // Хортинг – національний бренд України у світі: олімпійська перспектива : матер. другою міжнар. наук.-практ. конф. до 10-річчя заснування хортингу, 23–24 березня 2019 р. ; ред. кол. : Пашко П. В. (голова) [та ін.]. / Мін-во освіти і науки України, Мін-во молоді та спорту України, Ун-т ДФС України [та ін.]. – К. : Видавець Паливода А. В., 2019. – С. 156–171.
30. Єрмоєнко В. Е., Єрмоєнко Е. А. Медичний контроль змагальної діяльності з бойового хортингу. *Поліцейський хортинг та діяльність правоохоронних органів України : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. 14-15 липня 2020 р.* / Ірпінь : Університет ДФС України. С. 181–192.
31. Єрмоєнко В. Е. Методичні рекомендації щодо профілактики стоматологічних захворювань у школярів, які займаються хортингом. *Фізичне виховання в рідній школі : наук.-метод. журнал.* – Вип. 2 (115). – К. : Педагогічна преса, 2018. – С. 36–41.
32. Єрмоєнко В. Е. Профілактика основних стоматологічних захворювань у хортингістів дитячо-юнацького віку / В. Е. Єрмоєнко // Теорія і методика хортингу: зб. наук. праць / [ред. рада: Бех І. Д. (голова) та ін.]. – К. : Паливода А. В., 2017. – Вип. 7. – С. 38–47.
33. Єрмоєнко В. Е. Профілактика стоматологічних захворювань працівників правоохоронних органів у період виконання службово-бойових завдань / В. Е. Єрмоєнко, М. О. Єрмоєнко, Е. А. Єрмоєнко // Протидія незаконному переміщенню товарів в районах здійснення Операції об'єднаних сил : тези допов. наук.-практ. семінару, 15 травня 2020 р. м. Ірпінь / Державна фіскальна служба України, Ун-т ДФС України [та ін.]. – Ірпінь, 2020. – С. 79–86.
34. Єрмоєнко В. Е. Стоматологічне здоров'я дітей та молоді як чинник спортивних успіхів у бойовому хортингу / В. Е. Єрмоєнко // Теорія і методика хортингу: зб. наук. праць / [ред. рада: Бех І. Д. (голова) та ін.]. – К. : Паливода А. В., 2017. – Вип. 8. – С. 96–111.
35. Єрмоєнко В. Е. Стоматологічне здоров'я спортсменів бойового хортингу у процесі тренувальної та змагальної діяльності / В. Е. Єрмоєнко // Теорія і методика хортингу: зб. наук. праць / [ред. рада: Бех І. Д. (голова) та ін.]. – К. : Паливода А. В., 2019. – Вип. 11. – С. 103–120.
36. Єрмоєнко В. Е. Характеристика стоматологічної захворюваності у поліцейських та спортсменів, які займаються поліцейським хортингом / В. Е. Єрмоєнко // *Хортинг – національний бренд України у світі: олімпійська перспектива : матер. Першої міжнар. наук.-практ. конф. до Дня заснування хортингу, 22-23 березня 2018 р.* / ред. кол.: Пашко П. В. (голова) [та ін.]. / Мін-во освіти і науки України, Мін-во молоді та спорту України, Ун-т ДФС України [та ін.]. – К. : Паливода А. В., 2019. – С. 37–44.
37. Єрмоєнко Е. А. Аналіз результатів наукового дослідження стану вихованості у студентів фізичної культури та основ здоров'я в процесі занять бойовим хортингом / Е. А. Єрмоєнко // Зб. наук. праць Бердянського держ. пед. ун-ту : педагогічні науки. – Бердянськ : БДПУ, 2020. – Вип. 2.
38. Єрмоєнко Е. А., Гречаний О. М. Бойовий хортинг – виховна система школярів України. *Поліцейський хортинг та діяльність правоохоронних органів України : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. 14-15 липня 2020 р.* / Ірпінь : Університет ДФС України. С. 214–225.
39. Єрмоєнко Е. А. Бойовий хортинг – національний бренд України у світі / Е. А. Єрмоєнко // Теорія і методика хортингу: зб. наук. праць / [ред. рада: Бех І. Д. (голова) та ін.]. – К. : Паливода А. В., 2019. – Вип. 11. – С. 29–54.
40. Єрмоєнко Е. А. Бойовий хортинг – професійно-прикладний вид спорту правоохоронних органів України : монографія / Е. А. Єрмоєнко ; Мін-во освіти і науки України, Університет ДФС України, ГС «Національна федерація бойового хортингу України. – К : ГС «НФБХУ», 2020. – 203 с.
41. Єрмоєнко Е. А. Бойовий хортингу у комплексі науково-педагогічних засобів виховання фізичної культури та основ здоров'я студентів / Е. А. Єрмоєнко // Наукові записки : педагогічні науки – Кропивницький : РВВ ЦДПУ ім. В. Винниченка. – 2020. – Вип. 189.
42. Єрмоєнко Е. А. Бойовий хортинг у системі професійного вдосконалення співробітників органів внутрішніх справ. *Поліцейський хортинг та діяльність правоохоронних органів України : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. 14-15 липня 2020 р.* / Ірпінь : Університет ДФС України. С. 169–181.

43. Єрмоєнко Е. А. Бойовий хортинг у системі професійної підготовки співробітників правоохоронних органів. *Поліцейський хортинг та діяльність правоохоронних органів України : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. 14-15 липня 2020 р.* / Ірпінь : Університет ДФС України. С. 28–39.
44. Єрмоєнко Е. А. Бойовий хортинг у системі фізичного виховання студентів і курсантів / Е. А. Єрмоєнко, В. В. Чмелюк, В. Р. Біла, В. Л. Гришук // *Теорія і методика хортингу: зб. наук. праць* / [ред. рада: Бех І. Д. (голова) та ін.]. – К. : Паливода А. В., 2018. – Вип. 9. – С. 50–58.
45. Єрмоєнко Е. А. Бойовий хортинг як ефективний засіб військово-патріотичного виховання школярів і студентів / Е. А. Єрмоєнко // *Теорія і методика хортингу: зб. наук. праць* / [ред. рада: Бех І. Д. (голова) та ін.]. – К. : Паливода А. В., 2018. – Вип. 9. – С. 31–39.
46. Єрмоєнко Е. А. Бойовий хортинг як засіб виховання фізичної культури та основ здоров'я студентів закладів вищої освіти. *Поліцейський хортинг та діяльність правоохоронних органів України : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. 14-15 липня 2020 р.* / Ірпінь : Університет ДФС України. С. 192–203.
47. Єрмоєнко Е. А., Кукушкін К. М. Бойовий хортинг як засіб військово-патріотичного виховання старшокласників. *Поліцейський хортинг та діяльність правоохоронних органів України : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. 14-15 липня 2020 р.* / Ірпінь : Університет ДФС України. С. 248–259.
48. Єрмоєнко Е. А. Бойовий хортинг як засіб військово-прикладної та фізичної підготовки особового складу підрозділів з протидії незаконному переміщенню товарів у районах здійснення операції об'єднаних сил на сході України / Е. А. Єрмоєнко, С. С. Полторацький, І. В. Суліма, О. І. Марченко // *Протидія незаконному переміщенню товарів в районах здійснення Операції об'єднаних сил* : тези доп. наук.-практ. семінару (15 травня 2020 року). – Ірпінь : Університет ДФС України, 2020. – С. 43–58.
49. Єрмоєнко Е. А. Бойовий хортинг як засіб оптимізації функціональної підготовки студентів і курсантів спеціалізованих закладів вищої освіти та співробітників правоохоронних органів / Е. А. Єрмоєнко // *Теорія і методика хортингу: зб. наук. праць* / [ред. рада: Бех І. Д. (голова) та ін.]. – К. : Паливода А. В., 2017. – Вип. 8. – С. 19–33.
50. Єрмоєнко Е. А. Бойовий хортинг як засіб прикладної психофізичної підготовки курсантів правоохоронних спеціальностей відомчих закладів вищої освіти. *Поліцейський хортинг та діяльність правоохоронних органів України : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. 14-15 липня 2020 р.* / Ірпінь : Університет ДФС України. С. 124–136.
51. Єрмоєнко Е. А. Бойовий хортинг як засіб професійно-психологічної підготовки співробітників правоохоронних органів України : монографія / Е. А. Єрмоєнко ; Мін-во освіти і науки України, Університет ДФС України, ГС «Національна федерація бойового хортингу України. – К. : ГС «НФБХУ», 2020. – 138 с.
52. Єрмоєнко Е. А. Бойовий хортинг як професійно-прикладний вид спорту співробітників правоохоронних органів / В. В. Чмелюк, В. Л. Гришук, О. А. Бухтіяров, Е. А. Єрмоєнко, С. П. Параниця, С. А. Антоненко, С. М. Бадьора, Л. А. Гарбовський, О. В. Буток // *Організація служби правоохоронних органів: теорія і практика* : монографія ; М-во фінансів України, Ун-т ДФС України. – Ірпінь : Ун-т ДФС України, 2020. – С. 231–289.
53. Єрмоєнко Е. А. Бойовий хортинг як система формування готовності співробітників правоохоронних органів до дій в екстремальних ситуаціях. *Поліцейський хортинг та діяльність правоохоронних органів України : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. 14-15 липня 2020 р.* / Ірпінь : Університет ДФС України. С. 112–124.
54. Єрмоєнко Е. А. Варіативний модуль «Хортинг» : навчальна програма з фізичної культури для загальноосвітніх навчальних закладів, 6-й клас / Е. А. Єрмоєнко // *Здоров'я та фізична культура*, 2014. – № 8. – С. 29–32.
55. Єрмоєнко Е. А. Витоки та історія розвитку бойового хортингу в Україні і за кордоном / Е. А. Єрмоєнко // *Теорія і методика хортингу: зб. наук. праць* / [ред. рада: Бех І. Д. (голова) та ін.]. – К. : Паливода А. В. 2019. – Вип. 11. – С. 55–70.
56. Єрмоєнко Е. А. Виховання вольових якостей особистості у процесі занять бойовим хортингом. *Поліцейський хортинг та діяльність правоохоронних органів України : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. 14-15 липня 2020 р.* / Ірпінь : Університет ДФС України. С. 136–147.

57. Єрмоєнко Е. А. Виховання наполегливості в молодших школярів у процесі занять хортингом через педагогічні умови / Е. А. Єрмоєнко // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи : зб. наук. праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини / [ред. кол.: Побірченко Н. С. (гол. ред.) та інші]. – Умань : ФОП Жовтий О. О., 2013. – Випуск 46. – С. 233–240.
58. Єрмоєнко Е. А. Виховання наполегливості в школярів 6–7 років як умова ефективності навчальних занять хортингом / Е. А. Єрмоєнко // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 15. Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт) : зб. наук. праць. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2013. – Вип. 12 (39). – С. 39–47.
59. Єрмоєнко Е. А. Виховання наполегливості у школярів 6–7 років у процесі занять хортингом / Е. А. Єрмоєнко // Процес виховання у координатах духовного розвитку особистості : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (за результатами науково-дослідної роботи Інституту проблем виховання НАПН України у 2012 році) / [за ред. І. Д. Беха, О. В. Мельника]. – К., 2013. – Вип. 1. – С. 224–225.
60. Єрмоєнко Е. А. Виховання наполегливості у школярів 6–7 років у процесі занять хортингом / Е. А. Єрмоєнко // Сучасні виховні технології: соціальні виклики і педагогічний контекст : матеріали звіт. наук.-практ. конф. НАПН України (30 жовт. 2013 р., м. Київ, Національна акад. пед. наук України). – К., 2013. – Вип. 1. – С. 125–127.
61. Єрмоєнко Е. А. Виховання наполегливості у школярів 6–7 років у процесі занять хортингом : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / Едуард Анатолійович Єрмоєнко. – К., 2016. – 19 с.
62. Єрмоєнко Е. А. Виховання наполегливості у школярів 6–7 років у процесі занять хортингом : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / Едуард Анатолійович Єрмоєнко. – К., 2016. – 222 с.
63. Єрмоєнко Е. А. Виховання фізичної культури та основ здоров'я студентів у процесі занять бойовим хортингом : монографія / Е. А. Єрмоєнко // Ірпінь : Університет ДФС України, 2020. – 867 с.
64. Єрмоєнко Е. А. Виховання фізичної культури та основ здоров'я студентів у процесі занять бойовим хортингом / Е. А. Єрмоєнко // *Науковий часопис Нац. пед. ун-ту ім. М. П. Драгоманова. Серія № 15. Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт) : зб. наук. праць.* К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2019. Вип. 10 (118) 19. – С. 49–56.
65. Єрмоєнко Е. А. Виховна система бойового хортингу / Е. А. Єрмоєнко // Теорія і методика хортингу: зб. наук. праць / [ред. рада: Бех І. Д. (голова) та ін.]. – К. : Паливода А. В., 2018. – Вип. 9. – С. 156–171.
66. Єрмоєнко Е. А. Виховний потенціал та філософська основа бойового хортингу / Е. А. Єрмоєнко // Теорія і методика хортингу: зб. наук. праць / [ред. рада: Бех І. Д. (голова) та ін.]. – К. : Паливода А. В., 2017. – Вип. 8. – С. 147–157.
67. Єрмоєнко Е. А. Відкрита заява Едуарда Єрмоєнка про заснування хортингу – національного виду спорту України 17 липня 2008 року / Е. А. Єрмоєнко // Мін-во України у справах сім'ї, молоді та спорту. Київ : Тренерська рада, 2008. – 7 с.
68. Єрмоєнко Е. Військово-патріотична програма та прикладний хортинг / Е. Єрмоєнко // Теорія і методика хортингу : зб. наук. праць / Нац. академія педагогічних наук України, Ін-т проблем виховання НАПН України, Українська федерація хортингу. – К. : Паливода А. В., 2014. – Вип. 1. – С. 10–19.
69. Єрмоєнко Е. А. Військово-патріотичне виховання старшокласників засобами бойового хортингу : монографія / Е. А. Єрмоєнко, К. М. Кукушкін // К. : Паливода А. В., 2020. – 1110 с.
70. Єрмоєнко Е. А. Військово-прикладний і бойовий хортинг у системі професійної підготовки допризовної молоді, військовослужбовців та правоохоронців / Е. А. Єрмоєнко, С. С. Полторацький // Шляхи удосконалення професійних компетентностей фахівців в умовах сьогодення : матер. міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф. 28-29 травня 2020 р. / Мін-во освіти і науки України, Держ. наук. установа «Інститут модернізації змісту освіти», [та ін.]. – Київ, 2020. – С. 527–533.
71. Єрмоєнко Е. А. Вплив здоров'я на біомеханічні показники серця спортсменів вищої кваліфікації за результатами даних ехокардіографії / Е. А. Єрмоєнко, В. І. Чибісов, О. О. Говоруха, Ю. І. Рейдерман // Теорія і методика хортингу: зб. наук. праць / [ред. рада: Бех І. Д. (голова) та ін.]. – К. : Паливода А. В., 2015. – Вип. 4. – С. 92–103.
72. Єрмоєнко Е. А. Вплив здоров'я на нетрадиційні біомеханічні показники серця спортсменів за результатами даних ехокардіографії / Е. А. Єрмоєнко, В. І. Чибісов, Ю. І. Рейдерман,

- Д. А. Загороднюк, З. М. Діхтяренко // Теорія і методика хортингу: зб. наук. праць / [ред. рада: Бех І. Д. (голова) та ін.]. – К. : Паливода А. В., 2016. – Вип. 5. – С. 102–111.
73. Єрмоєнко Е. А. Всесвітнє українське земляцтво та діаспора у сприянні розвитку бойового хортингу / Е. А. Єрмоєнко // Теорія і методика хортингу: зб. наук. праць / [ред. рада: Бех І. Д. (голова) та ін.]. – К. : Паливода А. В., 2017. – Вип. 8. – С. 56–79.
74. Єрмоєнко Е. А. Всеукраїнські правила змагань з хортингу / Е. А. Єрмоєнко // затвер. Мін-вом України у справах сім'ї, молоді та спорту 19 серпня 2010 р., Київ, 2010. – 88 с.
75. Єрмоєнко Е. А. Вступне слово співзасновника збірника Едуарда Єрмоєнка / Е. А. Єрмоєнко // Теорія і методика хортингу: зб. наук. праць / [ред. рада: Бех І. Д. (голова) та ін.]. – К. : Паливода А. В., 2014. Вип. 1. – С. 8–9.
76. Єрмоєнко Е. А. Декларація хортингу у світі / Е. А. Єрмоєнко // Колегія Мін-ва України у справах сім, мол. та сп. : Київ, 2008. – 12 с.
77. Єрмоєнко Е. А. Засади формування цінностей здорового життя учнівської та студентської молоді засобами хортингу. *Науковий часопис Нац. пед. ун-ту ім. М. П. Драгоманова. Серія № 15. Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт)* : зб. наук. праць. К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2016. Вип. 10 (80) 16. – С. 38–44.
78. Єрмоєнко Е. А. Засоби та методи позитивного впливу хортингу на формування цінностей здорового життя учнівської та студентської молоді / Е. А. Єрмоєнко // Теорія і методика хортингу: зб. наук. праць / [ред. рада: Бех І. Д. (голова) та ін.]. – К. : Паливода А. В., 2017. – Вип. 7. – С. 120–131.
79. Єрмоєнко Е. А. Засоби формування міжособистісної злагоди у вихованців 5–6 років у процесі занять хортингом / Е. А. Єрмоєнко, О. А. Остряньська // *Науковий часопис Нац. пед. ун-ту ім. М. П. Драгоманова. Серія 15. Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт)* : зб. наук. праць. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2013. – Вип. 14 (41) 13. – С. 54–61.
80. Єрмоєнко Е. А. Застосування спеціальних фізичних вправ у процесі виховання наполегливості у школярів 6–7 років під час секційних занять хортингом в загальноосвітніх навчальних закладах / Е. А. Єрмоєнко // *Сучасний виховний процес: сутність та інноваційний потенціал : матеріали звіт. наук.-практ. конф. Інституту проблем виховання НАПН України за 2013 рік / [за ред. І. Д. Беха, О. В. Мельника].* – К., 2014. – Вип. 1. – С. 325–327.
81. Єрмоєнко Е. А. Зміст, форми і методи формування цінностей здорового життя учнівської та студентської молоді засобами хортингу / Е. А. Єрмоєнко // *Хортинг – національний бренд України у світі: олімпійська перспектива : матер. Першої міжнар. наук.-практ. конф. до Дня заснування хортингу, 22-23 березня 2018 р. / ред. кол.: Пашико П. В. (голова) [та ін.]. / Мін-во освіти і науки України, Мін-во молоді та спорту України, Ун-т ДФС України [та ін.].* – К. : Паливода А. В., 2019. – С. 44–53.
82. Єрмоєнко Е. А. Значимість цінностей фізичної культури та основ здоров'я для студентів і курсантів, які займаються бойовим хортингом / Е. А. Єрмоєнко // *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія № 15 «Науково-педагогічні проблеми фізичної культури / Фізична культура і спорт.* – Вип. 11 (119). – 2019. – С. 71–79.
83. Єрмоєнко Е. А. Комплексне використання потенціалу бойового хортингу для забезпечення національної безпеки України в умовах зовнішньої агресії / Е. А. Єрмоєнко // *Актуальні проблеми забезпечення національної безпеки та спрощення процедур міжнародної торгівлі : зб. тез IV наук.-практ. інтернет-конфер., 25-31 травня 2020 р., м. Ірпінь – м. Хмельницький / Мін-во фінансів України, Ун-т ДФС України [та ін.].* – Хмельницький : Науково-дослідний центр митної справи, 2020. – С. 18–23.
84. Єрмоєнко Е. А. Концепція розвитку бойового хортингу в системі освіти України : монографія / Е. А. Єрмоєнко ; Мін-во освіти і науки України, Університет ДФС України, ГС «Національна федерація бойового хортингу України. – К. : ГС «НФБХУ», 2020. – 122 с.
85. Єрмоєнко Е. А. Концепція розвитку бойового хортингу в системі освіти України. 2020.
86. Єрмоєнко Е. А. Концепція розвитку бойового хортингу в Україні / Е. А. Єрмоєнко // Теорія і методика хортингу: зб. наук. праць / [ред. рада: Бех І. Д. (голова) та ін.]. – К. : Паливода А. В., 2018. – Вип. 9. – С. 69–79.
87. Єрмоєнко Е. А. Майстерність педагога в професійному розвитку студентів-хортингістів щодо використання комп'ютерних технологій у наукових дослідженнях / Е. А. Єрмоєнко, Д. М. Самоха //

Хортинг – національний вид спорту України: досвід і перспективи : матер. І всеукр. наук.-практ. конф. 28-29 листопада 2018 р. / ред. кол.: Пашико П. В. (голова) [та ін.]. / Мін-во освіти і науки України, Мін-во молоді та спорту України, Ун-т ДФС України [та ін.]. – К. : Паливода А. В., 2019. – С. 61–65.

88. Єрмоєнко Е. А. Медико-біологічні основи впливу бойового хортингу на організм людини / Е. А. Єрмоєнко // Теорія і методика хортингу: зб. наук. праць / [ред. рада: Бех І. Д. (голова) та ін.]. – К. : Паливода А. В., 2019. – Вип. 11. – С. 121–136.

89. Єрмоєнко Е. А. Медико-біологічні та морфофункціональні особливості бойового хортингу у процесі виховання фізичної культури та основ здоров'я студентів / Е. А. Єрмоєнко // Теорія і методика хортингу: зб. наук. праць / [ред. рада: Бех І. Д. (голова) та ін.]. – К. : Паливода А. В., 2017. – Вип. 8. – С. 112–121.

90. Єрмоєнко Е. А. Медико-фізіологічні чинники самоконтролю за фізичним навантаженням на тренуваннях з бойового хортингу у процесі виховання фізичної культури студентів / Е. А. Єрмоєнко // Теорія і методика хортингу: зб. наук. праць / [ред. рада: Бех І. Д. (голова) та ін.]. – К. : Паливода А. В., 2018. – Вип. 9. – С. 123–134.

91. Єрмоєнко Е. А. Методика викладання бойового хортингу для студентів та курсантів закладів вищої освіти правоохоронної спрямованості / Е. А. Єрмоєнко, В. В. Чмелюк, В. Л. Гришук, С. М. Бадьора // Теорія і методика хортингу: зб. наук. праць / [ред. рада: Бех І. Д. (голова) та ін.]. – К. : Паливода А. В., 2019. – Вип. 11. – С. 196–219.

92. Єрмоєнко Е. А. Методика викладання бойового хортингу у закладах вищої освіти / Е. А. Єрмоєнко // Теорія і методика хортингу: зб. наук. праць / [ред. рада: Бех І. Д. (голова) та ін.]. – К. : Паливода А. В., 2019. – Вип. 11. – С. 147–163.

93. Єрмоєнко Е. А. Міжнародна спортивна програма хортингу / Е. А. Єрмоєнко // К. : Паливода А. В., 2009. – 24 с.

94. Єрмоєнко Е. А. Міжнародні правила змагань з хортингу / Е. А. Єрмоєнко // Київ : МГО «Міжнародна Федерація Хортингу», 2009. – 85 с.

95. Єрмоєнко Е. А., Тишин А. В. Модернізація професійно-прикладної фізичної підготовки на основі бойового хортингу. *Поліцейський хортинг та діяльність правоохоронних органів України : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. 14-15 липня 2020 р.* / Ірпінь : Університет ДФС України. С. 259–271.

96. Єрмоєнко Е. А. Морально-психологічне супроводження спортсменів бойового хортингу в стресових ситуаціях у процесі змагань / Е. А. Єрмоєнко, Т. Є. Федорченко, З. М. Діхтяренко, В. Е. Єрмоєнко // Теорія і методика хортингу: зб. наук. праць / [ред. рада: Бех І. Д. (голова) та ін.]. – К. : Паливода А. В., 2017. – Вип. 8. – С. 139–146.

97. Єрмоєнко Е. А. Навчальна програма гуртка, курсу за вибором з оздоровчого хортингу для 10–11 класів: навч.-метод. посіб. / Е. А. Єрмоєнко ; Мін-во освіти і науки України, Ун-т ДФС України [та ін.]. – К. : ПАЛИВОДА А. В., 2019. – 300 с.

98. Єрмоєнко Е. А. Навчальна програма гурткової (секційної) роботи «Хортинг» для учнів 1–11 класів загальноосвітніх навчальних закладів / Е. А. Єрмоєнко // К. : Паливода А. В., 2012. – 268 с.

99. Єрмоєнко Е. А. Навчальна програма з бойового хортингу для закладів позашкільної освіти : навч.-метод. посіб. / Е. А. Єрмоєнко // К. : Паливода А. В., 2020. – 517 с.

100. Єрмоєнко Е. А. Навчальна програма з бойового хортингу для учнів 1–11 класів закладів загальної середньої освіти : навч.-метод. посіб. / Е. А. Єрмоєнко // К. : Паливода А. В., 2020. – 280 с.

101. Єрмоєнко Е. А. Навчальна програма з бойового хортингу для позашкільних навчальних закладів : монографія / Е. А. Єрмоєнко ; Мін-во освіти і науки України, Ун-т ДФС України, [та ін.]. – К. : ПАЛИВОДА А. В., 2020. – 521 с.

102. Єрмоєнко Е. А. Навчальна програма з фізичної культури для загальноосвітніх навчальних закладів. 5–9 класи. Варіативний модуль «Хортинг» / Е. А. Єрмоєнко // К. : Ін-т інновац. технологій і змісту освіти, 2011. – 20 с.

103. Єрмоєнко Е. А. Навчальна програма з фізичної культури для загальноосвітніх навчальних закладів. 5–9 класи. Варіативний модуль «Хортинг» / Е. А. Єрмоєнко // Фізична культура в школі. 1–4, 5–9 клас. Навчальні програми. – Київ : Літера ЛТД, 2016. – С. 298–320.

104.Єрмоєнко Е. А. Навчальна програма з фізичної культури для загальноосвітніх навчальних закладів. 5–9 класи. Варіативний модуль «Хортинг» / Е. А. Єрмоєнко // Фізичне виховання в рідній школі / – К.: Педагогічна преса, 2014. – Вип. 1. – С. 5–13.

105.Єрмоєнко Е. А. Навчальна програма з фізичної культури для загальноосвітніх навчальних закладів. 5–9 класи. Варіативний модуль ХОРТИНГ // Т. Ю. Круцевич, Л. А. Галенко, В. В. Деревянко, С. М. Дятленко, А. І. Ільченко, Н. С. Кравченко, І. Х. Турчик, С. М. Чешейко, М. В. Тимчик, Є. Ю. Алексєйчук, Т. А. Дмитрієва, Е. А. Єрмоєнко, І. Р. Захарчук, О. М. Лакіза, В. О. Сілкова / Навчальна програма з фізичної культури для загальноосвітніх навчальних закладів. 5–9 класи. – Київ : Мін-во освіти і науки України, 2017. С. 392–411.

106.Єрмоєнко Е. А. Навчальна програма з фізичної культури для загальноосвітніх навчальних закладів. 5–9, 10–11 класи. Варіативний модуль «Хортинг» / Е. А. Єрмоєнко // К. : Ін-т інновац. технологій і змісту освіти, 2011. – 31 с.

107.Єрмоєнко Е. А. Навчальна програма з фізичної культури для загальноосвітніх навчальних закладів. 10–11 класи. Варіативний модуль «Хортинг» / Е. А. Єрмоєнко // К. : Ін-т інновац. технологій і змісту освіти, 2011. – 15 с.

108.Єрмоєнко Е. А. Навчальна програма з фізичної культури для загальноосвітніх навчальних закладів. Варіативний модуль «Хортинг» (профільний рівень, 10–11 класи) : навч.-метод. посіб. / Е. А. Єрмоєнко ; Мін-во освіти і науки України, Ун-т ДФС України, [та ін.]. – К. : ПАЛИВОДА А. В., 2019. – 200 с.

109.Єрмоєнко Е. А. Навчальна програма з хортингу для закладів загальної середньої освіти / Деревянко В. В., Коломоєць Г. А. / Збірник програм гуртків, факультативів, курсів за вибором із фізичної культури. Навчальні програми з 1 по 11 класи. – К. : Літера ЛТД, 2019. – С. 420–455.

110.Єрмоєнко Е. А. Навчальна програма з хортингу для позашкільних навчальних закладів / Е. А. Єрмоєнко // К. : ІТЗО Мін-ва освіти і науки, молоді та спорту України, 2012. – 78 с.

111.Єрмоєнко Е. А. Навчальна програма позакласних занять (секції, гуртка) з хортингу для учнів 1–4 класів загальноосвітніх навчальних закладів / Е. А. Єрмоєнко // Мін-во України у справах сім'ї молоді та спорту, Ін-т інноваційних технологій і змісту освіти, [та ін.]. – К. : ДНУ «ІТЗО» Мін-ва освіти і науки України, 2014. – 63 с.

112.Єрмоєнко Е. А. Навчальна програма позакласних занять (секції, гуртка) з хортингу для учнів 5–9 класів загальноосвітніх навчальних закладів / Е. А. Єрмоєнко // Мін-во освіти і науки України, Ін-т інноваційних технологій і змісту освіти, [та ін.]. – К. : ДНУ «ІТЗО» Мін-ва освіти і науки України, 2014. – 79 с.

113.Єрмоєнко Е. А. Навчальна програма позакласних занять (секції, гуртка) з хортингу для 10–11 класів загальноосвітніх навчальних закладів / Е. А. Єрмоєнко // Мін-во освіти і науки України, Ін-т інноваційних технологій і змісту освіти, [та ін.]. – К. : ДНУ «ІТЗО» Мін-ва освіти і науки України, 2014. – 54 с.

114.Єрмоєнко Е. А. Навчальна програма факультативу для учнів старших класів «Бойовий хортинг» / Е. А. Єрмоєнко // Теорія і методика хортингу: зб. наук. праць / [ред. рада: Бех І. Д. (голова) та ін.]. – К. : Паливода А. В., 2018. – Вип. 9. – С. 172–183.

115.Єрмоєнко Е. Навчально-тренувальна діяльність і самопідготовка в поліцейському хортингу / Е. Єрмоєнко // Теорія і методика хортингу : зб. наук. праць / Нац. академія педагогічних наук України, Ін-т проблем виховання НАПН України, Українська нац. федерація хортингу. – Паливода А. В., 2015. – Вип. 3. – С. 113–123.

116.Єрмоєнко Е. А. (2020). НАУКОВЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ВИХОВАННЯ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ТА ОСНОВ ЗДОРОВ'Я СТУДЕНТІВ У ПРОЦЕСІ ЗАНЯТЬ БОЙОВИМ ХОРТИНГОМ. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 15. Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт)*, (3(123), 47-56. [https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series15.2020.3\(123\).09](https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series15.2020.3(123).09)

117.Єрмоєнко Е. А. Національна дитячо-юнацька військово-спортивна гра «Хортинг-Патріот» як форма національно-патріотичного та фізичного виховання учнів загальноосвітніх навчальних закладів України / Е. А. Єрмоєнко // Теорія і методика хортингу: зб. наук. праць / [ред. рада: Бех І. Д. (голова) та ін.]. – К. : Паливода А. В., 2015. – Вип. 4. – С. 163–185.

- 118.Єрмоєнко Е. А. Основоположні принципи бойового хортингу / Е. А. Єрмоєнко // Теорія і методика хортингу: зб. наук. праць / [ред. рада: Бех І. Д. (голова) та ін.]. – К. : Паливода А. В., 2018. – Вип. 9. – С. 21–30.
- 119.Єрмоєнко Е. А. Особливості самовиховання в бойовому хортингу. *Поліцейський хортинг та діяльність правоохоронних органів України : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. 14-15 липня 2020 р.* / Ірпінь : Університет ДФС України. С. 39–51.
- 120.Єрмоєнко Е. А. Особливості фізичної і психологічної підготовки та формування професійних якостей курсантів і працівників правоохоронних органів засобами бойового хортингу / Е. А. Єрмоєнко // Протидія незаконному переміщенню товарів в районах здійснення Операції об'єднаних сил : тези допов. наук.-практ. семінару, 15 травня 2020 р. м. Ірпінь / Державна фіскальна служба України, Ун-т ДФС України [та ін.]. – Ірпінь, 2020. – С. 39–42.
- 121.Єрмоєнко Е. А. Перспективність і наступність у реалізації змісту з основ здорового способу життя старших дошкільників та молодших школярів (на прикладі програми «Хортинг для здоров'я, наполегливості, злагоди дитини») / Е. А. Єрмоєнко, О. А. Остряньська // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 15. Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт): зб. наук. праць. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2013. – Вип. 13 (40). – С. 88–98.
- 122.Єрмоєнко Е. А. Підготовка спортсменів бойового хортингу. *Поліцейський хортинг та діяльність правоохоронних органів України : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. 14-15 липня 2020 р.* / Ірпінь : Університет ДФС України. С. 51–63.
- 123.Єрмоєнко Е. А. Поняття фізичної культури особистості у системі бойового хортингу. *Поліцейський хортинг та діяльність правоохоронних органів України : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. 14-15 липня 2020 р.* / Ірпінь : Університет ДФС України. С. 147–158.
- 124.Єрмоєнко Е. А. Потенційні можливості хортингу як засобу формування цінностей здорового життя учнівської та студентської молоді / Е. А. Єрмоєнко // Теорія і методика хортингу: зб. наук. праць / [ред. рада: Бех І. Д. (голова) та ін.]. – К. : Паливода А. В., 2016. – Вип. 5. – С. 139–146.
- 125.Єрмоєнко Е. А. Поясна система та підвищення кваліфікації спортсменів бойового хортингу / Е. А. Єрмоєнко // Теорія і методика хортингу: зб. наук. праць / [ред. рада: Бех І. Д. (голова) та ін.]. – К. : Паливода А. В., 2018. – Вип. 9. – С. 194–207.
- 126.Єрмоєнко Е. А. Правомірність застосування службово-прикладних прийомів фізичного впливу системи бойового хортингу в екстремальних умовах соціального характеру у межах необхідної самооборони. *Поліцейський хортинг та діяльність правоохоронних органів України : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. 14-15 липня 2020 р.* / Ірпінь : Університет ДФС України. С. 101–112.
- 127.Єрмоєнко Е. А. Практичний матеріал програми хортингу для виховання наполегливості у дітей 6–7 років / Е. А. Єрмоєнко // Актуальні проблеми фізичної культури та спорту. – 2013. – № 28 (3). – С. 69–74.
- 128.Єрмоєнко Е. А. Принципи виконання й методика вивчення базових технічних елементів хортингу: методичний посібник / Е. А. Єрмоєнко // К. : Паливода А. В., 2009. – 87 с.
- 129.Єрмоєнко Е. А. Професійно-психологічна підготовка співробітників правоохоронних органів засобами бойового хортингу / В. В. Чмелюк, В. Л. Гришук, О. А. Бухтіяров, Е. А. Єрмоєнко, С. П. Параниця, С. А. Антоненко, С. М. Бадьора, Л. А. Гарбовський, О. В. Буток // Організація служби правоохоронних органів: теорія і практика : монографія ; М-во фінансів України, Ун-т ДФС України. – Ірпінь: Ун-т ДФС України, 2020. – С. 290–354.
- 130.Єрмоєнко Е. А. Психічні процеси в бойовому хортингу. *Поліцейський хортинг та діяльність правоохоронних органів України : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. 14-15 липня 2020 р.* / Ірпінь : Університет ДФС України. С. 63–75.
- 131.Єрмоєнко Е. А. Психологічне забезпечення високих спортивних досягнень у бойовому хортингу. *Поліцейський хортинг та діяльність правоохоронних органів України : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. 14-15 липня 2020 р.* / Ірпінь : Університет ДФС України. С. 158–169.
- 132.Єрмоєнко Е. А. Реалізація програми наступності в процесі виховання наполегливості у дошкільників та молодших школярів засобами хортингу / Е. А. Єрмоєнко // Вісник Інституту розвитку дитини. Вип. 30. Серія: Філософія, педагогіка, психологія : зб. наук. праць. – К. : Вид. НПУ імені М. П. Драгоманова, 2013. – С. 68–74.

- 133.Єрмоєнко Е. А. Реалізація проблеми наступності в процесі виховання наполегливості у дошкільників та молодших школярів засобами хортингу / Е. А. Єрмоєнко // Сучасне дошкільня: реалії та перспективи : матеріали праць VI Міжнар. наук.-практ. конф. (17 жовт. 2013 р., м. Київ, Інститут розвитку дитини НПУ імені М. П. Драгоманова). – К. : Вид. НПУ імені М. П. Драгоманова, 2013. – С. 68–74.
- 134.Єрмоєнко Е. А. Робоча програма навчально-тренувальних занять з хортингу / Е. А. Єрмоєнко // К. : Нац. ун-т фізичного виховання і спорту України, 2009. – 49 с.
- 135.Єрмоєнко Е. А. Робоча програма фізкультурно-оздоровчих занять з хортингу / Е. А. Єрмоєнко // К. : Нац. ун-т фізичного виховання і спорту України, 2009. – 23 с.
- 136.Єрмоєнко Е. А. Робоча програма фізкультурно-оздоровчих занять з хортингу для дітей / Е. А. Єрмоєнко // К. : Нац. ун-т фізичного виховання і спорту України, 2009. – 32 с.
- 137.Єрмоєнко Е. А. Силова підготовка школярів 14–17 років на уроках фізичної культури з елементами бойового хортингу / Е. А. Єрмоєнко, С. І. Болтівець, І. В. Суліма, В. Е. Єрмоєнко // Теорія і методика хортингу: зб. наук. праць / [ред. рада: Бех І. Д. (голова) та ін.]. – К. : Паливода А. В., 2017. – Вип. 8. – С. 158–165.
- 138.Єрмоєнко Е. А. Система фізичного виховання спортсменів бойового хортингу / Е. А. Єрмоєнко // Теорія і методика хортингу: зб. наук. праць / [ред. рада: Бех І. Д. (голова) та ін.]. – К. : Паливода А. В., 2017. – Вип. 8. – С. 187–205.
- 139.Єрмоєнко Е. А. Складові здорового способу життя студентів, які займаються хортингом / Е. А. Єрмоєнко // *Хортинг – національний бренд України у світі: олімпійська перспектива : матер. II міжнар. наук.-практ. конф. до 10-річчя заснування хортингу, 23-24 березня 2019 р. / ред. кол.: Пашко П. В. (голова) [та ін.]. / Мін-во освіти і науки України, Мін-во молоді та спорту України, Ун-т ДФС України [та ін.].* К. : Паливода А. В., 2019. С. 171–181.
- 140.Єрмоєнко Е. А. Статут Всеукраїнської громадської організації «Українська Федерація хортингу» / Е. А. Єрмоєнко // зареєстр. Мін-вом юстиції України 25 березня 2009 р., Київ. 2009. – 25 с.
- 141.Єрмоєнко Е. А. Статут Міжнародної громадської організації «Міжнародна Федерація Хортингу» / Е. А. Єрмоєнко // зареєстр. Мін-вом юстиції України 06 липня 2009 р., Київ. 2009. – 25 с.
- 142.Єрмоєнко Е. А. Теорія і методика бойового хортингу : монографія / Е. А. Єрмоєнко // Ірпінь : Університет ДФС України, 2020. – 752 с.
- 143.Єрмоєнко Е. А. Теорія та методика бойового хортингу : навч. посіб. / Е. А. Єрмоєнко // Ірпінь : Університет ДФС України, 2020. – 652 с.
- 144.Єрмоєнко Е. А. Теорія і методика хортингу : метод. посіб. / Е. А. Єрмоєнко // К. : Паливода А. В., 2014. – 450 с.
- 145.Єрмоєнко Е. А. Тренування в хортингу: навчально-методичний посібник / Е. А. Єрмоєнко // К. : Паливода А. В., 2009. – 227 с.
- 146.Єрмоєнко Е. А. Тренування спортсменів бойового хортингу на етапі підготовки до головних змагань / Е. А. Єрмоєнко // Теорія і методика хортингу: зб. наук. праць / [ред. рада: Бех І. Д. (голова) та ін.]. – К. : Паливода А. В., 2019. – Вип. 11. – С. 251–260.
- 147.Єрмоєнко Е. А. Фізіологічні та біохімічні аспекти фізичної підготовки співробітників поліції у процесі занять бойовим хортингом. *Поліцейський хортинг та діяльність правоохоронних органів України : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. 14-15 липня 2020 р. / Ірпінь : Університет ДФС України.* С. 203–214.
- 148.Єрмоєнко Е. А. Філософія бойового хортингу / Е. А. Єрмоєнко // Теорія і методика хортингу: зб. наук. праць / [ред. рада: Бех І. Д. (голова) та ін.]. – К. : Паливода А. В., 2018. – Вип. 9. – С. 80–101.
- 149.Єрмоєнко Е. А. Філософсько-методологічні засади поліцейського хортингу як підготовча база працівників поліції в Україні / Е. А. Єрмоєнко // *Матер. наук.-практ. семінару, присвяченого Першому чемпіонату України з поліцейського хортингу* / [ред. рада: Бех І. Д. (голова) та ін.]. – К. : Паливода А. В., 2015. – С. 104–111.
- 150.Єрмоєнко Е. А. Формування фізичної культури та цінностей здорового способу життя студентської молоді як передумова спортивних успіхів у бойовому хортингу / Е. А. Єрмоєнко //

Теорія і методика хортингу: зб. наук. праць / [ред. рада: Бех І. Д. (голова) та ін.]. – К. : Паливода А. В., 2019. – Вип. 11. – С. 261–274.

151.Єрмоєнко Е. А. Формування цінностей здорового життя дітей, учнівської та студентської молоді у процесі занять хортингом / Е. А. Єрмоєнко // *Хортинг – національний вид спорту України: досвід і перспективи : матер. І всеукр. наук.-практ. конф. 28-29 листопада 2018 р. / ред. кол.: Пашико П. В. (голова) [та ін.]. / Мін-во освіти і науки України, Мін-во молоді та спорту України, Ун-т ДФС України [та ін.].* – К. : Паливода А. В., 2019. – С. 5–12.

152.Єрмоєнко Е. А. Формування цінностей здорового життя учнівської молоді засобами хортингу : метод. посіб. / Е. А. Єрмоєнко // К. : Паливода А. В., 2017. 440 с.

153.Єрмоєнко Е. А. Формування цінностей здорового життя учнівської молоді засобами хортингу : монографія / Е. А. Єрмоєнко ; Мін-во освіти і науки України, Ун-т ДФС України, [та ін.]. – К. : ПАЛИВОДА А. В., 2019. – 608 с.

154.Єрмоєнко Е. А. Формування цінностей здорового життя учнівської та студентської молоді на заняттях хортингом у навчальних закладах / Е. А. Єрмоєнко // *Теорія і методика хортингу: зб. наук. праць / [ред. рада: Бех І. Д. (голова) та ін.].* – К. : Паливода А. В., 2016. – Вип. 6. – С. 115–123.

155.Єрмоєнко Е. А. Характеристика програми навчання з хортингу для дітей та молоді / Е. А. Єрмоєнко // *Сучасний виховний процес: сутність та інноваційний потенціал : матеріали звіт. наук.-практ. конф. Ін-ту проблем виховання НАПН України за 2012 рік / [За ред. О. В. Сухомлинської, І. Д. Беґа, Г. П. Пустовіта, О. В. Мельника ; літ. ред. І. П. Білоцерківець].* – Івано-Франківськ: НАІР, 2013. – Вип. 3. – С. 391–394.

156.Єрмоєнко Е. А. Хортинг / Е. А. Єрмоєнко // *Фізична культура в школі : навчальна програма для 5–9 класів загальноосвіт. навч. закладів [уклад. Дятленко С. М.].* – Київ : Літера ЛТД, 2018. – С. 336–353.

157.Єрмоєнко Е. А. Хортинг / Е. А. Єрмоєнко // *Фізична культура в школі: навчальна програма для 10–11 класів (рівень стандарту).* – Київ : Літера ЛТД, 2019. – С. 155–164.

158.Єрмоєнко Е. А. Хортинг. Навчальна програма для дитячо-юнацьких спортивних шкіл / Е. А. Єрмоєнко // К. : Паливода А. В., 2010. – 108 с.

159.Єрмоєнко Е. А. Хортинг. Робоча програма та методичні плани навчально-тренувальної роботи для громадських організацій фізкультурно-спортивного спрямування та спортивних клубів, груп різних форм власності / Е. А. Єрмоєнко ; Мін-во України у справах сім'ї молоді та спорту, Українська федерація хортингу. – К. : ВГО «Українська Федерація Хортингу», 2011. – 40 с.

160.Єрмоєнко Е. А. Хортинг : навчальна програма гурткової (секційної) роботи для учнів 1–11 класів загальноосвітніх навчальних закладів / Єрмоєнко Едуард Анатолійович. – Київ : Паливода А. В., 2012. – 268 с.

161.Єрмоєнко Е. А. Хортинг – національний вид спорту України: метод. посіб. / Е. А. Єрмоєнко // К. : Паливода А. В., 2014. – 1064 с.

162.Єрмоєнко Е. А. Хортинг у закладах вищої освіти : навч. посіб. / Е. А. Єрмоєнко ; Університет ДФС України. – Ірпінь, 2020. – 654 с. – (Серія «На допомогу студенту УДФСУ», т. 66).

163.Єрмоєнко Е. А. Хортинг фехтування : монографія / Е. А. Єрмоєнко, Р. Г. Фалєєв, С. В. Саксєєв // К. : Паливода А. В., 2020. – 450 с.

164.Єрмоєнко Е. А. Хортинг як засіб виховання наполегливості в школярів 6–7 років / Е. А. Єрмоєнко // *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія № 15. Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт) : зб. наук. праць.* – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2014. – Вип. 3К (44) 14. – С. 238–242.

165.Єрмоєнко Е. А. Хортинг як засіб виховання наполегливості в школярів 6–7 років / Е. А. Єрмоєнко // *Сучасні проблеми та перспективи розвитку фізичного виховання, здоров'я і професійної підготовки майбутніх фахівців з фізичного виховання та спорту : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (20–21 березня 2014 р., м. Київ, Інститут фізичного виховання та спорту НПУ імені М. П. Драгоманова).* – К., 2014. – С. 87–91.

166.ЗМІСТ, ФОРМИ І МЕТОДИ ФОРМУВАННЯ ЦІННОСТЕЙ ЗДОРОВОГО ЖИТТЯ УЧНІВСЬКОЇ ТА СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ ЗАСОБАМИ ХОРТИНГУ. Е. Єрмоєнко - Редакційна колегія.

167.Зубалій Н. П. Психологічні та соціальні основи виховання особистості у системі бойового хортингу / Н. П. Зубалій, М. Д. Зубалій, Е. А. Єрмоєнко, В. Е. Єрмоєнко // *Теорія і методика*

- хортингу: зб. наук. праць / [ред. рада: Бех І. Д. (голова) та ін.]. – К. : Паливода А. В., 2017. – Вип. 8. – С. 122–129.
168. Івашковський В. В. Психомоторика та психо-фізіологічні особливості підготовки спортсменів бойового хортингу / В. В. Івашковський, Е. А. Єрмоєнко // Теорія і методика хортингу: зб. наук. праць / [ред. рада: Бех І. Д. (голова) та ін.]. – К. : Паливода А. В., 2017. – Вип. 8. – С. 130–138.
169. Короткова Т. П. Ознаки психофізіології стресу та особливості його вплив на організм студентів у процесі занять бойовим хортингом / Т. П. Короткова, Е. А. Єрмоєнко, З. М. Діхтяренко // Теорія і методика хортингу: зб. наук. праць / [ред. рада: Бех І. Д. (голова) та ін.]. – К. : Паливода А. В., 2019. – Вип. 11. – С. 137–146.
170. Литвиненко А. М. Бойовий хортинг у методиці вдосконалення силових якостей спортсменів різного віку / А. М. Литвиненко, Е. А. Єрмоєнко, О. І. Остапенко, В. Е. Єрмоєнко // Теорія і методика хортингу: зб. наук. праць / [ред. рада: Бех І. Д. (голова) та ін.]. – К. : Паливода А. В., 2018. – Вип. 9. – С. 208–216.
171. Лях В. В. Інноваційні підходи у боротьбі «лава на лаву» з учнями козацьких класів і спортсменів бойового хортингу / В. В. Лях, Е. А. Єрмоєнко // Теорія і методика хортингу: зб. наук. праць / [ред. рада: Бех І. Д. (голова) та ін.]. – К. : Паливода А. В., 2019. – Вип. 11. – С. 164–176.
172. Методична система використання фітнес-технологій у фізичному вихованні студентів / В. Жамардій, Г. Грибан, О. Школа, О. Фоменко... - 2020.
173. Оржеховська В. М. Концептуальні підходи реформування в Україні готовності до захисту Вітчизни учнівської і студентської молоді та підлітків уразливих категорій на засадах хортингу (проект) (скорочений варіант) / В. М. Оржеховська, Т. Є. Федорченко, Е. А. Єрмоєнко, З. М. Діхтяренко // *Хортинг – національний вид спорту України: досвід і перспективи : матер. І всеукр. наук.-практ. конф. 28-29 листопада 2018 р. / ред. кол.: Пашико П. В. (голова) [та ін.]. / Мін-во освіти і науки України, Мін-во молоді та спорту України, Ун-т ДФС України [та ін.].* – К. : Паливода А. В., 2019. – С. 21–34.
174. Оржеховська В. М. Концепція національної філософії виховання дітей та молоді в Україні на засадах хортингу (проект) / В. М. Оржеховська, Т. Є. Федорченко, Е. А. Єрмоєнко, З. М. Діхтяренко, О. В. Мельник // Теорія і методика хортингу: зб. наук. праць / [ред. рада: Бех І. Д. (голова) та ін.]. – К. : Паливода А. В., 2016. – Вип. 5. – С. 17–34.
175. Остапенко О. І. Бойовий хортинг як засіб формування в школярів фізичних здібностей як основи тверезого способу життя в майбутній життєдіяльності / О. І. Остапенко, М. Д. Зубалій, Е. А. Єрмоєнко, М. В. Тимчик // Теорія і методика хортингу: зб. наук. праць / [ред. рада: Бех І. Д. (голова) та ін.]. – К. : Паливода А. В., 2017. – Вип. 8. – С. 166–172.
176. Остряньська О. А. Бойовий хортинг у впровадженні творчих здобутків передового регіонального педагогічного досвіду формування у старших дошкільників соціально-комунікативних умінь у театралізованій діяльності з використанням хортинг-ляльок / О. А. Остряньська, Е. А. Єрмоєнко // Теорія і методика хортингу: зб. наук. праць / [ред. рада: Бех І. Д. (голова) та ін.]. – К. : Паливода А. В., 2017. – Вип. 8. – С. 173–186.
177. Параниця С. П. Бойовий хортинг – фундаментальний осередок воїнських традицій української землі / С. П. Параниця, Е. А. Єрмоєнко, Г. А. Коломоєць, В. Е. Єрмоєнко // Теорія і методика хортингу: зб. наук. праць / [ред. рада: Бех І. Д. (голова) та ін.]. – К. : Паливода А. В., 2018. – Вип. 9. – С. 102–111.
178. Петрович Ж. В. Бойовий хортинг як засіб виховання патріотизму у школярів і студентів / Ж. В. Петрович, Е. А. Єрмоєнко // Теорія і методика хортингу: зб. наук. праць / [ред. рада: Бех І. Д. (голова) та ін.]. – К. : Паливода А. В., 2017. – Вип. 8. – С. 34–45.
179. Петрович Ж. В. Хортинг – школа сили і честі юного українця : метод. посіб. / Ж. В. Петрович, Е. А. Єрмоєнко // К. : Паливода А. В., 2016. – 544 с.
180. Присяжнюк С. І. Бойовий хортинг та проблема активного відпочинку спортсменів у різні вікові періоди / С. І. Присяжнюк, Е. А. Єрмоєнко // Теорія і методика хортингу: зб. наук. праць / [ред. рада: Бех І. Д. (голова) та ін.]. – К. : Паливода А. В., 2017. – Вип. 8. – С. 206–218.
181. Присяжнюк С. І. Бойовий хортинг як засіб формування здоров'язбережувальної компетентності студентів закладів вищої освіти ІТ-технологій / С. І. Присяжнюк, Е. А. Єрмоєнко, З. М. Діхтяренко, В. Е. Єрмоєнко // Теорія і методика хортингу: зб. наук. праць / [ред. рада: Бех І. Д. (голова) та ін.]. – К. : Паливода А. В., 2018. – Вип. 9. – С. 217–225.

182. Пустолякова Л. М. Бойовий хортинг у системі навчання фізичних вправ загального розвитку та спеціально-підготовчих вправ на заняттях з фізичного виховання у закладах вищої освіти / Л. М. Пустолякова, Е. А. Єрмоєнко // Теорія і методика хортингу: зб. наук. праць / [ред. рада: Бех І. Д. (голова) та ін.]. – К. : Паливода А. В., 2019. – Вип. 11. – С. 187–195.

183. Радчук Н. І. Українська народна пісня як засіб патріотичного виховання козачат, джур і спортсменів бойового хортингу дитячо-юнацького віку / Н. І. Радчук, Е. А. Єрмоєнко, З. М. Діхтяренко // Теорія і методика хортингу: зб. наук. праць / [ред. рада: Бех І. Д. (голова) та ін.]. – К. : Паливода А. В., 2019. – Вип. 11. – С. 83–93.

184. Сичов С. О. Бойовий хортинг та особливості оптимізації управління атлетичним тренуванням у процесі спортивної діяльності / С. О. Сичов, Е. А. Єрмоєнко // Теорія і методика хортингу: зб. наук. праць / [ред. рада: Бех І. Д. (голова) та ін.]. – К. : Паливода А. В., 2017. – Вип. 8. – С. 219–225.

185. СКЛАДОВІ ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ СТУДЕНТІВ, ЯКІ ЗАЙМАЮТЬСЯ ХОРТИНГОМ. Е. Єрмоєнко - Редакційна колегія.

186. Суліма І. В. Бойовий хортинг – національний вид спорту і школа підготовки українського воїна / І. В. Суліма, Е. А. Єрмоєнко, К. М. Кукушкін, С. С. Полторацький // Теорія і методика хортингу: зб. наук. праць / [ред. рада: Бех І. Д. (голова) та ін.]. – К. : Паливода А. В., 2019. – Вип. 11. – С. 71–82.

187. Тимчик М. В. Хортинг як засіб виховання наполегливості в молодших школярів / М. В. Тимчик, Е. А. Єрмоєнко // *Фізичне виховання в рідній школі*. – Вип. 1. – К.: Педагогічна преса, 2014. – С. 38–41.

188. Тішин А. В., Єрмоєнко Е. А. Застосування прийомів бойового хортингу при вдосконаленні навчання у вищих освітніх установах правоохоронних органів України. *Поліцейський хортинг та діяльність правоохоронних органів України : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. 14-15 липня 2020 р.* / Ірпінь : Університет ДФС України. С. 271–283.

189. Федорченко Т. Є. Бойовий хортинг як засіб національно-патріотичного виховання і фізичної підготовки школярів, студентської та курсантської молоді / Т. Є. Федорченко, Е. А. Єрмоєнко, З. М. Діхтяренко, В. Е. Єрмоєнко // Теорія і методика хортингу: зб. наук. праць / [ред. рада: Бех І. Д. (голова) та ін.]. – К. : Паливода А. В., 2017. – Вип. 8. – С. 80–87.

190. Федорченко Т. Є. Бойовий хортинг як система морально-етичного виховання особистості / Т. Є. Федорченко, Е. А. Єрмоєнко, І. В. Суліма, С. С. Полторацький // Теорія і методика хортингу: зб. наук. праць / [ред. рада: Бех І. Д. (голова) та ін.]. – К. : Паливода А. В., 2018. – Вип. 9. – С. 40–49.

191. Хатько А. В. Використання у бойовому хортингу Google Fit для контролю фізичного навантаження в учнів, студентів, курсантів, військовослужбовців, працівників силових структур / А. Хатько, З. М. Діхтяренко, Е. А. Єрмоєнко... - 2020.

192. Хатько А. В. Бойовий хортинг у системі фізичного виховання студентів і курсантів / А. В. Хатько, Е. А. Єрмоєнко, В. Л. Грищук, О. О. Ляховець // Теорія і методика хортингу: зб. наук. праць / [ред. рада: Бех І. Д. (голова) та ін.]. – К. : Паливода А. В., 2018. – Вип. 9. – С. 47–53.

193. Чаплигін В. П. Бойовий хортинг та здоров'я людини у системі інтердисциплінарних досліджень / В. П. Чаплигін, Е. А. Єрмоєнко, З. М. Діхтяренко, Т. П. Короткова // Теорія і методика хортингу: зб. наук. праць / [ред. рада: Бех І. Д. (голова) та ін.]. – К. : Паливода А. В., 2018. – Вип. 9. – С. 135–143.

194. Чмелюк В. В. Бойовий хортинг у підрозділах державної митної служби для підготовки співробітників до протидії незаконному переміщенню товарів у районах здійснення операції об'єднаних сил на сході України / В. В. Чмелюк, Е. А. Єрмоєнко, В. В. Бондарчук // Протидія незаконному переміщенню товарів в районах здійснення Операції об'єднаних сил : тези допов. наук.-практ. семінару, 15 травня 2020 р. м. Ірпінь / Державна фіскальна служба України, Ун-т ДФС України [та ін.]. – Ірпінь, 2020. – С. 7–25.

195. Чмелюк В. В., Єрмоєнко Е. А., Біла В. Р., Грищук В. А., Бухтіяров О. А. Бойовий хортинг у системі фізичного виховання студентів і курсантів. *Поліцейський хортинг та діяльність правоохоронних органів України : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. 14-15 липня 2020 р.* / Ірпінь : Університет ДФС України. С. 75–88.

196. Boltivets S. I., Yeromenko, E. A., Ostrianska O. A., Yeromenko, V. E. (2018). *Boyovyi khortynh yak zasib vykhovannia spravedlyvosti v molodshykh shkoliariv u protsesi hurtkovykh zaniat* [Combat horting as

- a means of educating justice in junior high school students in the process of group classes]. In Bekh, I. D. al. (Eds.). *Teoriya i metodyka khortyngu*: Issue 9 (pp. 144–155). Kyiv: Palyvoda A. V.
197. Boyko, V. F., Dikhtiarenko, Z. M., Yeromenko, E. A. (2017). *Boyovyi khortyng ta psykholoichni osoblyvosti pidgotovky sportsmeniv* [Combat horting and psychological features of training athletes]. In Bekh, I. D. al. (Eds.). *Teoriya i metodyka khortyngu*: Issue 8 (pp. 46–55). Kyiv: Palyvoda A. V.
198. Boyko, V., Malinsky, I., Yeromenko, E., & Dikhtiarenko, Z. (2017). Development of power qualities in studentshortingistov: Vol. 7, (pp. 104–112). Kyiv: Palyvoda.
199. Boyko, V., Malynskiy, I., Yeromenko, E., & Dikhtiarenko, Z. (2017). *Rozvytok sylovykh yakostei u studentiv-khortynhistiv* [Development of power qualities in studentshortingists]. *Teoriia i metodyka khortynhu – Theory and Methods of Horting*, 7, 104-112. Kyiv: Palyvoda A. V. [in Ukrainian].
200. Bukhtiyarov O. A., Yeromenko, E. A., Butok O. V., Yeromenko, V. E. (2018). *Boyovyi khortyng – systema natsionalno-patriotichnoho vykhovannia ditey ta molodi* [Combat horting is a system of national-patriotic education of children and youth]. In Bekh, I. D. al. (Eds.). *Teoriya i metodyka khortyngu*: Issue 9 (pp. 59–68). Kyiv: Palyvoda A. V.
201. Chaplygin V. P., Yeromenko, E. A., Dikhtiarenko, Z. M., Korotkova T. P. (2018). *Boyovyi khortyng ta zdorovya liudyny u systemi interdystsyplinarykh doslidzhen*. [Combat horting and human health in the system of interdisciplinary research]. In Bekh, I. D. al. (Eds.). *Teoriya i metodyka khortyngu*: Issue 9 (pp. 135–143). Kyiv: Palyvoda A. V.
202. Chmeliuk V. V., Yeromenko, E. A., Bila V. R., Bondarchuk V. V. Bobik S. P. (2020) *Boyovyi khortyng u systemi pidgotovky spivrobotnykiv pravookhoronnykh orhaniv do protydii nezakonnomu peremishchenniu tovariv u rayonakh zdiysnennia Operatsii obyednanykh syl* [Combat horting in the system of training law enforcement officers to combat the illegal movement of goods in the areas of the joint forces operation] / Shliakhy udoskonalennia profesyinykh kompetentnosti fakhivtsiv v umovakh syohodennia : mater. mizhnar. nauk.-prakt. Internet-konf. 28-29 travnia 2020 r. / Min-vo osvity i nauky Ukrainy, Derzh. nauk. ustanova «Instytut modernizatsii zmistu osvity», [ta in.]. – Kyiv. – P. 513–527.
203. Chmeliuk V. V., Yeromenko, E. A., Bondarchuk V. V. (2020). *Boyovyi khortyng u pidrozdilakh derzhavnoi mytnoi sluzhby dlia pidhotovky spivrobotnykiv do protydii nezakonnomu peremishchenniu tovariv u rayonakh zdiysnennia Operatsii obyednanykh syl na skhodi Ukrainy* [Combat horting in the units of the State Customs Service to prepare employees to combat the illegal movement of goods in the areas of the Joint Forces Operation in eastern Ukraine]. *Protydiya Nezakonnomu peremishchenniu tovariv v rayonakh zdiysnennia Operatsii obyednanykh syl : tezy dop. nauk.-prakt. seminaru (15 travnia 2020 roku)*. Irpin. Universytet DFS Ukrainy. P. 7–25.
204. Development of power qualities in studentshortingistov: Vol. 7, (pp. 104-112). B. Boyko, I. Malinsky, E. Yeromenko, Z. Dikhtiarenko - Kyiv: Palyvoda, 2017.
205. Dikhtiarenko, Z., Yeromenko, E. (2019). Academic performance and mental capacity of cadets engaged in sports during studies. *Revista Dilemas Contemporáneos: Educación, Política y Valores*. Año: VII, Número: Edición Especial, Artículo no.: 23, Período: Octubre, 2019. Мексика. Web of Science.
206. Dikhtiarenko, Z. M., Yeromenko, E. A. (2017). *Boyovyi khortyng ta znachennia patriotychhykh tsinnostei u protsesi vykhovannia sportsmeniv molodshoho shkilnogo viku* [Combat horting and the importance of patriotic values in the process of educating athletes of primary school age]. In Bekh, I. D. al. (Eds.). *Teoriya i metodyka khortyngu*: Issue 8 (pp. 6–18). Kyiv: Palyvoda A. V.
207. Dikhtiarenko, Z. M., Yeromenko, E. A. (2018). *Boyovyi khortyng u kompleksi navchalno-vykhovnykh zasobiv zagalnoosvitnioi shkoly* [Combat horting in the complex of educational means of secondary school]. In Bekh, I. D. al. (Eds.). *Teoriya i metodyka khortyngu*: Issue 9 (pp. 6–20). Kyiv: Palyvoda A. V.
208. Dikhtiarenko, Zoia, Yeromenko, Eduard, Fedorchenko, Tetiana. «Combat horting» as a means of forming a successful personality in terms of ideological and ideological confrontation (on the example of pupils, students, cadets) (2020). Problems and prospects of physical culture and sports development and healthy lifestyle formation of different population groups. Monograph. Opole: The Academy of Management and Administration in Opole, 2020; ISBN 978-83-66567-04-7; pp. 286, illus., tabs., bibl. pp. 232–239.
209. Dikhtiarenko Z. Combat horting: prevention of injuries and harm to life and health of pupils, students, cadets during training (5. 3.) [Електронний ресурс] / Z. Dikhtiarenko, E. Yeromenko, L. Pustoliakova // Problems and prospects of physical culture and sports development and healthy lifestyle formation of

different population groups : monograph. – Opole : The Academy of Management and Administration in Opole, 2020. – P. 240–246. – Режим доступу : http://pedagogika.wszia.opole.pl/ebook/2_2020.pdf.

210. Dinámica del estado psicoemocional y características psicológicas individuales de los estudiantes en el proceso de clases de educación física. G Griban, O Kuznietsova, D Dzenzeliuk, I Malynskiy... - dilemas, 2019

211. Dynamics of psycho-emotional state and individual psychological characteristics of students in the process of physical education classes [Електронний ресурс] / G. Griban, O. Kuznietsova, D. Dzenzeliuk and others // Revista Dilemas Contemporáneos: Educación, Política y Valores. Año: VII Número: Edición Especial Artículo no. :113 Período: Diciembre, 2019. – Режим доступу : <http://www.dilemascontemporaneoseduccionpoliticayvalores.com/>

212. Ivashkovskiy V. V., Yeromenko, E. A. (2017). *Psykhomotoryka ta psykho-fiziologichni osoblyvosti pidgotovky sportsmeniv boyovogo khortyngu* [Psychomotor skills and psycho-physiological features of training of combat horting athletes]. In Bekh, I. D. al. (Eds.). *Teoriya i metodyka khortyngu*: Issue 8 (pp. 130–138). Kyiv: Palyvoda A. V.

213. Fedorchenko T. Y., Yeromenko, E. A., Sulima I. V., Poltoratskyi S. S. (2018). *Boyovyi khortyng yak systema moralno-etychnoho vykhovannia osobystosti* [Combat horting as a system of moral and ethical education of the individual]. In Bekh, I. D. al. (Eds.). *Teoriya i metodyka khortyngu*: Issue 9 (pp. 40–49). Kyiv: Palyvoda A. V.

214. Fedorchenko T. Y., Yeromenko, E. A., Dikhtiarenko, Z. M., Yeromenko, V. E. (2017). *Boyovyi khortyng yak zasib natsionalno-patriotichnoho vykhovannia i fizychnoi pidgotovky shkoliariv, studentskoi ta kursantskoi molodi* [Combat horting as a means of national-patriotic education and physical training of schoolchildren, students and cadets]. In Bekh, I. D. al. (Eds.). *Teoriya i metodyka khortyngu*: Issue 8 (pp. 80–87). Kyiv: Palyvoda A. V.

215. Griban, G. Dynamics of psycho-emotional state and individual psychological characteristics of students in the process of physical education classes [Електронний ресурс] / G. Griban, O. Kuznietsova, D. Dzenzeliuk, I. Malynskiy, Z. Dikhtiarenko, E. Yeromenko, O. Otravenko, A. Lytvynenko, N. Lyhun, I. Okhrimenko, K. Prontenko // Revista Dilemas Contemporáneos: Educación, Política y Valores. – Año: VII, Número: Edición Especial, Artículo. no.:113, Período: Diciembre, 2019. – C. 1–23. – Web of Science.

216. Griban, G., Yavorska, T., Tkachenko, P., Kuvaldina, O., Dikhtiarenko, Z., Yeromenko, E., Lytvynenko, A., Hresa, N., Okhrimenko, I., Ovcharuk, I., Prontenko, K. (2020). Motor activity as the basis of a healthy lifestyle of student youth. *Wiadomości Lekarskie*, 73 (6), 1199-1206. doi: 10.36740/WLek202006123.

217. Gryshchuk V. L., Yeromenko, E. A. (2020) *Boyovyi khortyng yak zasib profesiyno-prykladnoi, funktsionalnoi pidgotovky studentiv, kursantiv i slukhachiv spetsializovanykh zakladiv vyshchoi osvity ta spivrobotnykiv pravoohoronnykh orhaniv* [Combat horting as a means of professionally applied, functional training of students, cadets and students of specialized higher education institutions and law enforcement officers] / Shliakhy udoskonalennia profesiynykh kompetentnostei fakhivtsiv v umovakh syohodennia : mater. mizhnar. nauk.-prakt. Internet-konf. 28-29 travnia 2020 r. / Min-vo osvity i nauky Ukrainy, Derzh. nauk. ustanova «Instytut modernizatsii zmistu osvity», [ta in.]. – Kyiv. P. 537–544.

218. Gryshchuk V. L., Yeromenko, E. A., Bukhtiyarov O. A. (2020). *Boyovyi khortyng yak zasib profesiyno-prykladnoi pidgotovky pravoohorontsiv do vykonannia sluzhbovo-boyovykh zavdan z protydii kontrabandi u rayonakh zdiysnennia Operatsii obyednanykh syl* [Combat horting as a means of professional and applied training of law enforcement officers to perform combat missions to combat smuggling in the areas of the Joint Forces Operation]. *Protydiya Nezakonnomu peremischenniu tovariv v rayonakh zdiysnennia Operatsii obyednanykh syl* : tezy dop. nauk.-prakt. seminaru (15 travnia 2020 roku). Irpin. Universytet DFS Ukrainy. P. 59–73.

219. Khatko, Alla, Dikhtiarenko, Zoia, Yeromenko, Eduard, Lytvynenko, Andrii. Use in Google Fit Combat Horting to control the physical activity of students, students, cadets, servicemen, security personnel (2020). Problems and prospects of physical culture and sports development and healthy lifestyle formation of different population groups. Monograph. Opole: The Academy of Management and Administration in Opole, 2020; ISBN 978-83-66567-04-7; pp. 286, illus., tabs., bibls. pp. 247–252.

220. Lytvynenko A. M., Yeromenko, E. A., Ostapenko O. I, Yeromenko, V. E. (2018). *Boyovyi khortyng u metodytsi vdoskonalennia sylovykh yakosteï sportsmeniv riznoho viku* [Combat horting in the method of

- improving the strength of athletes of different ages]. In Bekh, I. D. al. (Eds.). *Teoriya i metodyka khortyngu*: Issue 9 (pp. 208–216). Kyiv: Palyvoda A. V.
221. Malynskiy, I., Boyko, V., Dovgan, N., Dikhtiarenko, Z., Yeromenko, E., Fedorchenko, T., Lytvynenko, A., Khatko, A., Pustoliakova, L., Ostapenko, O., Zubalii, M., Khimich, V., Koval, A., Zhivolovich, S., Korobchenko, A., Ostapchuk, L. (2020). Problems and prospects of physical culture and sports development and healthy lifestyle formation of different population groups. Monograph. Opole: The Academy of Management and Administration in Opole; pp. 286, illus., tabs., bibls. Part 5. Horting as a Means of Physical Education for Pupils and Students. pp. 226–273.
222. Malynskiy, I., Dikhtiarenko, Z., Yeromenko, E. (2019). Dynamics of psycho-emotional state and individual psychological characteristics of students in the process of physical education classes. *Revista Dilemas Contemporáneos: Educación, Política y Valores*. Año: VII, Número: Edición Especial, Artículo no.: 113, Período: Diciembre, 2019. Мексика. Web of Science.
223. Methodical System of Using Fitness Technologies in Physical Education of Students [Електронний ресурс] / V. Zhamardiy, G. Griban, O. Shkola, O. Fomenko [та ін.] ; *International Journal of Applied Exercise Physiology*. – 2020. – Vol. 9(5). – P. 27–34. – Режим доступу : <http://www.ijaep.com/index.php/IJAE/article/view/975>.
224. Orzhekhovska, V., Fedorchenko, T., Yeromenko, E., Dikhtiarenko, Z., & Melnyk, O. (2016). Kontsepsiia natsionalnoi filosofii vykhovannia ditei ta molodi v Ukraini na zasadakh khortynhu (proekt) [The concept of national philosophy of education of children and youth in Ukraine on the basis of Horting (project)]. In Bekh, I. D. al. (Eds.). *Teoriya i metodyka hortynhu*: Issue 5 (pp. 17–34). Kyiv: Palyvoda A. V.
225. Ostapenko O. I., Zubaliy M. D., Yeromenko, E. A., Tymchuk M. V. (2017). *Boyovyi khortyng yak zasib formuvannia v shkoliariv fizychnykh zdibnostei yak osnovy tverezogo sposobu zhyttia v maybutniy zhyttediyalnosti* [Combat horting as a means of forming physical abilities in schoolchildren as the basis of a sober lifestyle in future life]. In Bekh, I. D. al. (Eds.). *Teoriya i metodyka khortyngu*: Issue 8 (pp. 166–172). Kyiv: Palyvoda A. V.
226. Ostrianska O. A., Yeromenko, E. A. (2017). *Boyovyi khortyng u vprovadzheni tvorchykh zdobutkiv peredovogo regionalnogo pedagogichnogo dosvidu formuvannia u starshykh doshkilnykiv sotsialno-komunikatyvnykh umin u teatralizovaniy diyalnosti z vykorystanniam khortyng-lialiook* [Combat horting in the implementation of creative achievements of advanced regional pedagogical experience in the formation of senior preschoolers' social and communicative skills in theatrical activities with the use of horting puppets]. In Bekh, I. D. al. (Eds.). *Teoriya i metodyka khortyngu*: Issue 8 (pp. 173–186). Kyiv: Palyvoda A. V.
227. Paranytsia S. P., Yeromenko, E. A., Kolomoyets H. A., Yeromenko, V. E. (2018). *Boyovyi khortyng – fundamentalnyi oseredok voinskykh tradytsiy ukrainskoi zemli* [Combat horting is a fundamental center of military traditions of the Ukrainian land]. In Bekh, I. D. al. (Eds.). *Teoriya i metodyka khortyngu*: Issue 9 (pp. 102–111). Kyiv: Palyvoda A. V.
228. Petrochko Zh. V., Yeromenko, E. A. (2017). *Boyovyi khortyng yak zasib vykhovannia patriotyzmu u shkoliariv i studentiv* [Combat horting as a means of educating patriotism in schoolchildren and students]. In Bekh, I. D. al. (Eds.). *Teoriya i metodyka khortyngu*: Issue 8 (pp. 34–45). Kyiv: Palyvoda A. V.
229. Petrochko, Zh. V. & Yeromenko, E. A. (2015). *Khortynh – shkola syly i tchesti yunoho ukrainsia* [Horting is the school of power and honor of young Ukrainian]. Kyiv: Palyvoda A. V.
230. Petrochko, Zh. V., Yeromenko, E. A. (2016). *Khortynh – shkola syly i chesti yunoho ukrainsia* [Horting – the school of strength and honor of young Ukrainian: methodical manual]. Kyiv: Palyvoda A. V.
231. Prontenko, K. Academic performance and mental capacity of cadets engaged in sports during studies [Електронний ресурс] / K. Prontenko, G. Griban, I. Okhrimenko, V. Bondarenko, S. Bezpaliy, Z. Dikhtiarenko, E. Yeromenko, O. Bulgakov, I. Bloschynskiy, D. Dzenzeliuk // *Revista Dilemas Contemporáneos: Educación, Política y Valores*. Año: VII, Número: Edición Especial, Artículo no.: 23, Período: Octubre, 2019. – C. 1-21. – Web of Science.
232. Prysiazhniuk S. I., Yeromenko, E. A. (2017). *Boyovyi khortyng ta problema aktyvnogo vidpochynku sportsmeniv u rizni vikovi periody* [Combat horting and the problem of active recreation of athletes at different ages]. In Bekh, I. D. al. (Eds.). *Teoriya i metodyka khortyngu*: Issue 8 (pp. 206–218). Kyiv: Palyvoda A. V.
233. Prysiazhniuk S. I., Yeromenko, E. A., Dikhtiarenko, Z. M., Yeromenko, V. E. (2018). *Boyovyi khortyng yak zasib formuvannia zdorovyazberezhuvalnoi kompetentnosti studentiv zakladiv vyschoi osvity*

IT-tekhnologiy [Combat horting as a means of forming health-preserving competence of students of higher education institutions of IT technologies]. In Bekh, I. D. al. (Eds.). *Teoriya i metodyka khortynghu*: Issue 9 (pp. 217–225). Kyiv: Palyvoda A. V.

234. Rendimiento académico y capacidad mental de los cadetes que practican deportes durante los estudios. K Prontenko, G Griban, I Okhrimenko, V Bondarenko... - *Dilemas Contemporáneos: Educación, Política y ...*, 2019.

235. Savchenko, Anatoliy; Yeromenko, Eduard. (2017). *Combat horting – educational practice for young people*. In Bekh, I. D. al. (Eds.). *Teoriya i metodyka khortynghu*: Issue 8 (pp. 88–95). Kyiv: Palyvoda A. V.

236. Savchenko, Anatoliy; Yeromenko, Eduard. *Combat horting – educational practice for young people. Теорія і методика хортингу: зб. наук. праць*. К. : Паливода А. В. 2017. Вип. 8. С. 88–95.

237. Sychov S. O., Yeromenko, E. A. (2017). *Boyovyi khortyngh ta osoblyvosti optymizatsii upravlinnia atletychnym trenuvanniam u protsesi sportyvnoi diyalnosti* [Combat horting and features of optimization of athletic training management in the process of sports activity]. In Bekh, I. D. al. (Eds.). *Teoriya i metodyka khortynghu*: Issue 8 (pp. 219–225). Kyiv: Palyvoda A. V.

238. Tymchyk, M., Yeromenko, E. (2014). *Khortynh yak zasib vykhovannia napolehlyvosti u molodshykh shkoliariv* [Horting as a means of educating persistence in primary schoolchildren]. In *Fizychno vykhovannia v ridnii shkoli*: Issue 1. Kyiv: Pedahohichna presa.

239. Yeromenko, E. A. (2020). *Analiz rezultativ naukovoho doslidzhennia stanu vykhovanosti u studentiv fizychnoi kultury ta osnov zdorovya v protsesi zaniat boyovym khortynhom* [Analysis of the results of scientific research on the state of education of students of physical culture and basics of health in the process of combat horting] *Zb. nauk. prats Berdyanskoho derzh. ped. un-tu : pedagogichni nauky. – Berdiansk : BDPU – Vyp. 2*.

240. Yeromenko, E. A. (2019). *Boyovyi khortyngh – natsionalnyi brend Ukrainy u sviti* [Combat Horting – national brand of Ukraine in the world]. In Bekh, I. D. al. (Eds.). *Teoriya i metodyka khortynghu*: Issue 11 (pp. 29–54). Kyiv: Palyvoda A. V.

241. Yeromenko, E. A. (2020). *Boyovyi khortynh u kompleksni naukovo-pedagogichnykh zasobiv vykhovannia fizychnoi kultury ta osnov zdorovya studentiv* [Combat horting in the complex of scientific and pedagogical means of educating physical culture and basics of student health] *Scientific notes: pedagogical sciences – Kropyvnytskyi : RVV CDPU im. V. Vynnychenka. – Vyp. 189*.

242. Yeromenko, E. A., Chmeliuk V. V., Bila V. R., Gryshchuk V. L. (2018). *Boyovyi khortyngh u systemi fizychnogo vykhovannia studentiv i kursantiv* [Combat horting in the system of physical education of students and cadets]. In Bekh, I. D. al. (Eds.). *Teoriya i metodyka khortynghu*: Issue 9 (pp. 50–58). Kyiv: Palyvoda A. V.

243. Yeromenko, E. A. (2018). *Boyovyi khortyngh yak efektyvnyi zasib viyskovo-patriotychnoho vykhovannia shkoliariv i studentiv* [Combat horting as an effective means of military-patriotic education of schoolchildren and students]. In Bekh, I. D. al. (Eds.). *Teoriya i metodyka khortynghu*: Issue 9 (pp. 31–39). Kyiv: Palyvoda A. V.

244. Yeromenko, E. A. (2017). *Boyovyi khortyngh yak zasib optymizatsii funktsionalnoi pidgotovky studentiv I kursantiv spetsializovanykh zakladiv vyschoi osvity ta spivrobotnykiv pravoohoronnykh organiv* [Combat horting as a means of optimizing the functional training of students and cadets of specialized higher education institutions and law enforcement officers]. In Bekh, I. D. al. (Eds.). *Teoriya i metodyka khortynghu*: Issue 8 (pp. 19–33). Kyiv: Palyvoda A. V.

245. Yeromenko, E. A., Poltoratskyi S. S., Sulima I. V., Marchenko O. I. (2020). *Boyovyi khortyngh yak zasib viyskovo-prykladnoi ta fizychnoi pidhotovky osobovoho skladu pidrozdiliv z protydii nezakonnomu peremishchenniu tovariv u rayonakh zdiysnennia Operatsii obyednanykh syl na skhodi Ukrainy* [Combat horting as a means of military-applied and physical training of personnel of units to combat illegal movement of goods in the areas of the joint forces operation in eastern Ukraine]. *Protydiya Nezakonnomu peremishchenniu tovariv v rayonakh zdiysnennia Operatsii obyednanykh syl : tezy dop. nauk.-prakt. seminaru (15 travnia 2020 roku)*. Irpin. Universytet DFS Ukrainy. P. 43–58.

246. Yeromenko, E. A. (2013). *Characteristics of the curriculum for horting for children and youth / Modern educational process: essence and innovative potential: materials report. scientific-practical conf. Institute of Problems of Education of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine. Ivano-Frankivsk: NAIR, Issue. 3. P. 391–394.*

247. Yeromenko, Eduard. Combat horting and culture of athletes. *Теорія і методика хортингу: зб. наук. праць*. К. : Паливода А. В. 2019. Вип. 11. С. 94–102.
248. Yeromenko, E. A. (2011). Curriculum in physical culture for secondary schools. Classes 5–9. Variable module «Horting» / К.: Inst. of Innovation. technologies and content of education. 20 p.
249. Yeromenko, E. A. (2011). Curriculum in physical culture for secondary schools. Classes 5–9, 10–11. Variable module «Horting» / К.: Inst. of Innovation. technologies and content of education. 31 p.
250. Yeromenko, E. A. (2011). Curriculum in physical culture for secondary schools. Classes 10–11. Variable module «Horting» / К.: Inst. of Innovation. technologies and content of education. 15 p.
251. Yeromenko E. A. (2012). Curriculum on horting for out-of-school educational institutions / К.: IITZO Ministry of Education and Science, Youth and Sports of Ukraine. p. 78.
252. Yeromenko E. A. (2014). Curriculum of extracurricular activities (sections, circles) in horting for students of 1-4 grades of secondary schools / Ministry of Ukraine for Youth and Sports, Institute of Innovation technologies and content of education, [etc.]. - К. : DNU «IITZO» Ministry of Education and Science of Ukraine. p. 63.
253. Yeromenko E. A. (2014). Curriculum of extracurricular activities (sections, clubs) in horting for students 5-9 grades of secondary schools / Ministry of Education and Science of Ukraine, Institute of Innovative Technologies and Content of Education, [etc.]. – К. : DNU «IITZO» Ministry of Education and Science of Ukraine, p. 79.
254. Yeromenko, E. A. (2014). Curriculum of extracurricular activities (sections, circles) in horting for 10–11 grades of secondary schools / Ministry of Education and Science of Ukraine, Institute of Innovative Technologies and Content of Education, [etc.]. - К. : DNU «IITZO» Ministry of Education and Science of Ukraine. p. 54.
255. Yeromenko, E. A. (2012). Curriculum on horting for out-of-school educational institutions / К.: IITZO Ministry of Education and Science, Ministry of Youth and Sports of Ukraine. 78 p.
256. Yeromenko, E. A. (2008). Declaration of horting in the world / Board of the Ministry of Ukraine in matters of family, youth and sports : Kyiv. 12 p.
257. Yeromenko, E. (2019). Education of physical culture and basic health among students in the process of Combat Horting training. *Scientific journal of MP Dragomanov National Pedagogical University: Vol. 15. Issue 10 (118) (pp. 49-56)*. Kyiv: MP Dragomanov National Pedagogical University
258. Yeromenko E. Education of physical culture and basics of students' health in the process of combat horting training / E. Yeromenko // *Шляхи удосконалення професійних компетентностей фахівців в умовах сьогодення : матер. міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф. 28-29 травня 2020 р. / Мін-во освіти і науки України, Держ. наук. установа «Інститут модернізації змісту освіт», [та ін.]. – Київ, 2020. – С.533–537.*
259. Yeromenko E. (2020) Education of physical culture and basics of students' health in the process of combat horting training / *Shliakhy udoskonalennia profesiynykh kompetentnostei fakhivtsiv v umovakh syohodennia : mater. mizhnar. nauk.-prakt. Internet-konf. 28-29 travnia 2020 r. / Min-vo osvity i nauky Ukrainy, Derzh. nauk. ustanova «Instytut modernizatsii zmistu osvity», [ta in.]. Kyiv. P. 533–537.*
260. Yeromenko, E. A. (2009). International horting rules / Kyiv: INGO «International Horting Federation». 85 p.
261. Yeromenko, E. A. (2018). *Filosofia boyovogo khortyngu* [Philosophy of combat horting]. In Bekh, I. D. al. (Eds.). *Teoriya i metodyka khortyngu: Issue 9 (pp. 80–101)*. Kyiv: Palyvoda A. V.
262. Yeromenko, E. A. (2019). *Formuvannia fizychnoi kultury ta tsinnostei zdorovoho sposobu zhyttia studentskoi molodi yak peredumova sportyvnykh uspikhiv u boyovomu khortyngu* [Formation of physical culture and values of a healthy way of life of student's youth as a precondition of sports successes in fighting horting]. In Bekh, I. D. al. (Eds.). *Teoriya i metodyka khortyngu: Issue 11 (pp. 261–274)*. Kyiv: Palyvoda A. V.
263. Yeromenko, E. A. (2017). *Formuvannia tsinnoctei zdorovoho zhyttia uchnivskoi molodi zasobamy khortynhu* [Formation of values of a healthy life of student's youth by means of horting]. Kyiv: Palyvoda A. V. p. 440.
264. Yeromenko, E. A. (2019). *Formuvannia tsinnoctei zdorovoho zhyttia uchnivskoi molodi zasobamy khortynhu* [Formation of values of healthy life of student youth by means of horting] : monograph. – Kyiv: Palyvoda A. V. p. 608.

265. Yeromenko, E. (2016). Formuvannia tsinnoctei zdorovoho zhyttia uchnivskoi ta studenskoj molodi na zaniattiakh khortynhom u navchalnykh zakladakh [Formation of values of healthy life of students and students at Horting classes in educational institutions]. In Bekh, I. D. al. (Eds.). *Teoriya i metodyka hortynghu*: Issue 6 (pp. 115–123). Kyiv: Palyvoda A. V.
266. Yeromenko E. A. Horting. The curriculum for youth sports schools / E. A. Yeromenko. – K. Palyvoda, 2010. – 108 p.
267. Yeromenko, E. A. (2011). Horting. Working program and methodical plans of educational and training work for public organizations of physical culture and sports direction and sports clubs, groups of different forms of ownership / Ministry of Ukraine for Family, Youth and Sports, Ukrainian Horting Federation. Kyiv: NGO «Ukrainian Horting Federation». p. 40.
268. Yeromenko, E. A. (2012). Horting: curriculum of group (sectional) work for schoolchildren of 1–11 classes of secondary schools / Kyiv: Palyvoda A. V.
269. Yeromenko, E. A. (2012). Horting – philosophy of Ukrainian wrestler / Martial arts - the keys to perfection: a periodical. Kharkiv: Technology Center. 2012. № 6. P. 4–5.
270. Yeromenko, Eduard. Horting – the national brand of Ukraine in the world: the olympic perspective and methods for forming the values of healthy life. *Хортинг – національний бренд України у світі: олімпійська перспектива* : матер. Другої міжнар. наук.-практ. конф. до 10-річчя заснування хортингу, 23–24 березня 2019 р. / ред. кол.: Пашко П. В. (голова) [та ін.]. / Мін-во освіти і науки України, Мін-во молоді та спорту України, УН-Т ДФС України [та ін.]. К. : Паливода А. В., 2019. С. 24–39.
271. Yeromenko Eduard. Horting – the National Brand of Ukraine in the world: the Olympic perspective and methods for forming the values of healthy life / Eduard Yeromenko // *Формування цінностей здорового життя учнівської молоді засобами хортингу* – К. : Паливода А. В., 2019. – С. 175–197.
272. Yeromenko, E. A. (2014). Horting as a means of educating persistence in schoolchildren 6–7 years / E. A. Yeromenko // *Scientific Journal of the National Pedagogical University named after M. P. Dragomanova. Series № 15. «Scientific and pedagogical problems of physical culture»*. Kyiv: MPU Publishing House. Dragomanova. Issue 3K (44) 14. P. 238–242.
273. Yeromenko, E. A. (2010). Khortynh. Navchalna prohrama dlia dytiacho yunatskykh sportyvnykh shkil [Horting. The curriculum for youth sports schools]. Kyiv: Palyvoda A. V.
274. Yeromenko, E. A. (2010). Khortynh. Prohrama dlia dytiacho yunatskykh sportyvnykh shkil, Kyiv: Palyvoda. 108 p.
275. Yeromenko, E. A. (2014). Khortynh – natsionalnyi vyd sportu Ukrainy [Horting – A National Sport of Ukraine]. Kyiv: Palyvoda A. V.
276. Yeromenko, E. A. (2020). *Khortynh u zakladakh vyschoi osvity* [Horting in higher education institutions] : Tutorial. – Irpin : Publishing house of University of the State Fiscal Service of Ukraine. – p 654.
277. Yeromenko, E. A. (2020). *Kompleksne vykorystannia potentsialu boyovoho khortynhu dlia zabezpechennia natsionalnoi bezpeky Ukrainy v umovakh zovnishnioyi agresii* [Comprehensive use of the potential of combat horting to ensure the national security of Ukraine in the face of external aggression]. Aktualni problemy zabezpechennia natsionalnoi bezpeky ta sproshchennia protsedur mizhnarodnoi torhivli : zb. tez IV nauk.-prakt. internet-konf. (m. Irpin – m. Khmelnytskyi, 25–31 travnia 2020 r.). Khmelnytskyi: Naukovo-doslidnyi tsentr mytnoi spravy, 2020. P. 18–23.
278. Yeromenko, E. A. (2018). *Kontseptsiya rozvytku boyovoho khortynghu v Ukraini* [The concept of combat horting development in Ukraine]. In Bekh, I. D. al. (Eds.). *Teoriya i metodyka khortynghu*: Issue 9 (pp. 69–79). Kyiv: Palyvoda A. V.
279. Yeromenko, E. A. (2019). *Medyko-biologichni osnovy vplyvu boyovoho khortynghu na orhanizm liudyny* [Medico-biological bases of influence of combat horting on a human body]. In Bekh, I. D. al. (Eds.). *Teoriya i metodyka khortynghu*: Issue 11 (pp. 121–136). Kyiv: Palyvoda A. V.
280. Yeromenko, E. A. (2017). *Medyko-biologichni ta morfofunktsionalni osoblyvosti boyovoho khortynghu u protsesi vykhovannia fizychnoi kultury ta osnov zdorovia studentiv* [Medico-biological and morphofunctional features of combat horting in the process of educating physical culture and basics of student health]. In Bekh, I. D. al. (Eds.). *Teoriya i metodyka khortynghu*: Issue 8 (pp. 112–121). Kyiv: Palyvoda A. V.

281.Yeromenko, E. A. (2018). *Medyko-fiziologichni chynnyky samokontrolyu za fizychnym navantazhenniam na trenuvanniakh z boyovogo khortyngu u protsesi vykhovannia fizychnoi kultury studentiv* [Medical and physiological factors of self-control over physical activity during combat horting training in the process of educating students' physical culture]. In Bekh, I. D. al. (Eds.). *Teoriya i metodyka khortyngu*: Issue 9 (pp. 123–134). Kyiv: Palyvoda A. V.

282.Yeromenko, E. A., Cmeliuk V. V., Gruschuk V. L., Badiora S. M. *Metodyka vykladannia boyovogo khortyngu dlia studentiv ta kursantiv zakladiv vyschoi osvity pravookhoronnoi spryamovanosti* [Methods of teaching combat horting for students and cadets of higher education institutions of law enforcement]. In Bekh, I. D. al. (Eds.). *Teoriya i metodyka khortyngu*: Issue 11 (pp. 196–219). Kyiv: Palyvoda A. V.

283.Yeromenko, E. A. (2019). *Metodyka vykladannia boyovogo khortyngu u zakladakh vyshchoi osvity* [Methods of teaching combat horting in higher education institutions]. In Bekh, I. D. al. (Eds.). *Teoriya i metodyka khortyngu*: Issue 11 (pp. 147–163). Kyiv: Palyvoda A. V.

284.Yeromenko, E. A., Fedorchenko T. Y., Dikhtiarenko, Z. M., Yeromenko, V. E. (2017). *Moralno-psykhologichne suprovodzhennia sportsmeniv boyovogo khortyngu v stresovykh sytuatsiyakh u protsesi zmagani* [Moral and psychological support of combat horting athletes in stressful situations during competitions]. In Bekh, I. D. al. (Eds.). *Teoriya i metodyka khortyngu*: Issue 8 (pp. 139–146). Kyiv: Palyvoda A. V.

285.Yeromenko, E. A. (2009). *Mizhnarodna sportivna programa khortyngu* [The international sports program of horting]. Kyiv: Palyvoda A. V.

286.Yeromenko, E. A. (2015). *Natsionalna dytiachy-yunatska viiskovo-sportyvna hra «Khortynh-patriot» yak forma natsionalno-patriotychnoho ta fizychnoho vykhovannia uchniv zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv Ukrainy* [National junior military sport game «Horting-patriot» as a form of national-patriotic and physical training of pupils in Ukrainian public schools]. In Bekh, I. D. al. (Eds.). *Teoriya i metodyka khortyngu*: Issue 4 (pp. 163–185). Kyiv: Palyvoda A. V.

287.Yeromenko, E. A. (2018). *Navchalna prohrama fakul'tatyvu dlia uchniv starshykh klasiv «Boyovy khortyng»* [Elective curriculum for high school students «Combat Horting»]. In Bekh, I. D. al. (Eds.). *Teoriya i metodyka khortyngu*: Issue 9 (pp. 172–183). Kyiv: Palyvoda A. V.

288.Yeromenko, E. A. (2012). *Navchalna prohrama hurtkovo (sektsiynoi) roboty Khortynh dlia uchniv 1–11 klasiv zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv* [The curriculum circle (sectional) of «Horting» for students of 1–11 grades of secondary schools]. Kyiv: Palyvoda A. V.

289.Yeromenko, E. A. (2012). *Navchalna prohrama z khortynhu dlia pozashkilnykh navchalnykh zakladiv* [Curriculum on Horting for out-of-school educational institutions]. Kyiv [in Ukrainian].

290.Yeromenko, E. A. (2020). *Navchalna prohrama z boyovogo khortynhu dlya uchniv 1–11 klasiv zakladiv zagalnoi serednoyi osvity* [Combat horting curriculum for students of grades 1–11 of general secondary education institutions]: training manual.– Kyiv: Palyvoda A. V. – p. 280.

291.Yeromenko, E. A. (2012). *Navchalna prohrama z fizychnoi kultury dlia zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv: khortynh* [Training Program of Physical Culture for secondary schools: horting]. Kyiv: Palyvoda A. V.

292.Yeromenko, E. A. (2015). *Navchalno-treuvanna diialnist i samopidhotovka v policeyskomu khortynhu* [Educational and training activities, selfpreparation in the police Horting]. In Bekh, I. D. al. (Eds.). *Teoriya i metodyka khortyngu*: Issue 3 (pp. 113–123). Kyiv: Palyvoda A. V.

293.Yeromenko, E. A. (2020). *Naukove obgruntuvannia psykhologo-pedagogichnykh vymoh vykhovannia fizychnoi kultury ta osnov zdorovya studentiv u protsesi zanyat boyovym khortynhom* [Scientific substantiation of psychological and pedagogical conditions of education of physical culture and bases of health of students in the course of employment by fighting horting] *Scientific journal of the National Pedagogical Dragomanov University. Seris No 15. Scientific and pedagogical problems of physical culture (physical culture and sports): Sb. scientific works.* – K. : Publishing house of National Pedagogical Dragomanov University.

294.Yeromenko, E. A. (2018). *Osnovopolozhni pryntsypy boyovogo khortyngu* [Basic principles of combat horting]. In Bekh, I. D. al. (Eds.). *Teoriya i metodyka khortyngu*: Issue 9 (pp. 21–30). Kyiv: Palyvoda A. V.

295.Yeromenko, E. A. (2020). *Osoblyvosti fizychnoi i psykhologichnoi pidgotovky ta formuvannia profesiynykh yakosti kursantiv I pratsivnykiv pravookhoronnykh organiv zasobamy boyovoho khortynhu* [Features of physical and psychological training and formation of professional qualities of cadets and law

enforcement officers by means of combat horting]. *Protydiya Nezakonnomu peremischenniu tovariv v rayonakh zdiysnennia Operatsii obyednanykh syl : tezy dop. nauk.-prakt. seminaru (15 travnia 2020 roku)*. Irpin. Universytet DFS Ukrainy. P. 39–42.

296. Yeromenko, E. A., Ostrianska O. A. (2013). *Perspektyvnist i nastupnist u realizatsii zmistu z osnov zdorovoho sposobu zhyttia starshykh doshkilnykiv ta molodshykh shkoliariv (na prykladi programy «Khortyng dlia zdorovya, napolehlyvosti, zlagody dytyny»)* [Perspectives and continuity in the implementation of the content on the basics of a healthy lifestyle of older preschoolers and younger students (on the example of the program «Horting for health, perseverance, consent of the child»)]. *Scientific journal of the National Pedagogical Dragomanov University. Seris No 15. Scientific and pedagogical problems of physical culture (physical culture and sports): Sb. scientific works.* – K.: Publishing house of National Pedagogical Dragomanov University. – Issue. 13 (40). – P. 88–98.

297. Yeromenko, E. A. (2018). *Poyasna systema ta pidvyschennia kvalifikatsii sportsmeniv boyovogo khortyngu* [Belt system and advanced training of combat horting athletes]. In Bekh, I. D. al. (Eds.). *Teoriya i metodyka khortyngu: Issue 9* (pp. 194–207). Kyiv: Palyvoda A. V.

298. Yeromenko, E. A. (2013). *Praktychnyi material programy khortynhu dlia vykhovannia napoleglyvosti u ditei 6–7 rokiv* [Practical material of the horting program for education of persistence at children of 6-7 years] *Actual problems of physical culture and sports (IV scientific direction: health problems of different segments of the population): coll. Science. against DNDIFKiS. K. 2013. № 28 (3)*.

299. Yeromenko, E. A. (2009). *Pryntsypy vykonannia y metodyka vyvchennia bazovykh tekhnichnykh elementiv khortynhu* [Principles of implementation and methodology of teaching the basic technical elements of horting]. Kyiv: Palyvoda A. V.

300. Yeromenko, E. A., Boltivets S. I., Sulima I. V., Yeromenko, V. E. (2017). *Sylova pidgotovka shkoliariv 14–17 rokiv na urokakh fizychnoi kultury z elementamy boyovogo khortyngu* [Strength training of schoolchildren aged 14–17 in physical education lessons with elements of combat horting]. In Bekh, I. D. al. (Eds.). *Teoriya i metodyka khortyngu: Issue 8* (pp. 158–165). Kyiv: Palyvoda A. V.

301. Yeromenko, E. (2020). Scientific substantiation of the psychological and pedagogical conditions of education of physical culture and fundamentals of students' health in the process of combat horting. *Scientific Journal of National Pedagogical Dragomanov University. Series 15. Scientific and Pedagogical Problems of Physical Culture (physical Culture and Sports)*, (3(123), 47-56. [https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series15.2020.3\(123\).09](https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series15.2020.3(123).09)

302. Yeromenko, E. (2020). Scientific substantiation of the psychological and pedagogical conditions of education of physical culture and fundamentals of students' health in the process of combat horting. ... Dragomanov University. Series 15. Scientific and ...

303. Yeromenko, E. (2019). Significance of physical culture values and basic health for students and cadets engaged in Combat Horting. *Scientific journal of MP Dragomanov National Pedagogical University: Vol. 15. Issue 11 (119)* (pp. 71-79). Kyiv: MP Dragomanov National Pedagogical University.

304. Yeromenko, E. A. (2017). *Systema fizychnoho vykhovannia sportsmeniv boyovogo khortyngu* [The system of physical education of combat horting athletes]. In Bekh, I. D. al. (Eds.). *Teoriya i metodyka khortyngu: Issue 8* (pp. 187–205). Kyiv: Palyvoda A. V.

305. Yeromenko, E. A. (2014). *Teoria i metodyka khortyngu* [Theory and Methods of Horting]. – Kyiv: Palyvoda A. V. p. 450.

306. Yeromenko, E. A. (2019). *Trenuvannia sportsmeniv boyovogo khortyngu na etapi pidhotovky do golovnykh zmahan* [Training of combat horting athletes at the stage of preparation for the main competitions]. In Bekh, I. D. al. (Eds.). *Teoriya i metodyka khortyngu: Issue 11* (pp. 251–260). Kyiv: Palyvoda A. V.

307. Yeromenko, E. A. (2009). *Trenuvannia v khortynhu* [Training in Horting]. Kyiv: Palyvoda A. V.

308. Yeromenko, E. A. (2014). *Viiskovo-patriotychna prohrama ta prykladnui khortunh* [Military-patriotic program and applied Horting]. In Bekh, I. D. al. (Eds.). *Teoriia i metodyka hortynhu: Issue 1* (pp. 10–19). Kyiv: Palyvoda.

309. Yeromenko, E. A. (2013). *Vospitanie nastoychivosti u detei 6–7 let v protsesse zaniatyi khortingom* [Education of persistence in children of 6–7 years in the process of horting] *Siberian Pedagogical Journal: scientific periodical. Novosibirsk. № 6. P. 209–213*.

310. Yeromenko, E., Chybisov, V., Hovorukha, O., & Reiderman, Yu. (2015). *Vplyv zdorovia na biomekhanichni pokaznyky sertsia sportsmeniv vyshchoi kvalifikatsii za rezultatamy danykh*

ekhhokardiohrafii [The impact on health indicators biomechanical heart sportsmen of high qualification on the results of echocardiography data]. In Bekh, I. D. al. (Eds.). *Teoriia i metodyka hortynhu*: Issue 4 (pp. 92–103). Kyiv: Palyvoda A. V.

311.Yeromenko, E. A. (2017). *Vsesvitnie ukrainske zemliatstvo ta diaspora u sprianni rozvytku boyovogo khortynhu* [World Ukrainian fellowship and diaspora in promoting the development of combat horting]. In Bekh, I. D. al. (Eds.). *Teoriya i metodyka khortynhu*: Issue 8 (pp. 56–79). Kyiv: Palyvoda A. V.

312.Yeromenko, E. A. (2019). *Vykhovannia fizychnoi kultury ta osnov zdorovya studentiv u protsesi zaniat boyovym hortynhom* [Education of physical culture and basics of students' health in the process of combat horting] *Scientific journal of the National Pedagogical Dragomanov University. Seris No 15. Scientific and pedagogical problems of physical culture (physical culture and sports): Sb. scientific works.* – K.: Publishing house of National Pedagogical Dragomanov University, 2019. – Issue. 10 (118) 19. – P. 49–56.

313.Yeromenko, E., A. (2016). *Vykhovannia napolehlyvosti u shkoliariv 6–7 rokiv u protsesi zaniat hortynhom* [Education of persistence in 6–7-year-old schoolchildren during horting training]. (PhD abstract dissertation, Kyiv).

314.Yeromenko, E. A. (2016). *Vykhovannia napolehlyvosti u shkoliariv 6–7 rokiv u protsesi zaniat hortynhom* [Education of persistence in 6–7-year-old schoolchildren during horting training]. (PhD dissertation, Kyiv).

315.Yeromenko, E. A. (2018). *Vykhovna systema boyovogo khortynhu* [Educational system of combat horting]. In Bekh, I. D. al. (Eds.). *Teoriya i metodyka khortynhu*: Issue 9 (pp. 156–171). Kyiv: Palyvoda A. V.

316.Yeromenko, E. A. (2017). *Vykhovnyi potentsial ta filosofska osnova boyovogo khortynhu* [Educational potential and philosophical basis of combat horting]. In Bekh, I. D. al. (Eds.). *Teoriya i metodyka khortynhu*: Issue 8 (pp. 147–157). Kyiv: Palyvoda A. V.

317.Yeromenko, E. A. (2019). *Vytoky ta istoria rozvytku boyovogo khortynhu v Ukraini i za kordonom* [Origins and history of combat horting in Ukraine and abroad]. In Bekh, I. D. al. (Eds.). *Teoriya i metodyka khortynhu*: Issue 11 (pp. 55–70). Kyiv: Palyvoda A. V.

318.Yeromenko, E. A. (2009). Working program of training sessions on horting / K.: Nat. University of Physical Education and Sports of Ukraine. 49 p.

319.Yeromenko, E. A. (2009). Working program of physical culture and health classes in horting / K.: Nat. University of Physical Education and Sports of Ukraine. 23 p.

320.Yeromenko, E. A. (2009). Working program of physical culture and health classes in horting for children / K.: Nat. University of Physical Education and Sports of Ukraine. 32 p.

321.Yeromenko, E. A. (2016). *Zasady formuvannya tsinnosti zdorovogo zhyttya uchnivskoi ta studentskoi molodi zasobamy khortynhu* [Principles of forming the values of a healthy life of pupils and students by means of horting] *Scientific journal of the National Pedagogical Dragomanov University. Seris No 15. Scientific and pedagogical problems of physical culture (physical culture and sports): Sb. scientific works.* – K.: Publishing house of National Pedagogical Dragomanov University. – Issue. 10 (80) 16. P. 38–44.

322.Yeromenko, E. A., Ostrianska O. A. (2013). *Zasoby formuvannia mizhosobystisnoi zlagody u vykhovantsiv 5–6 rokiv u protsesi zanyat khortynhom* [Means of forming interpersonal harmony in pupils 5–6 years old in the process of horting]. *Scientific journal of the National Pedagogical Dragomanov University. Seris No 15. Scientific and pedagogical problems of physical culture (physical culture and sports): Sb. scientific works.* – K.: Publishing house of National Pedagogical Dragomanov University. – Issue. 14 (41) 13. – P. 54–61.

323.Yeromenko, E. A. (2019). *Znachymist tsinnosti fizychnoi kultury ta osnov zdorovya dlya shkolyariv i kursantiv, yaki zaymayutsia boyovym hortynhom* [Importance of values of physical culture and bases of health for schoolboys and cadets who are engaged in combat horting] *Scientific journal of the National Pedagogical Dragomanov University. Seris No 15. Scientific and pedagogical problems of physical culture (physical culture and sports): Sb. scientific works.* – K.: Publishing house of National Pedagogical Dragomanov University, 2019. – Issue. 11 (119) 19. – P. 71–79.

324.Yeromenko, V. E., Yeromenko, E. A. (2019). *Medychno obslugovuvannia sportyvnykh zmahaniy boyovogo khortynhu ta medyko-pedagogichniy kontrol za stanom zdorovya uchasnykiv* [Medical service of sports competitions in combat horting and medical and pedagogical control over the state of health of

participants]. In Bekh, I. D. al. (Eds.). *Teoriya i metodyka khortyngu: Issue 11* (pp. 232–250). Kyiv: Palyvoda A. V.

325. Yeromenko, V. E. (2017). *Profilaktyka osnovnykh stomatologichnykh zakhvoryuvan u khortyngistiv dytjacho-yunatskogo viku* [Preventive care of major dental diseases among young and adolescent Horting athletes]. In Bekh, I. D. al. (Eds.). *Teoriya i metodyka hortyngu: Issue 7* (pp. 38–47). Kyiv: Palyvoda A. V.

326. Yeromenko, V. E., Yeromenko, M. O., Yeromenko, E. A. (2020). *Profilaktyka stomatolohichnykh zakhvoryuvan pratsivnykiv pravookhoronnykh organiv u period vykonannia sluzhbovo-boyovykh zavdan* [Prevention of dental diseases of law enforcement officers during the performance of combat missions]. *Protydiya Nezakonnomu peremischenniu tovariv v rayonakh zdiysnennia Operatsii obyednanykh syl : tezy dop. nauk.-prakt. seminaru (15 travnia 2020 roku)*. Irpin. Universytet DFS Ukrainy. P. 79–86.

327. Yeromenko, V. E. (2017). *Stomatolohichne zdorovya ditei ta molodi yak chynnyk sportyvnykh uspihiv u boyovomu khortyngu* [Dental health of children and youth as a factor of sports success in combat horting]. In Bekh, I. D. al. (Eds.). *Teoriya i metodyka khortyngu: Issue 8* (pp. 96–111). Kyiv: Palyvoda A. V.

328. Yeromenko, V. E. (2018). *Zasoby profilaktyky osnovnykh stomatologichnykh zakhvoryuvan u studentiv, kursantiv, sportsmeniv boyovogo khortyngu ta spivrobotnykiv pravookhoronnykh orhaniv* [Means of prevention of major dental diseases in students, cadets, combat horting athletes and law enforcement officers]. In Bekh, I. D. al. (Eds.). *Teoriya i metodyka khortyngu: Issue 9* (pp. 112–122). Kyiv: Palyvoda A. V.

329. Zhamardiy, V., Griban, G., Shkola, O., Fomenko, O., Khrystenko, D., Dikhtiarenko, Z., Yeromenko, E., Lytvynenko, A., Terentieva, N., Otravenko, O., Samokish, I., Husarevych, O., & Bloshchynskiy, I. (2020). Methodical System of Using Fitness Technologies in Physical Education of Students. *International Journal of Applied Exercise Physiology*, 9 (5), pp. 27–34.

330. Zubaliy N. P., Zubaliy M. D., Yeromenko, E. A., Yeromenko, V. E. (2017). *Psykhologichni ta sotsialni osnovy vykhovannia osobystosti u systemi boyovogo khortyngu* [Psychological and social bases of personality education in the system of combat horting]. In Bekh, I. D. al. (Eds.). *Teoriya i metodyka khortyngu: Issue 8* (pp. 122–129). Kyiv: Palyvoda A. V.

ДОДАТКИ

Додаток 1

Анкета для визначення рівнів вихованості наполегливості школярів 6–7 років у процесі занять бойовим хортингом

Вибери серед запропонованих відповідей на запитання анкети ті, які характерні для тебе, відмітивши їх навпроти знаком „+”.

Які відчуття найчастіше переповнюють тебе під час занять та змагань з бойового хортингу?

– радість	– задоволення
– гордість	– упевненість
– нудьга	– невпевненість
– сум	– приниження
– незадоволеність	– переможця
– страх	– чемпіона
– свій варіант	– командного гравця

Який твій настрій під час організації змагань з бойового хортингу та спортивно-масової роботи?

1. гарний
2. перемінний
3. радісний
4. сумний

Що найчастіше викликає у тебе позитивні емоції під час занять бойовим хортингом та у процесі спортивно-масової роботи?

1. можливість бути сильним
  2. можливість змагатися з однокласниками
  3. оригінальність проведення занять з бойового хортингу
  4. похвала вчителя фізичної культури, тренера, батьків
  5. висока оцінка (бал) за перемогу й участь у змаганнях
  6. цікавість бойового хортингу
  7. Що тобі подобається в національному українському виді спорту „Бойовий хортинг”?
  8. змагальна діяльність
  9. бажання зміцнити здоров'я
  10. те, що це український вид спорту
  11. можливість бути сильним, спритним, витривалим
  12. отримання позитивних оцінок
  13. здатність постояти за себе
5. Який рівень інтересу викликає в тебе бойовий хортинг?
1. високий
  2. середній
  3. низький

**АНКЕТА ДЛЯ БАТЬКІВ ЩОДО ВИХОВАННЯ НАПОЛЕГЛИВОСТІ
У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ БОЙОВОГО ХОРТИНГУ**

1. Чи є батько, мама, дідусь, бабуся, брат, сестра прикладом для дітей стосовно спортивно-масової роботи?
2. Який зміст виховання наполегливості в процесі занять бойовим хортингом і рухливими іграми з елементами бойового хортингу Ви хотіли б упроваджувати в сім'ях?
3. Як проявляються наполегливість і вольові зусилля батьків у повсякденному житті?
4. Чи доводять батьки розпочату справу до логічного кінця в побуті?
5. Чи знають батьки бажання й потреби своїх дітей щодо реалізації потреби в русі й рухливих іграх?
6. Які сучасні форми й методи виховання молодших школярів знають батьки і як правильно їх підібрати для своїх дітей?
7. Які сучасні спортивно-масові заходи Ви знаєте й використовуєте у вільний час з дітьми?
8. Якими вольовими й фізичними якостями має володіти наполеглива дитина?
9. Чи знають батьки, як боротися з дитячою непокорю, капризами й небажанням виконувати доручення?
10. Чи знають батьки, якими знаннями мають володіти молодші школярі під час виховання в них наполегливості?
11. Які доручення є посильними для учнів 1–2 класів у процесі позакласної роботи?
12. Які фізичні навантаження допустимі для молодших школярів?
13. Як часто Ви враховуєте думку й бажання своїх дітей?
14. Яке Ваше ставлення до українського виду єдиноборства бойовий хортинг?

15. Чи визнаєте Ви власні помилки, допущені в роботі з дітьми, і яким чином їх виправляєте?

16. Які потреби виникають у батьків під час проведення виховної та спортивно-масової роботи в домашніх умовах?

17. Як впливають родинні стосунки на виховання наполегливості в молодших школярів у процесі занять бойовим хортингом?

18. Яке Ваше ставлення до спортивно-масової роботи, занять з бойового хортингу та рухливих ігор з елементами бойового хортингу?

19. Яких вимог Ви дотримуєтеся в процесі організації домашнього дозвілля?

20. Які рухливі ігри з елементами бойового хортингу Ви використовуєте в домашніх умовах?

21. Чого Ви хотіли б досягти, виховуючи у дітей наполегливість засобами бойового хортингу?

ПРОГРАМА ГУРТКОВОЇ РОБОТИ ДЛЯ ШКОЛЯРІВ 6–7 РОКІВ (автор Е. А. Єрмоєнко)

Розділ 1. ОРГАНІЗАЦІЯ НАВЧАННЯ

1.1. Загальні принципи організації навчально-виховного процесу

Загальними принципами організації навчально-виховного процесу є науковість, синтез інтелектуальної і практичної діяльності, індивідуальний підхід, взаємодія педагога з учнями, послідовність і поступовість викладення матеріалу. Навчальний матеріал програми адаптований до занять з учнями різної підготовленості, передбачає загальноосвітню та оздоровчу спрямованість і містить елементи базової техніки бойового хортингу, які подані у вигляді оздоровчих фізичних вправ та імітаційних формальних комплексів, теоретичні відомості, а також вправи з елементами самозахисту бойового хортингу та загальнорозвивальні і спеціальні вправи для розвитку фізичних якостей.

Заняття у гуртку бойового хортингу загальнодоступні для всіх учнів 1–4 класів загальноосвітнього навчального закладу завдяки різноманітності напрямів роботи (фізкультурно-оздоровчого, військово-патріотичного, психологічного, національно-філософського, спортивного, змагального тощо) та великій кількості легко дозованих спеціальних фізичних і оздоровчих вправ бойового хортингу, якими можна займатися всюди та у будь-який час. Одночасно з колективними та груповими формами роботи організується самостійна робота, а також робота в парах.

1.2. Основні завдання у роботі з учнями

У напрямі навчання:

навчити основ базової техніки бойового хортингу в обсязі, необхідному та достатньому для участі у фізкультурно-оздоровчих та спортивних заходах;

залучити до кращих зразків світового та вітчизняного спорту.

У напрямі виховання та розвитку:

розвивати фізичні, вольові та морально-етичні здібності (наявні та компенсуючі);

сприяти психологічному звільненню (зняти комплекси, скутість, ніяковість);

формувати здоровий спосіб життя (культуру та гігієну тіла, правильність постави, уникнення шкідливих звичок, відчуття духовної гармонії в людині, навколишньому світі).

У напрямі соціалізації особистості:

розвивати потребу та уміння бачити прекрасне в заняттях фізичною культурою і спортом, загальному здоров'ї оточуючих людей, культурі поведінки, любові до батьків, свого міста чи села, своєї країни, природи, культури, народних звичаїв і традицій;

формувати вибіркове, критичне ставлення до зразків особистої спортивної майстерності;

формувати навички професійного та соціального партнерства;

сприяти професійній орієнтації вихованців.

З метою профілактики травматизму на кожному занятті необхідно перевіряти місця проведення занять, дотримуватися вимог методики навчання спеціальних оздоровчих вправ бойового хортингу, при вивченні підготовчих елементів техніки бойового хортингу різними способами слід звертати увагу на правильне пересування учнів по харту (майданчику для занять).

Заняття проводить педагог (тренер, викладач, інструктор), який має відповідну фахову підготовку.

Під час проведення занять з бойового хортингу педагог повинен застосовувати особистісно орієнтовний та диференційований підхід до вихованців. У курсі навчання передбачаються заміни викладання одного предмету іншим або їх поєднання на розсуд педагога. Упродовж всього навчально-виховного процесу педагог має постійно проводити виховні заходи патріотичної тематики, бесіди з учнями, у яких необхідно звертати увагу на те, що бойовий хортинг народжений в Україні на оздоровчих і культурних традиціях українського народу. Педагогу необхідно постійно вживати відповідних заходів щодо протидії розповсюдженню наркотичних, токсичних речовин, пияцтва та куріння серед дітей, працювати у тісній взаємодії з класними керівниками гуртківців та батьками дітей.

У процесі проведення позакласних занять з бойового хортингу в загальноосвітньому навчальному закладі застосовуються такі групи методів:

наочні (показ вправ, демонстрація вправ на схемі, макеті, екрані тощо); – словесні (розповідь, пояснення, вказівка, зауваження, переконання, бесіда тощо); – практичні (метод вправ та його варіанти – початкове вивчення технічних дій загалом або частинами), метод багаторазового повторення (перемінний, інтервальний, ігровий, змагальний тощо).

Кожне заняття містить усі основні розділи програми. Час, відведений на кожний розділ, можна варіювати залежно від теми, мети заняття. Під час заняття перехід від одного виду діяльності до іншого має бути логічним і природним.

Специфічні завдання за видами підготовки охоплюють розділи навчання, що відображають різноманітність видів професійної підготовки (теоретичної,

практичної, змагальної). Кожний розділ сприяє вирішенню основних завдань підготовки та має власну цільову спрямованість. Напрямок діяльності – фізкультурно-спортивний.

1.3. Завдання за рівнями підготовки

Освітній процес у колективі побудований послідовно за принципами „від простого до складного”, „від окремого до загального” та охоплює два рівня підготовки: початковий (1–2 класи) та основний (3–4 класи).

Завдання початкового рівня:

організувати набір дітей у гурток;
ознайомити з умовами навчання та вимогами до вихованців;
ознайомити з правилами безпеки під час занять;
дати дітям правильне уявлення про техніку і тактику бойового хортингу;
виявити здібності дітей до навчання та розвитку фізичних якостей, індивідуальні нахили до виконання певних прийомів (ударної техніки, кидків, техніки партеру тощо).

Завдання основного рівня:

надати необхідний набір теоретичних знань та сформувати практичні уміння у виді спорту бойовому хортингу, достатньому для занять обраною діяльністю на рівні участі у показових групах та успішних виступів на спортивних змаганнях.

1.4. Організаційно-методичні умови

У групи позакласних занять з бойового хортингу загальноосвітнього навчального закладу приймаються учні 1–4 класів, які не мають медичних протипоказань, виявляють інтерес та бажання до занять означеним видом спорту.

Прийняття дітей проходить за таким принципом:

Діти 6–7 років, які не мають підготовки, проходять:

анкетування разом з батьками (мотиви вибору та характер інтересу до занять у гуртку бойового хортингу, очікувані результати);

фізичне тестування (наявність гнучкості, пластичності, сили, спритності та ін.);

координаційне тестування (наявність відчуття правильності пересувань, координації рухів, рухової пам'яті);

емоційно-вольове тестування (наявність емоційних реакцій, вольових якостей: наполегливості, цілеспрямованості та ін.).

Групи формуються за рівнями підготовки з урахуванням віку та підготовленості учнів:

початковий рівень (1 та 2-й роки навчання), діти віком 6–7 років – 1 та 2 класи;

основний рівень (3–4-й рік навчання), діти віком 8–9 років – 3 та 4 класи.

Обсяг і тривалість занять

Групи початкового рівня (у групах 15–18 осіб):

перший та другий рік навчання для дітей віком 6–7 років; разом за рік – 216 годин, 6 годин на тиждень – заняття 3 рази на тиждень по 2 години (загальна та спеціальна фізична підготовка, базова техніка бойового хортингу у стійці). Тривалість одного заняття – 45 хв.

Групи основного рівня (у групах 12–15 осіб):

третій та четвертий рік навчання для дітей віком 8–9 років; разом за рік – 216 годин, 6 годин на тиждень – заняття 3 рази на тиждень по 2 години (загальна та спеціальна фізична підготовка, основи акробатики, базова техніка бойового хортингу у стійці й у партері).

Форми організації занять:

групова (колективне виконання базової техніки, репетиції та показові виступи гуртка бойового хортингу);

індивідуальна (індивідуальна швидко-силова підготовка, постановка та вивчення ударів і кидків).

1.5. Засоби організації навчально-виховного процесу

Для забезпечення плідного процесу навчання педагог має використовувати матеріали представленої програми, інші матеріали, які розроблені спеціалістами бойового хортингу, інші навчальні програми, посібники, методичні рекомендації, складати індивідуальні плани роботи як загальної групи гуртківців, так і планувати тренувальний процес окремих талановитих і перспективних учнів. Для цього необхідно мати спортивну спеціалізовану бібліотеку, відеотеку виступів своїх учнів, розвивати матеріально-технічну базу гуртка, зберігати і своєчасно ремонтувати тренувальний інвентар, надавати рекомендації учням щодо придбання і зберігання особистого спортивного екіпірування, стежити за цілісністю знаряддя та тренувального обладнання, яке має загальноосвітній навчальний заклад.

При навчанні технічних прийомів бойового хортингу необхідно на кожному занятті використовувати вправи загальної та спеціальної фізичної підготовки, такі як: пришвидшення з різних вихідних положень, біг зі зміною швидкості та напрямку за сигналом, багаторазові повторення оздоровчої базової техніки рухів бойового хортингу по повітрю в стійці та у пересуваннях, виконання оздоровчих навчальних форм бойового хортингу – формальних комплексів, вистрибування із

присіду вгору, підйоми з присіду у стійку з махами прямими ногами, а також дотримуватися методики послідовності вивчення підготовчих та оздоровчих прийомів техніки бойового хортингу, використовуючи підвідні вправи.

Враховуючи різноманітність правил змагань та розділів змагань з бойового хортингу, а також засобів самозахисту бойового хортингу як бойового мистецтва, тренувально-підготовчий процес на практичних заняттях повинен проводитись повною групою, малими групами (4–6 чоловік), парами та індивідуально. Винятком є теоретичні заняття та зведені тренування з підготовки показових груп, або підготовки основної групи до атестації з бойового хортингу (отримання учнівських ступенів – ранків). Участь вихованців гуртка бойового хортингу у змаганнях здійснюється тільки за особистим бажанням і з дозволу батьків.

Заняття в групах початкового рівня (1–2 класи) проводяться груповим методом. З вихованцями може працювати один педагог, або на одному занятті – два педагога. Один педагог проводить стандартне тренування відповідно до заздалегідь складеного плану-конспекту навчально-тренувального заняття. В разі, якщо одне заняття проводять два педагога, то одну групу бойового хортингу (15–18 вихованців) розбивають на дві підгрупи по 7–9 осіб. З однією підгрупою працює інструктор за загальнорозвивальними та ігровими методами, з другою – педагог з акробатики або базової техніки бойового хортингу. Через 1 годину занять педагоги міняються підгрупами.

У період підготовки до підсумкових занять та виступів на змаганнях заняття можуть проводитися за іншою схемою. Заняття обов'язково починаються з розминки, загального розігрівання м'язів та суглобів, підвищення тону організму учнів. Одночасно педагог з базової техніки або акробатики працює індивідуально з дітьми, яким потрібно приділити додаткову увагу (вивчення кидків та ударних елементів з підстрахуванням тощо). Після закінчення ігрових занять педагог з ігровими методами приступає до групової демонстрації базової техніки ударів та блоків руками і ногами. В цей час інший педагог (інструктор з бойового хортингу) ходить між рядами учнів, допомагає підстрахувати дітей, стежить за поставою, правильним виконанням елементів бойового хортингу, працює над правильністю рухів, або працює індивідуально з учнем, який не зрозумів теми заняття або відстає у навчанні та розвитку якостей.

Заняття в групах основного рівня (3–4 класи) проводяться з групою учнів по 12–15 та 10–12 осіб. На таких заняттях можуть бути присутні старші учні, випускники, інструктори, які допомагають у проведенні, поправляють учнів, надають поради, стежать за правильним виконанням базової техніки під час тренування, проводять навчальні сутички для підвищення майстерності учнів та надбання досвіду проведення сутичок.

Поряд з цією використовується й інша схема: заняття починаються з групового виконання техніки рук та ніг по повітрю. Паралельно з роботою над ударами і блоками рук та ніг проводиться відпрацювання техніки на подушках, лапах, мішках та з партнером. Після закінчення технічної частини група приступає до занять з прикладної акробатики або кидкової техніки, а помічники як асистенти учнів працюють над вивченням технічних комбінацій, розвитком ударної швидкості та правильністю виконання з 1–4 гуртківцями.

У період підготовки до виступів на змаганнях групові заняття можуть бути замінені зведеними тренуваннями з іншими клубами бойового хортингу (постановка та вивчення індивідуальних технічних дій, комбінацій на партнерах різної комплекції – високому, низькому, важкому, легкому тощо.).

Календарний план змагань спортивних заходів гуртка складається на розсуд педагога. Постійно рік за роком удосконалюється техніка і тактика бойового хортингу, підвищується рівень учнів, а разом з цим вимоги до особистої підготовки учасників змагань, що потребує постійного підвищення майстерності гуртківців, яка удосконалюється тільки при постійному контакті з досвідченими спортсменами і тренерами та виступах на змаганнях різного рівня.

Контрольні заняття проходять 1 раз на півріччя у формі відкритого або підсумкового заняття (для груп початкового та основного рівнів – 1–4 класи), змагання (для груп основного рівня – 3–4 класи).

1.6. Планування навчально-виховного процесу

Планування системи підготовки учнів проводиться з метою упорядкування всіх методів та розділів підготовки, досягнення максимального ефекту від роботи педагогічного складу закладу з тими, хто навчається в гуртках бойового хортингу. Процес підготовки учнів можна розглядати як складну динамічну систему. Однією із функцій подібних організованих систем різного походження (біологічних, соціальних, технічних) є управління, зміст якого полягає в забезпеченні збереження структури системи або в переведенні системи з одного стану в інший. В загальному вигляді схема управління підготовкою вихованців охоплює три блоки:

система педагогічних впливів, тобто програма підготовки (перспективні, річні й оперативні плани);

система контролю за реалізацією програм підготовки;

система корекції навчально-виховних та тренувальних програм у випадку неузгодженості планових показників тренувальних навантажень і стану юних спортсменів з реальними показниками в процесі контролю.

Перш ніж приступити до безпосереднього впливу на учня, тренерів-викладачу необхідно: визначити вихідний стан юного вихованця (рівень фізичної, технічної, психологічної підготовленості); спланувати (спрогнозувати) конкретні параметри того стану, при якому учень буде здатний показати необхідний результат (в оздоровчих, виховних, змагальних заходах або при виконанні контрольних нормативів), і на основі порівняння характеристик вихідного і модельного стану розробити програму педагогічних дій на різні етапи занять.

Отримуючи в процесі взаємодії з учнем інформацію на основі даних педагогічного контролю про його проміжні стани, особливості діяльності учня під час навчально-виховного, тренувального і змагального процесу, нівелюючи чинники, що негативно впливають на ефективність перебігу навчального процесу, тренер-викладач і, частково, сам учень мають можливість корегувати систему педагогічних дій (навчальну програму).

Відповідно до вищенаведеної схеми, планування і контроль в процесі підготовки учнів повинні передбачати:

- аналіз і оцінювання особливостей певного контингенту учнів;

- прогнозування кількісних показників моделі потрібного стану учнів;

- розроблення системи педагогічних дій від окремих занять до великих циклів занять з урахуванням основних закономірностей теорії навчання, теорії та практики спортивного тренування;

- систему методів педагогічного контролю.

Об'єктивною основою планування є закономірності теорії навчання та спортивного тренування, відображені в таких вимогах:

- планування має бути цілеспрямованим, що передбачає чітке визначення кінцевої мети навчально-виховної і спортивної роботи з вихованцями;

- планування повинне бути перспективним, розрахованим на певну кількість років;

- багаторічний перспективний план має бути цілісною системою підготовки спортсменів бойового хортингу, містити плани на різні періоди занять (багаторічний цикл, рік, етап, окреме заняття) і передбачати цілеспрямоване застосування системи засобів і методів педагогічного контролю за перебігом виконання цих планів;

- планування повинне бути всебічним і охоплювати весь комплекс завдань (освітніх, оздоровчих, виховних, тренувальних), які слід вирішувати у процесі фізичного виховання;

- планування має бути конкретним і реальним, передбачати чітку відповідність завдань, засобів і методів навчання і виховання віку, стану учнів, а також матеріально-технічним, кліматичним й іншим умовам; при цьому слід мати

на увазі, що ступінь деталізації різних планів зворотно пропорційний терміну, на який певний план розробляється;

у процесі планування необхідно враховувати сучасні наукові дані теорії і методики виховної та спортивної підготовки і спиратися на передовий досвід практики розвитку бойового хортингу;

документи планування повинні бути відносно простими, за можливості не дуже трудомісткими, наочними, доступними і зрозумілими як для тренерів-викладачів гуртка бойового хортингу, так і для самих учнів.

Розрізняють зовнішнє і внутрішнє планування. Зовнішнє планування (або планування „зверху”) здійснюється державними установами. Документи такого планування мають директивний характер і слугують визначенню генеральних напрямів у розвитку бойового хортингу як національної виховної системи та виду спорту. Сюди, насамперед, слід віднести навчальні програми, класифікаційні норми, календар змагань тощо.

На підставі цих директивних документів розробляються так звані внутрішні плани, для колективів, команд, окремих талановитих вихованців. Залежно від того, на який термін складаються плани, розрізняють перспективне, поточне й оперативне планування.

При цьому необхідно розглядати процес планування у двох аспектах: статичному і динамічному.

Статичний аспект планування передбачає оптимальні співвідношення окремих сторін підготовки – між окремими видами фізичних вправ, між загальнофізичною і спеціальною підготовкою, між силовою підготовкою і вихованням витривалості і так далі – на відносно тривалий період занять (річний цикл навчання та тренування, навчальний рік тощо).

Динамічний аспект полягає в оптимальному розподілі у часі окремих розділів підготовки у коротший період підготовки (етап, тижневий мікроцикл, окреме навчально-виховне або тренувальне заняття).

У технології планування можна виділити такі основні операції:

визначення кінцевої цільової функції плану і проміжних завдань підготовки;

визначення програмно-нормативної основи досягнення кінцевої мети і проміжних завдань;

визначення необхідного обсягу знань, умінь і навичок;

визначення основних сумарних параметрів навчальних та тренувальних навантажень;

розподіл усіх навантажень у часі.

Особливості й умови виконання кожної операції планування

Кінцева цільова функція кожного плану, а також проміжні завдання вибираються залежно від віку, рівня підготовленості учнів, стажу занять, форм організації занять. При цьому кінцева мета визначається, як правило, на великі періоди занять (зазвичай на декілька років або на один рік), а на менш тривалі етапи занять ставляться конкретні завдання, послідовне вирішення яких повинне бути спрямоване на досягнення кінцевої мети.

Після того як поставлена мета і завдання підготовки, переходять до визначення змісту навчально-виховного і тренувального процесу. Визначення необхідного обсягу знань, умінь і навичок здійснюється на основі систематики і класифікації техніки і тактики бойового хортингу, досвіду, накопиченого теорією і практикою спорту.

До програмно-нормативних основ планування належать спортивно-технічні показники і контрольні нормативи, що характеризують підготовленість і функціональний стан вихованців. Такі показники і нормативи вибираються на основі даних медичного і лікарського контролю, а також на основі модельних характеристик, що відображають рівень розвитку бойового хортингу і стану вихованців, здатних показувати певні результати.

При визначенні основних параметрів фізичних навантажень необхідно зважати на специфіку бойового хортингу, передовий досвід його теорії і практики, дані наукових досліджень в галузі теорії і методики педагогіки, фізичної культури та спорту, стан вихованців і їхню спортивну кваліфікацію.

Всі параметри фізичних навантажень поділяють на такі основні групи:

параметри величин (обсяг та інтенсивність);

параметри спеціалізованості (специфічні і неспецифічні навантаження);

параметри спрямованості (аеробні, аеробно-анаеробні, анаеробні гліколітичні, анаеробно-алактатні навантаження);

параметри координаційної складності.

Перелічені параметри фізичних навантажень дозволяють достатньо повно оцінити кількісний і якісний ступені впливу кожної фізичної вправи на організм вихованця.

Складність цієї операції полягає лише у виборі оптимальних параметрів фізичних навантажень для конкретного контингенту учнів. Причому головну увагу слід приділяти параметрам величини навантажень, оскільки неправильний вибір обсягу й інтенсивності впливу може призвести до перенапруження і перенавантаження. Це пов'язано з тим, що фізичне навантаження, будучи фактором зовнішньої сфери, чинить на організм вихованця певний вплив, що проявляється насамперед у зміні гомеостазу внутрішнього середовища організму. Проте, допустимий діапазон цих змін невеликий. Тому в процесі виконання

запланованих параметрів навантажень необхідно приділяти особливу увагу медичному і лікарському контролю стану юних спортсменів бойового хортингу.

Найбільш відповідальною операцією планування є розподіл навчальних навантажень у часі. Від правильного здійснення цієї операції залежить успіх всієї роботи з підготовки спортсменів бойового хортингу. Ступінь деталізації і конкретизації у розподілі фізичних навантажень залежить від тривалості етапу, на який складається план. Чим коротший етап, тим відповідальніше потрібно підходити до цього процесу. При цьому велику увагу слід приділяти розподілу фізичних навантажень:

за спеціалізованістю, тобто за співвідношенням специфічних і неспецифічних засобів підготовки;

за спрямованістю, тобто за розподілом у певній послідовності аеробних, анаеробних і змішаних навантажень;

за величиною і координаційною складністю, тобто у певному чергуванні навантажень і відпочинку, складно-координаційних і відносно простих фізичних вправ тощо.

Оптимальний розподіл навантажень, який дозволить досягти кращих результатів, багато в чому залежить від того, наскільки будуть враховані при цьому загальні і специфічні закономірності тренування та вдосконалення фізичних якостей. Залежно від тривалості періодів і етапів підготовки, на які складаються плани, виділяють перспективне, багаторічне, поточне (річне і поетапне) й оперативне планування.

Перспективне планування передбачає:

визначення мети, спрямованості основних завдань і змісту системи підготовки вихованців на тривалий період часу;

прогноз результатів, спортивно-технічних показників і нормативів, яких необхідно досягти у процесі багаторічних занять бойовим хортингом.

До основних вихідних і директивних документів перспективного планування, на основі яких розробляються всі подальші документи поточного й оперативного планування, належать: навчальний план, навчальна програма і багаторічний перспективний план підготовки вихованців на 4–8 років (груповий і індивідуальний), що розробляється відповідно до моделі побудови багаторічного процесу навчання спортсменів бойового хортингу.

До документів поточного планування належать: графік навчального процесу, річний план підготовки (командний, індивідуальний), календар спортивно-масових заходів.

Планування навчального матеріалу у річних циклах здійснюється згідно з періодизацією навчально-виховного процесу, в якій враховуються основні закономірності розвитку фізичної форми. Виняток становить планування

навчально-виховного процесу для юних вихованців у групах початкової підготовки, де воно підпорядковане завданням навчання, всебічного фізичного розвитку, ознайомленню з основними засобами підготовки спортсмена бойового хортингу й основами ведення єдиноборства.

У зв'язку з цим для кожного року початкової підготовки навчання можна розподілити на три етапи:

етап відбору і комплектування навчальних груп (2 місяці);

етап ознайомлення з основними засобами підготовки спортсмена бойового хортингу (7 місяців);

етап підготовки і виконання програмних вимог і контрольних нормативів із ЗФП і СФП (3 місяці). Підготовка на цьому етапі передбачає виїзд в оздоровчий табір й індивідуальну самостійну підготовку за завданням педагога на період літніх канікул.

Для подальших груп планування пов'язане з підготовкою і участю у фізкультурно-оздоровчих та спортивних заходах, змаганнях і передбачає розподілення річних циклів на періоди, кожен з яких має свої завдання. Підготовчий період (вересень – лютий) спрямований на створення і розвиток передумов для виникнення фізичної форми і її становлення. Завдання: зміцнення здоров'я вихованців, загальна фізична підготовка організму до подальших навантажень, підготовка і здача контрольних нормативів із СФП, теоретична підготовка, виховання морально-вольових якостей, вивчення техніки і тактики бойового хортингу.

Основна мета підготовки основного періоду (березень – червень) полягає в тому, щоб досягнутий на всіх попередніх етапах рівень тренуваності якомога ефективніше реалізувати в результатах участі у оздоровчих та спортивних заходах. Увесь період поділяється на 2–4 етапи (мезоцикли), основу яких становлять основні заходи сезону і підготовка до них.

У цей період окрім спеціальної підготовки й участі в заходах вирішуються завдання розвитку і вдосконалення спеціальних фізичних та психологічних якостей спортсмена бойового хортингу, набуття інструкторських і суддівських навичок.

У перехідному періоді (липень – серпень) вирішуються завдання:

зміцнення здоров'я вихованців з проведенням різних оздоровчих, профілактичних та лікувальних заходів;

забезпечення активного відпочинку юних спортсменів бойового хортингу;

створення основи для подальшої функціональної підготовки і розвитку фізичних якостей;

підвищення координаційних можливостей та рівня розвитку гнучкості. Цей період збігається з літніми канікулами і може проводитися як в умовах

оздоровчого табору, так і у формі індивідуальної самостійної підготовки за завданням тренера-викладача.

У річному циклі виділяють два підготовчі періоди (вересень – грудень, лютий – травень), два основні (січень, травень – червень) і один перехідний (липень – серпень).

Ця структура річного циклу може змінюватися залежно від календаря основних заходів, але незмінним залишається виділення двох циклів підготовки зі своїми підготовчим і основними періодами у кожному з цих циклів. При цьому зміст навчального процесу у першому циклі має більш виражений загально-підготовчий характер, а в другому – більш спеціалізований (як за величиною фізичних навантажень, так і за їхньою спрямованістю і специфічністю). Оперативне планування охоплює: робочий план, розклад занять, план-конспект окремих занять, план підготовки до окремих заходів.

Усі навчальні плани незалежно від їх типу (командні та індивідуальні, річні та оперативні тощо) повинні містити:

дані про тих, на кого розрахований план (персональні дані про учнів або загальна характеристика групи, команди чи контингенту вихованців загалом);

цільові установки (головна мета періоду, на який складається план; проміжні цілі для окремих етапів: окремі цілі, що належать до різних видів підготовки);

показники, що піддаються кількісному вимірюванню і характеризують всі види навантаження і стан спортсменів бойового хортингу: кількість днів і занять; кількість фізкультурно-оздоровчих та тренувальних занять (на день, тиждень, місяць); загальна кількість часу роботи (на день, тиждень, місяць);

кількість заходів; кількість змагань; кількість змагальних сутичок; кількісні показники тренувальних і змагальних навантажень (кілометри, тони, кількість повторень тощо);

організаційно-методичні і виховні вказівки;

терміни заходів, контрольного тестування, медичних обстежень.

Облік навчально-виховної та тренувальної роботи здійснюється у журналі, в якому зазначають відомості про вихованців, відвідуваність занять, пройдений матеріал, успішність і фізкультурно-оздоровчі та спортивні результати. Окрім цього, педагог гуртка веде звітність в установленому порядку.

1.7. Форми організації навчально-виховного процесу з бойового хортингу

Заняття є основним структурним елементом навчально-виховного процесу з бойового хортингу. В окремому занятті, як у самостійній структурній одиниці процесу підготовки, можуть використовуватися різноманітні засоби, спрямовані

на вирішення завдань фізичної, техніко-тактичної, психологічної та інтегральної підготовки. Заняття діляться за типом організації на урочні та позаурочні, за спрямованістю на загальнопідготовчі, спеціальнопідготовчі та комплексні, за змістом навчального матеріалу на теоретичні та практичні. Основна форма занять – практичні, які проводить педагог – тренер-викладач гуртка бойового хортингу відповідно до розкладу занять. Структура практичного заняття складається з підготовчої, основної і завершальної частини.

У підготовчій частині проводяться організаційні заходи і безпосередня підготовка вихованця до виконання програми основної частини заняття. Чіткий своєчасний початок заняття дисциплінує учнів, концентрує увагу на наступній діяльності. Проведення в цій частині заняття розминки, яка містить у собі комплекс спеціально підібраних вправ, сприяє оптимальній підготовці вихованців до виконання завдань основної частини. В основній частині заняття вирішуються його завдання. Завершальна частина заняття проводиться для того, щоб організм вихованців привести у стан, близький до вихідного, та створити умови для інтенсивнішого перебігу відновлювальних процесів. Залежно від завдань виділяють такі типи занять: навчальні, навчально-виховні, тренувальні, навчально-тренувальні, контрольні, відновлювальні, модельні.

Навчальні заняття

На навчальних заняттях вихованці засвоюють новий матеріал. Цей матеріал може бути пов'язаний із засвоєнням елементів техніки і тактики бойового хортингу. Особливостями цього типу занять є відносно обмежена кількість знань, вмінь та навичок, які засвоюються, широке використання контролю з боку педагога і самоконтролю за засвоєнням запропонованого матеріалу. Навчальні заняття використовуються переважно на ранніх етапах багаторічної підготовки.

Навчально-виховні заняття

Навчально-виховні заняття в групі мають на меті подання матеріалу з виховним змістом, який розширює знання теорії, філософії та здоров'язбережувальних технологій бойового хортингу. Цей вид занять допоможе педагогу побудувати власну педагогічну діяльність на високому професійному рівні, розвивати творчі та інтелектуальні здібності вихованців, зміцнити фізичне і психічне здоров'я дітей, підвищити їхній рівень успішності та урізноманітнити відпочинок.

Тренувальні заняття

Тренувальні заняття спрямовані на удосконалення видів підготовленості: технічної, тактичної, фізичної, психологічної та інтегральної. В цих заняттях

повторюються добре засвоєні вправи. Найбільш часто ці заняття використовуються при вирішенні завдань фізичної підготовки.

Навчально-тренувальні заняття

Навчально-тренувальні заняття – це проміжний тип занять між навчальними і тренувальними. На цих заняттях разом з вивченням нового матеріалу і закріпленням засвоєного велика увага приділяється підвищенню загальної та спеціальної фізичної підготовленості.

Контрольні заняття

Контрольні заняття вирішують завдання контролю за ефективністю процесу підготовки. Залежно від їхнього змісту вони можуть бути пов'язані з оцінюванням фізичної, технічної, тактичної та інших видів підготовки.

Відновлювальні заняття

Відновлювальні заняття характерні невеликим обсягом роботи, її різноманітністю й емоційністю, широким використанням ігрового методу. Їх основна мета – стимулювати відновлювальні процеси після навантажень, створити сприятливий фон для перебігу в організмі вихованця адаптаційних процесів.

Модельні заняття

Модельні (змагальні) заняття – важлива форма інтегральної підготовки спортсменів бойового хортингу до змагань. Програма таких занять будується відповідно до програми майбутніх змагань. Модельні заняття проводяться у період безпосередньої підготовки до змагань, при високому рівні техніко-тактичної і функціональної підготовленості. Рекомендовано розрізняти такі форми організації занять: індивідуальну, групову, фронтальну, вільну.

Індивідуальна форма занять

При індивідуальній формі занять вихованці отримують завдання і виконують його самостійно.

Групова форма занять

При груповій формі є сприятливі умови для створення змагального мікроклімату під час проведення занять.

Фронтальна форма занять

При фронтальній формі група вихованців одночасно виконує одні й ті ж вправи.

Вільна форма занять

Вільна форма занять може використовуватися учнями, які мають великий стаж занять бойовим хортингом, необхідні знання і досвід. Як позаурочні форми рекомендовано проводити різні оздоровчі, відновлювальні і виховні заходи. Окрім занять, що регламентовані розкладом, учні повинні кожен день, за винятком неділі, робити ранкову зарядку і самостійно виконувати індивідуальні завдання тренера-викладача з удосконалення теоретичної, фізичної, тактико-технічної та інших видів підготовленості.

1.8. Форми контролю

Основні необхідні форми контролю охоплюють:

спостереження за учнем щодо регулярності відвідування занять, дисциплінованості, дотримання етикету бойового хортингу, старанності на тренуваннях (постійно);

відкриті та підсумкові заняття для батьків, керівництва навчального закладу та спеціалістів державних органів освіти (один раз на півріччя);

підсумкові перевідні заняття (при переведенні на наступний рівень навчання);

участь у показових виступах на масових заходах (за планом навчального закладу);

виконання програми атестаційних тестів на учнівські ступені бойового хортингу – ранки (для підготовлених та найбільш обдарованих вихованців);

участь у змаганнях, отримання кількості перемог та виконання спортивних розрядів.

Для контролю якості засвоєння спеціальних вправ та елементів оздоровчої, прикладної і базової техніки бойового хортингу після вивчення вимог навчальної програми у кожному навчальному році учні складають підсумкові нормативи. Під час виконання навчальних нормативів оцінюється виконання технічного елемента кожною дитиною окремо.

Розділ 2. МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ З ОРГАНІЗАЦІЇ ЗАНЯТЬ

2.1. ПОЧАТКОВИЙ РІВЕНЬ. ПРОГРАМА ДЛЯ УЧНІВ 1–2 КЛАСІВ (діти 6–7 років)

Суттєвих відмінностей в організації навчально-виховного процесу з бойового хортингу і його змісті між учнями 1 і 2 класів немає. Природним є

поступове підвищення навчальних вимог, що вирішує завдання зміцнення здоров'я учнів, розвитку специфічних якостей, необхідних у єдиноборстві, подальше ознайомлення з технічним арсеналом, прищеплення любові до спорту і стійкого інтересу до подальших занять бойовим хортингом.

Заняття груп першого та другого року навчання початкового рівня проводяться тричі на тиждень, по дві години. Програмою передбачено подальше вивчення рухів рук і ніг, розвиток ударно-кидкової техніки бойового хортингу, вивчення нескладних елементів сутички у партері.

НАВЧАЛЬНО-ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва розділу	Кількість годин		
		Загалом	Теоретичних	Практичних
1	Вступне заняття	2	1	1
2	Історія та філософські аспекти	10	9	1
3	Загальна фізична підготовка	12	2	10
4	Рухливі ігри	26	2	24
5	Спеціальна фізична підготовка	40	2	38
6	Навчання базової техніки бойового хортингу	60	2	58
7	Вивчення імітаційних форм	18	2	16
8	Тактична підготовка	22	2	20
9	Заняття іншими видами спорту	8	1	7
10	Спільні заняття зі спортсменами інших колективів	2	1	1
11	Навчальні та контрольні сутички	4	1	3
12	Участь у показових виступах та змаганнях	6	1	5
13	Складання контрольних нормативів	4	2	2
14	Підсумкове заняття	2	1	1
РАЗОМ		216	29	187

ЗМІСТ ПРОГРАМИ

1. Вступне заняття (2 год.)

Теоретичне заняття (1 год.)

Ознайомлення з порядком і планом роботи гуртка. Загальні правила безпеки. Правила поведінки в кабінеті, закладі. Правила дорожнього руху. Основні положення спортсмена бойового хортингу і пересування його на хорті. Правила спортивного етикету бойового хортингу. Техніка безпеки, страхування та самострахування під час занять бойовим хортингом.

Практичне заняття (1 год.)

Заняття в спортивному залі на підлозі та м'якому хорті. Практичні навички вдягання форми, роздягання та складання хортовки. Прості вправи. Пересування в залі. Навички вмивання після тренування та загальна гігієна.

2. Історія та філософські аспекти (10 год.)

Теоретичні заняття (9 год.)

Відомості про мету бойового хортингу та козацькі традиції. Ідея створення бойового хортингу. Виховні вимоги. Традиції поваги до батьків та дорослих. Вірші про бойовий хортинг, спорт та здоров'я. Демонстрація малюнків виховної тематики.

Практичне заняття (1 год.)

Вимоги етикету бойового хортингу. Привітання педагога, батьків, товаришів, сторонніх людей. Колективне повторення етикету та привітань. Вивчення простих віршів. Дитячі дисциплінарні ігри: „де мовчати”, „що казати”, „як вітати”, „як навчати” тощо.

3. Загальна фізична підготовка (12 год.)

Теоретичні заняття (2 год.)

Підготовка до тренування. Перевірка спортивної форми та туалетного приладдя. Поняття: тренувальний стрій, шеренга, коло, колона. Тренування групове, у парах, індивідуальне. Загальна розминка. Розігрів перед виконанням складних вправ. Послідовність вправ для розминки. Вправи для рук, ніг, тулуба, голови, різні види кроків та стрибків, з'єднання їх з рухами руками і ногами.

Практичні заняття (10 год.)

Колективно-порядкові вправи. Марширування: ходіння по одному, розходження направо, наліво, з'єднання у пари. Шикування на марші в коло, колону, перешикування на марші: з колони в пари і знову в колону, створення кола з колони; вільне розміщення на площі. Допоміжні (гімнастичні) вправи на підлозі: робота ступні, оберти ступнею, крокування на зовнішній та внутрішній стороні стоп, на носках, на п'ятках; сидячи підтягнути ноги, коліна на підлозі, нахилання корпусу – вправи на пластичність колінного суглоба; шпагати поздовжні та поперечний; вправи на гнучкість („кільце”, „кошик”, „місток”); „гойдай” (перекачування на спину з упору навшпиньки); „берізка” (стійка на лопатках); згинання та розгинання рук в упорі лежачи. Загальнорозвивальні вправи для м'язів ніг. Загальнорозвивальні вправи з опором із партнером.

Практичний матеріал до розділу „Загальна фізична підготовка”

Колективно-порядкові вправи. Їх мета – організувати колектив, створити у дітей бадьорий, робочий настрій.

1. Марширування: ходіння по одному, розходження направо, наліво, з'єднання у пари (з носка, на напівпальцях, з високо піднятим коліном).

2. Шикування на марші в коло, колону, перешикування на марші: з колони в пари і знову в колону, створення кола з колони; вільне розміщення на площі.

Допоміжні (гімнастичні) вправи на підлозі:

робота ступні, оберти ступнею, крокування на зовнішній та внутрішній стороні стоп, на носках, на п'ятках;

сидячи підтягнути ноги, коліна на підлозі, нахили тулуба – вправи на пластичність колінного суглоба;

шпагати: поздовжні та поперечний;

вправи на гнучкість („кільце”, „кошик”, „місток”);

„гойдай” (перекачування на спину з упору навшпиньки);

„берізка” (стійка на лопатках);

згинання та розгинання рук в упорі лежачи.

Загальнорозвивальні вправи для м'язів ніг

1. В. П. стоячи, ноги нарізно, руки злегка відведені назад. Присісти, а потім зі змахом рук вперед-догори стрибнути вгору.

2. Вправу 1 виконують з кроком і попереднім нахилом тулуба вперед.

Загальнорозвивальні вправи для ніг з партнером

1. Перший: упор у присіді; другий: стійка ноги нарізно, позаду першого, руки на його плечах. Перший піднімається, другий опирається, натискаючи йому на плечі. Повторити 6–8 разів.

2. Стоячи на лівій нозі, права нога попереду, ступні стикаються, руками партнери упираються один одному в плечі. Перший відводить ногу другого вправо, той опирається. Повторити 5–6 разів кожною ногою.

Загальнорозвивальні вправи з опором із партнером

1. Розвести руки партнера, що опирається, в різні боки, потім опустити їх донизу. Виконувати вправи по черзі.

2. Опустити руки того, хто опирається, натискуючи на них під час піднімання.

4. Рухливі ігри (26 год.)

Теоретичні заняття (2 год.)

Розповіді про різновиди ігор та їхню користь для набуття фізичних якостей. Прості вправи на уважність. Навички дисципліни та безпеки при участі у грі. Відповідайки для дітей: „Ігри бувають...”, „м'ячі бувають...”, „синці бувають...”, „чому згинаються коліна?” та інші. Розбір правил гри.

Практичні заняття (24 год.)

Ігри загальнорозвивального характеру: „Два морози”, „У ведмедя в бору”, „Гуси-лебеді”, „Стрибунці-горобці”, „У хлоп'ят суворий лад”, „Совушка”, „До своїх прапорців”, „Чарівники”, різні варіанти квача. Приклади ігор: „Хитра лисиця”, „Ведмідь і бджоли”.

Практичний матеріал до розділу „Рухливі ігри”

У старшій групі початкового рівня другого року навчання гуртка бойового хортингу (6–7 років) можуть проводитись такі ігри загальнорозвивального характеру, як: „Два морози”, „У ведмедя в бору”, „Гуси-лебеді”, „Стрибунці-горобці”, „У хлоп'ят суворий лад”, „Совушка”, „До своїх прапорців”, „Чарівники”, різні варіанти ігор, в яких одна дитина має догнати інших. Керівник гуртка підбирає гру відповідно до інтересу дітей.

ПРИКЛАД ГРИ: „Хитра лисиця”. Один вихованець виконує роль Лисиці і тихенько стоїть, поки діти не спростять три рази „Хитра Лисице, де ти?”. Потім відгукується і доганяє учасників гри. Ввідні: під час гри „Хитра лисиця” вихованець, який виконував роль Лисиці, може довго не відгукуватися на запитання дітей: „Хитра Лисице, де ти?”. Лисиця повинна стояти і мовчати, тому що вона хитра. Але до якого саме моменту вона має мовчати, вибирає сама.

ПРИКЛАД ГРИ: „Ведмідь і бджоли”. Один вихованець навпочіпки тікає від Бджіл – інших дітей. Хто перший наздогнав – той стає Ведмедем і тікає. Вихователь звертає увагу на помилки, зазначає, як треба лазити на колінках,

пропонує подивитися на товариша, який робить рух правильно, а потім продовжує гру.

У старшій групі початкового рівня 6–7 років педагог лише спочатку виконує головну роль, а потім передає її дітям. Плануючи ту чи іншу гру, вихователь має знати, які саме навички та якості він хоче розвинути або закріпити: в одній грі переважає біг, в іншій – метання, одна потребує витримки, інша – спритності тощо. Вихованці старшої групи початкового рівня 6–7 років поступово привчаються самостійно проводити гру у великому гурті.

5. Спеціальна фізична підготовка (40 год.)

Теоретичні заняття (2 год.)

Розповіді про фізичні якості: силу, швидкість, спритність, гнучкість. Приклади вправ на різні якості. Короткі дитячі вірші про частини тіла: руки, ноги, живіт, голову. Ігрові теоретичні вікторини. Гра „Відповідайка” на теми „чому швидше б’ється серце?”, „де і як згинаються руки? (в ліктях)”, „де і навіщо згинаються ноги? (в колінах)” та інші пізнавальні питання про початкову спеціальну фізичну підготовку.

Практичні заняття (38 год.)

Індивідуальні вправи: присідання на одній нозі за допомогою партнера, тримаючись за його руку, а потім – без допомоги; віджимання в упорі лежачи з 1–2 оплесками у долоні. Вправи для роботи у парах.

Практичний матеріал до розділу „Спеціальна фізична підготовка”

Вправи індивідуальні

1. Присідання на одній нозі за допомогою партнера, тримаючись за його руку, а потім – без допомоги.
2. Віджимання в упорі лежачи з 1–2 оплесками у долоні.
3. Лежачи на спині, піднімаючи обидві ноги і опускаючи їх за голову.
4. Лежачи на животі, руки за голову, прогинаючись, трохи підіймати тулуб і ноги.

Вправи для роботи у парах

1. Стійка ноги нарізно, обличчям один до одного на відстані півкроку, руки в боки (долонями вниз). Перший накладає кисті на кисті партнера, натискає на його руки, опускаючи їх, а той опирається. Потім другий піднімає руки, а перший опирається.

2. Стоячи обличчям один до одного, права нога попереду. Перший згинає руки до грудей долонями вперед, другий спирається в його долоні прямими руками (стійка повинна бути тривкою). Перший розгинає руки, а другий чинить опір, згинаючи руки.

3. Стоячи обличчям один до одного на відстані одного кроку, ноги нарізно. Перший кладе руки на плечі другого, а той кладе кисті на його руки у ліктьових суглобах. Другий, натискаючи на руки першого, намагається зігнути їх для того, щоб трошки розслабити руки, повертаючи передпліччя назовні.

4. Сійка ноги нарізно, обличчям один до одного, руки попереду, кисті зчеплені, тулуб трохи відхилений назад. Перший розводить руки в боки, а другий опирається. Потім другий відводить руки вперед, а перший чинить опір.

6. Навчання базової техніки бойового хортингу (60 год.)

Теоретичні заняття (2 год.)

Правила поведінки вихованця під час занять, вимоги етикету бойового хортингу. Поняття про техніку й тактику, їх взаємозв'язок і значення у спортивному тренуванні. Класифікація та термінологія технічних прийомів бойового хортингу. Раціональне використання та аналіз виконання технічних прийомів у різних ситуаціях сутички. Основні положення спортсменів бойового хортингу: ритуал, сійка, удари, блоки, захвати, пересування, заборонені прийоми, удари та захвати. Основні технічні дії: в сійці – удари руками, ногами, кидки руками, ногами, нахилом, прогином, переворотом, збиванням, скручуванням; при боротьбі лежачи – перевороти на утримання, больові прийоми на руку, задушливі прийоми за допомогою одягу, задушливі прийоми руками.

Практичні заняття (58 год.)

Техніка прийомів у сійці. Страховки: падіння на спину зігнувши ноги, страховка двома долонями рук; падіння набік зігнувши одну ногу, страховка однією долонею руки (лівої, правої). Страховка в перекиді вперед, страховка двома долонями рук. Падіння на зігнуті руки із фронтальної сійки. Базові сійки: сійка етикету; нижня позиція етикету; бойова сійка (лівобічна, правобічна). Базові пересування у сутичці: підхід кроком вперед; відхід кроком назад. Техніка рук. Блоки: верхній блок на місці й у пересуванні; нижній блок на місці й у пересуванні. Удари: прямий удар у підборіддя на місці й у пересуванні; прямий удар у тулуб на місці й у пересуванні. Техніка ніг. Блоки: блок гомілкою від бічного удару ноги в стегно. Удари: прямий удар коліном (у стегно, у тулуб, у голову) на місці й у пересуванні; прямий удар ногою (у тулуб, у голову) на місці й у пересуванні. Техніка прийомів у партері. У положенні лежачи – утримання,

больові прийоми, задушливі захвати; з виведенням з рівноваги без допомоги ніг і з підсічкою захватом руки та шиї. Вивчення основних положень сутички у партері: положення „ти зверху”; положення „ти знизу”; положення „ти збоку у захваті”; положення „ти за спиною”; положення „суперник за спиною”; положення „ти у захваті ногами”: за шию; за руку; за ногу; положення „ти на колінах”: на одному, на обох, з упором рук. Перевертання: захватом руки ривком або поштовхом; захватом рук збоку. Утримання: збоку із захватом тулуба; без захвата руки під плече, лежачи на животі; із зворотним захватом; висідом та ін. Виходи з утримання: сідаючи, відпихаючи голову ногою; перевертаючи через себе; зштовхуючи вперед через міст; викручуючись; вузлом ноги; за допомогою ноги; з боку плеча; захоплюючи ближню руку ззовні; захоплюючи ближню руку зсередини. Больові прийоми: важіль ліктя через стегно.

Практичний матеріал до розділу „Навчання базової техніки”

Програмний матеріал базової техніки бойового хортингу для дітей 6–7 років надається такий самий, як і для дітей 5 років, але методи вдосконалення та засоби використання цих елементів дещо ускладнюються.

Техніка прийомів у стійці

Страховки

1. Падіння на спину зігнувши ноги, страховка двома долонями рук.
2. Падіння набік зігнувши одну ногу, страховка однією долонею руки (лівої, правої).
3. Страховка в перекиді вперед, страховка двома долонями рук.
4. Падіння на зігнуті руки із фронтальної стійки.

Виконання страховок при падіннях проводиться як індивідуальним, так і груповим методом. Діти виконують кожну вправу на м'якому покритті по декілька разів, а також падіння можуть виконуватися у різній послідовності, що визначає педагог. Наприклад, спочатку набік, потім вперед, потім назад, потім перекидом вперед. Учні мають навчитися не боятися падати та правильно тримати частини тіла при падіннях.

Базові стійки

1. Стійка етикету.
2. Нижня позиція етикету.

3. Бойова стійка (лівобічна, правобічна), основні параметри, варіанти використання у сутичці.

Робота над удосконаленням представлених стійок бойового хортингу в цьому віці проводиться одночасно з роботою над вдосконаленням ударів та блоків руками і ногами. При багаторазовому повторенні та використанні відчуття правильного тримання стійки однозначно покращуються.

Базові пересування у сутичці

1. Підхід кроком вперед.
2. Відхід кроком назад.
3. Скорочення та розрив дистанції підкроком та відкроком.

Пересування виконуються при одночасному відпрацюванні техніки ударів та блоків руками і ногами під рахунок педагога, а також самостійно при виконання двобою з тінню. Всі пересування можуть відпрацьовуватися окремо, а також комбінуватися.

Техніка рук

Блоки:

1. Верхній блок на місці й у пересуванні.
2. Нижній блок на місці й у пересуванні.

Удари:

1. Прямий удар у підборіддя на місці й у пересуванні.
2. Прямий удар у тулуб на місці й у пересуванні.
3. Бічний удар рукою.

Блоки і удари спочатку відпрацьовуються імітаційно по повітрю, а потім у парах з партнером у різних комбінаціях за завданням педагога.

Техніка ніг

Блоки:

1. Блок гомілкою від бічного удару ноги в стегно.

Удари:

1. Прямий удар коліном (у стегно, у тулуб, у голову) на місці й у пересуванні.
2. Прямий удар ногою (у тулуб, у голову) на місці й у пересуванні.
3. Бічний удар ногою на різні рівні.

Уся зазначена техніка ніг відпрацьовується як на місці, так і в пересуваннях груповим методом у шеренговому строю. Після набуття певної навички техніка ніг вдосконалюється у проведенні імітаційної вправи „двобій з тінню”, а потім у парах з полегшеним контактом, адекватним для тренування дітей 6–7 років.

Техніка прийомів у партері

Ознайомлення з технікою партеру у сутичці бойового хортингу:

У положенні лежачи – утримання, больові прийоми, задушливі захвати; з виведенням з рівноваги без допомоги ніг і з підсічкою захватом руки та шиї.

Захист: виставити ногу в бік ривка, нахилитися в бік нападу атакуючого, звільнитися від захвата викручуванням або ривком.

Контрприйом: накривання виставленням ноги в бік повороту – утримання поперек; важіль ліктя із захватом руки між ногами; задня підніжка.

Подальше вдосконалення основних положень сутички у партері:

1. Положення „ти зверху”.
2. Положення „ти знизу”.
3. Положення „ти збоку у захваті”.
4. Положення „ти за спиною”.
5. Положення „суперник за спиною”.
6. Положення „ти у захваті ногами”: за шию; за руку; за ногу.
7. Положення „ти на колінах”: на одному, на обох, з упором рук.

Усі положення партеру діти 6–7 років мають не тільки випробувати, але і звикнути до них завдяки проведенню легких партерних сутичок, які супроводжуються поясненнями педагога. Суть партеру проводяться на колінах з використанням захватів та утримань у півсили.

Перевертання:

1. Захватом руки ривком або поштовхом.

Захист: виставити ногу або руку у бік ривка або повернутися грудьми до атакуючого.

2. Захватом рук збоку.

Захист: розвести руки в боки, виставити дальню ногу вперед – вбік, повернутися грудьми до атакуючого, стати в стійку.

Контрприйом: перевертання через себе; утримання з боку голови.

Утримання:

1. Збоку – із захватом тулуба; без захвата руки під плече, лежачи на животі; із зворотним захватом; висідом та ін.

Захист: упертися гомілкою та передпліччям в атакуючого; перевернутися на живіт.

Виходи з утримання: сідаючи, відпихаючи голову ногою; перевертаючи через себе;

зіштовхуючи вперед через міст; викручуючись; вузлом ноги; за допомогою ноги;

з боку плеча; захоплюючи ближню руку ззовні; захоплюючи ближню руку зсередини. Захист: притиснути зігнуті руки і ноги до грудей, не дозволити атакуючому притиснутися грудьми і захопити руки; перевернутися на живіт, обвити ноги суперника.

Виходи: ривком вбік; викручуючись; обвити ногу.

Больові прийоми:

1. Важіль ліктя через стегно.

Захист: зчепити руки, повернутися, зняти лікоть зі стегна, розвернути руки ліктем вгору, захопити тулуб і обвити ногу.

Відпрацювання прийомів партеру проводиться під наглядом педагога на м'якому покритті, достатньому для гарантування безпеки суглобів дітей 6–7 років.

7. Вивчення імітаційних форм (18 год.)

Теоретичні заняття (2 год.)

Методична цінність вивчення форм, тренування м'язової пам'яті у процесі виконання форм. Розвиток пластичності, відчуття ритму форми. Послідовність технічних дій у початковій формі бойового хортингу. Принцип ускладнення технічних дій і підвищення вимог до виконання форм.

Практичні заняття (16 год.)

Форма „Перша атакувальна” (1-а) – „First Attacking Form” (1-а), виконання під рахунок і самостійно. Групове виконання форми: виконання вивченої форми у стройовій коробці; взаємодія вихованців передньої та задньої ліній під час групового виконання оздоровчого комплексу бойового хортингу.

Практичний матеріал до розділу „Вивчення імітаційних форм”

Форми – комплекси, які передають суть традиційних знань про бойові прийоми в бойовому хортингу. Це спеціалізовані стандартно-повторні вправи, формалізовані у вигляді гімнастичних комплексів. Ці комплекси є методом передання знань в бойовому хортингу, у яких наявний прикладний зміст. У зв'язку з розвитком бойового хортингу як спортивного напряму форма стає одним із видів програми змагань, де критерієм оцінювання виступає краса форм і динаміка. Тому якщо говорити про форми як про спортивну дисципліну, то очевидно, що ці комплекси мають виражене фізкультурно-спортивне значення і ніяк не можуть бути пов'язані з бойовою підготовкою.

Для того щоб використовувати формальні вправи з максимальною прикладною користю, необхідно їх пов'язати з логікою процесу навчання бойовому хортингу як бойового єдиноборства, що ніяк не узгоджується зі спортивною

підготовкою. У бойовій підготовці форми не є самостійним видом рухової активності, а виконують певну методичну функцію. За допомогою формальних вправ можна виховувати такі якості, як просторова точність рухів, довільна м'язова напруга і розслаблення, а також формувати динамічні характеристики прийомів і дій, що відповідають вимогам реальної сутички.

Формальні комплекси – це певні послідовності рухів захисту і нападу. Вони охоплюють основні базові стійки, блоки, удари руками і ногами. Робота над формальними комплексами дозволяє розвинути хороші рефлексії для спарингу. Іншими словами, формальні комплекси для цього віку вихованців – це основа підготовки до спарингу.

Форма „Перша атакувальна” (1-а) – „First Attacking Form” (1-a) – може виконуватися під рахунок і самостійно.

Послідовність рухів першої атакувальної форми

Основна стійка етикету.

1. Крок лівою ногою вперед (лівобічна стійка), лівий прямий удар у підборіддя, правий прямий удар у підборіддя, правий прямий удар ногою в підборіддя, нога повертається назад в попереднє положення (лівобічна стійка).

2. Поворот на 180° – правобічна стійка

3. Правий прямий удар рукою в підборіддя, лівий прямий удар рукою в підборіддя, лівий прямий удар ногою в підборіддя, нога повертається назад у попереднє положення (правобічна стійка).

4. Поворот на 90° в ліву сторону – правобічна стійка

5. Правий прямий удар рукою в підборіддя, лівий прямий удар рукою в підборіддя, лівий прямий удар ногою в підборіддя, нога повертається назад у попереднє положення (правобічна стійка).

6. Поворот на 180° – лівобічна стійка

7. Лівий прямий удар рукою в підборіддя, правий прямий удар рукою в підборіддя, правий прямий удар ногою в підборіддя, нога повертається назад у попереднє положення (лівобічна стійка).

8. Прийняти основну стійку етикету з підкроком лівої ноги до правої та поворотом вправо на 90° у вихідне положення.

Основна стійка етикету.

Групове виконання форми: виконання вивченої форми у вишикуваній коробці; взаємодія вихованців передньої та задньої ліній під час групового виконання оздоровчого комплексу бойового хортингу.

8. Тактична підготовка (22 год.)

Теоретичне заняття (2 год.)

Стойка спортсмена бойового хортингу, її різновиди. Положення тулуба, рук, ніг. Способи пересувань, види пересувань, зупинки, повороти на місці, ведення обзору при пересуваннях, подвійний крок, перенесення ваги тіла з ноги на ногу.

Практичні заняття (20 год.)

Види елементів і вправ бойового хортингу руками та ногами, поєднання їх між собою, та використання у пересуваннях; пересування в одnobічній та фронтальній стійках з виконанням імітаційних рухів руками та ногами по повітрю; самостраховки після кидків при падінні на хорт (м'який хорт чи гімнастичні мати): на спину, на бік, на сідниці та виходи із захватів.

Практичний матеріал до розділу „Тактична підготовка”

Початкове навчання поняття тактичної підготовки та тактичним елементам для учнів 6–7 років проводиться такими засобами:

види елементів і вправ бойового хортингу руками та ногами, поєднання їх між собою та використання у пересуваннях в роботі з партнером;

пересування в односторонній та фронтальній стійках з виконанням ударів руками та ногами по партнеру у напівконтакті;

самостраховки після кидків при падінні на хорт (м'який хорт чи гімнастичні мати): на спину, на бік, на сідниці та виходи із захватів суперника.

9. Заняття іншими видами спорту (8 год.)

Теоретичне заняття (1 год.)

Різноманітність видів спорту. Корисність занять різними видами спорту та принципи зміцнення здоров'я. Зв'язок інших видів спорту з бойовим хортингом. Комплексний підхід до спортивної підготовки в бойовому хортингу. Розвиток фізичних якостей іншими видами спорту.

Практичні заняття (7 год.)

Регбі за спрощеними правилами. Легка атлетика (пришвидшення 10 м, біг на 30, 60, 100 і 200 м). Спортивні ігри (баскетбол, футбол, рухливі ігри, волейбол). Акробатика (виконання різних перекидів, найпростіших переворотів, рондатів, ознайомлення з ускладненими вправами – сальто вперед і назад). Гімнастика (лазіння по линві, виконання найпростіших вправ на поперечці, брусах, кільцях, різних стрибків через козла та ін.). Плавання (запливи на короткі дистанції на час і довгі без урахування часу). Батут (найпростіші стрибки, сальто та ін. з

підстраховкою). Важка атлетика (легкі гантелі – 500 г, 1 кг, 2 кг з дозованими навантаженнями).

10. Спільні заняття зі спортсменами інших колективів (2 год.)

Теоретичне заняття (1 год.)

Мета проведення спільних занять зі спортсменами інших колективів. Порівняння техніки і тактики. Обмін досвідом. Контрольні передзмагальні сутички з різними спортсменами. Налагодження дружніх стосунків.

Практичне заняття (1 год.)

Запрошення на тренування вихованців інших спортивних клубів та гуртків бойового хортингу. Відвідування тренувальних занять та участь у тренуваннях інших клубів та гуртків бойового хортингу.

Практичний матеріал до розділу „Спільні заняття зі спортсменами інших колективів”

1. Запрошення на тренування вихованців інших спортивних клубів та гуртків бойового хортингу.

Для вихованців віком 6–7 років такі запрошення відбуваються з метою ознайомити дітей з тим, що бойовим хортингом займаються і в інших гуртках, що інтерес до цього виду спорту існує великий і серед дітей інших колективів, а також проведення сумісних розминок, естафет, ігор, та спільного відпрацювання прийомів. Сутички з вихованцями інших гуртків мають ознайомчий та легкий характер без максимального фізичного і психологічного навантаження.

2. Відвідування тренувальних занять та участь у тренуваннях інших клубів та гуртків бойового хортингу.

За домовленістю між тренерами та керівниками гуртків вихованці відвідують інші гуртки, беруть участь у заняттях в іншій обстановці, іншому залі, на іншому покритті, з іншими дітьми.

11. Навчальні та контрольні сутички (4 год.)

Теоретичне заняття (1 год.)

Види навчальних контрольних сутичок. Тактична спрямованість та різноманітність завдань навчальних і контрольних сутичок. Навчальні сутички у скорочений та подовжений час. Навчальні сутички зі спортсменами більшого досвіду. Контрольні передстартові сутички.

Практичні заняття (3 год.)

Починається робота у парах, залучення вихованців до легких спарингових тренувань. Дітей 6–7 років слід підбирати у пари з рівним за віком та ваговою категорією партнером.

Практичний матеріал до розділу „Навчальні та контрольні сутички”

Зважаючи на фізичний розвиток хлопчиків та дівчаток віком 6–7 років, кожний елемент оздоровчого розділу бойового хортингу вивчають відповідно до стадій формування рухової навички. При цьому варто дотримуватися такої послідовності:

- ознайомлення з прийомом;
- вивчення прийому у спрощених умовах;
- удосконалення прийому в умовах, близьких до реальних, у роботі з партнером;
- закріплення прийому в контрольних сутичках за правилами змагань.

З цією метою в означеному віці починається проведення роботи у парах, спочатку навчальних, а пізніше, коли педагог вважає підготовку вихованців достатньою, він починає залучати вихованців до легких спарингових тренувань. Дітей 6–7 років слід підбирати у пари з рівним за віком та ваговою категорією партнером.

Навчальні сутички в бойовому хортингу для дітей 6–7 років – це вправи, які призначені для формування первинних навичок виконання атакуювальних і захисних дій з партнером. Залежно від рівня підготовленості вихованців вимоги до виконання цих вправ підвищуються, а самі вправи незначно ускладнюються. Існує поділ цих вправ за їх спрямуванням:

1. Строга послідовність дій, що складається з однієї заданої атакуювальної дії і однієї заданої контратакуювальної дії. Всі дії в кожному конкретному виконанні задаються тренером і чітко виконуються за його командою під рахунок або без нього.

2. Сутичка до проведення однієї заданої атаки або однієї заданої контратаки. У цьому випадку вправа ускладнюється тим, що визначається лише спосіб виконання атаки і контратаки. Вибір моменту для початку атакуювальної дії надано одному з учасників навчальної сутички. Цей метод не тільки формує навички атаки або захисту, а й виховує швидкість рухової реакції.

3. Сутичка до проведення однієї довільної атаки або однієї довільної контратаки. Обумовленість цієї вправи мінімальна і зводиться лише до того, що можна виконати одну атаку або одну контратаку. Зміст дій вибирають самі

учасники навчальної сутички. Одне із завдань цього методу – формування реакції та швидкості підбору необхідної технічної дії.

4. Імпровізована сутичка, обумовлений тренувальним завданням. У цьому випадку учасники навчальної сутички діють довільно, виходячи з міркувань доцільності і раціональності техніко-тактичного характеру, але з урахуванням установок тренера. Цей метод формує тактичне мислення і здатність до доцільного використання прийомів бойового хортингу. Навчальні сутички для дітей 6–7 років характеризуються певним ступенем обумовленості і безпеки. У цьому сенсі контрольні сутички також можна вважати навчальними, але вони мають проводитися під повним контролем педагога.

12. Участь у показових виступах та змаганнях (6 год.)

Теоретичне заняття (1 год.)

Сценарії показових виступів. Переходи від однієї сцени до іншої. Періодичність прийомів упродовж виступу. Різноманітність техніки. Варіанти комбінацій у виступах.

Практичні заняття (5 год.)

Участь у показових виступах. Відпрацьовується: колективне виконання вихованцями, вишикуваними у коробці, ударів та блоків руками і ногами; демонстрація у парах ударів і захистів від них, кидків і продовження техніки у партері; демонстрація епізодів сутичок: один проти одного, один проти двох, один проти трьох, два проти трьох, дівчинка проти хлопчика або двох хлопчиків; володіння навичками роботи з палкою, ціпком, розбивання твердих предметів.

Участь у дитячих змаганнях. 6–7 років – це вік перших змагань з бойового хортингу. Рекомендується проведення не більше двох сутичок. Змагання плануються не частіше одного змагання на квартал.

Практичний матеріал до розділу „Участь у показових виступах та змаганнях”

Участь у показових виступах. У гуртку бойового хортингу початкового рівня другого року навчання має бути сформована показова група вихованців, які на певному рівні здатні демонструвати вивчені технічні елементи техніки і тактики бойового хортингу. Всі учасники групи вдягнені у форму бойового хортингу – хортовки темно-синього кольору. Така показова група виступає на виховних та масових заходах перед вихованцями позашкільного навчального закладу, демонструючи переваги українського національного виду спорту бойового хортингу. Група може запрошуватися для виступів на офіційних

шкільних та позашкільних, оздоровчих та спортивно-масових заходах, урочистих лінійках, заходах з відкриття та закриття навчального року, батьківських зборах, відкритих нарадах педагогічного колективу закладу або району. Показова група може бути направлена в інший навчальний заклад або відряджена в інший населений пункт для виконання показового виступу.

На практичному занятті з підготовки показової групи бойового хортингу вихованців 6–7 років відпрацьовується:

колективне виконання вихованцями, вишикуваними у коробці, ударів та блоків руками і ногами;

демонстрація у парах ударів і захистів від них, кидків і продовження техніки у партері;

демонстрація епізодів сутичок: один проти одного, один проти двох, один проти трьох, два проти трьох, дівчинка проти хлопчика або двох хлопчиків;

володіння навичками роботи з палкою, ціпком, розбивання твердих предметів.

Участь у дитячих змаганнях. 6–7 років – це вік перших змагань з бойового хортингу. Керівник гуртка ретельно готує вихованців до першого виступу на змаганнях, підбирає суперників кожному вихованцю індивідуально по віковій групі та ваговій категорії, планує подальшу змагальну діяльність кожної дитини. Діти повинні самі хотіти виступити. На першому змаганні рекомендується проведення не більше двох сутичок. Змагання плануються не частіше одного змагання на квартал. Після перших виступів обов'язкове проведення аналізу помилок та настанови тренера на подальшу підготовку.

13. Складання контрольних нормативів (4 год.)

Теоретичні заняття (2 год.)

Підготовка спортсмена до виконання контрольних нормативів і тестових випробувань. Значення контрольних іспитів по завершенні навчального року для вихованця і педагога. Види нормативів, послідовність складання іспиту, аналіз особистої підготовки та результатів тренування у бойовому хортингу.

Практичні заняття (2 год.)

Після вивчення вимог Програми наприкінці навчального року учні складають випробування (навчальні нормативи) для контролю якості засвоєння спеціальних вправ та елементів техніки бойового хортингу. В межах рівня виставляється середній або вищий бал. Під час виконання цих навчальних нормативів оцінюється виконання технічного елемента кожною дитиною окремо.

14. Підсумкове заняття (2 год.)

Теоретичне заняття (1 год.)

Підбиття підсумків роботи. Вітання з досягнутими результатами. Подяки та виділення кращих. Підсумкові позитивні організаційні моменти. Настанова на майбутні заняття. Опитування про плани на літні канікули та наступний рік. Виховна бесіда.

Практичне заняття (1 год.)

Загальне тренування з використанням простих вправ. Корегування відстаючих дітей та моральна підтримка. Колективні ігри. Заняття у присутності батьків, бабусь та дідусів тощо.

ПРОГНОЗОВАНИЙ РЕЗУЛЬТАТ

Орієнтовні навчальні нормативи для учнів 1–2 класів (6–7 років)

Рік навчання	Навчальні нормативи		Рівні досягнень			
			Низький	Середній	Достатній	Високий
1–2 рік 6–7 років	Загальна фізична підготовка					
	Згинання та розгинання рук в упорі лежачи, (кіл-ть разів)	хл. (від підлоги)	до 4	4	7	10
		дівч. (від лави)	до 4	4	6	8
	Піднімання тулуба в сід за 30 с, (кіл-ть разів)	хл.	до 8	8–9	10–11	10–12
		дівч.	до 5	5–6	7–8	8–10
	Підтягування на перекладині (швидкісне), кіл-ть разів	хл.	1	2	3–4	5
	Спеціальна фізична підготовка					
	Техніка ніг по повітрю, за 30 с, кіл-ть разів	хл., дівч.	12	14	15	16
	Кількість ударів рук і ніг у грушу (мішок) за 1 хв, раз	хл., дівч.	18–19	20–22	23–25	26–30
	Технічна підготовка					
Виконання кидків із стійки, на оцінку: 1–12 балів	хл., дівч.	1–2–3	4–5–6	7–8–9	10–11–12	
Виконання форми бойового хортингу (формального комплексу): перша захисна, 1–12 балів	хл., дівч.	1–2–3	4–5–6	7–8–9	10–11–12	

Вихованці повинні знати:

принципи поєднання ударної і кидкової техніки у сутичці;
значення фізичної та морально-вольової підготовки при проведенні навчальних і контрольних сутичок.

Вихованці повинні вміти:

легко і пластично рухатись у стійках бойового хортингу під команди педагога;

вкладати силу в основні удари руками та ногами по повітря;

робити акценти в комбінаціях ударів;

виконувати основні кидки на партнері, переходи після кидка на утримання, больовий або задушливий прийом;

при виконанні базової техніки у стійках та при пересуваннях зберігати правильне положення тіла;

самостійно використовувати запас напрацьованої техніки при проведенні навчальних і контрольних сутичок.

Підсумок щодо надання програмного матеріалу на початковому рівні навчання

Тривалість заняття може збільшуватися переважно в літніх спортивно-оздоровчих таборах при роботі з юними спортсменами бойового хортингу, починаючи з 2-го року навчання (2 клас).

Така схема розподілу часу на різні види завдань у навчанні найбільш продуктивна саме при організації занять з бойового хортингу в групах відбору (перші 2 роки).

Представлений матеріал не претендує на вичерпну повноту вирішення всіх питань і проблем, що виникають. Лише творче опрацювання і використання запропонованих напрямів в методиці удосконалення початкових тактико-технічних навичок дозволять розширити межі перспективного планування, індивідуалізувати методику підготовки вихованців.

Специфіка єдиноборства і накопичений досвід провідних тренерів-викладачів диктують вести відбір учнів протягом перших двох-трьох років на основі цілорічного прийому в групи початкової підготовки. В основу відбору навчального матеріалу для початкового навчання (особливо у 1 класі) повинен бути покладений спортивно-ігровий метод організації і проведення занять.

Підбір ігор та ігрових комплексів з елементами бойового хортингу дозволить об'єктивніше оцінювати здібність дітей до занять бойовим хортингом за такими важливими якостями, як уміння „бачити” суперника, реагувати на його конкретні дії, виявляти „бійцівський характер”, уміння переносити малі больові відчуття, не плакати, вміти зібратися тощо. Одночасно з цим вирішувати завдання

виховання, пристосування їх до специфіки єдиноборства, оскільки ігровий матеріал є вдалою формою поступової адаптації дітей до майбутнього спортивно-оздоровчого способу життя. Підкреслимо, що у цьому випадку йдеться не про ігри заради самих ігор, а про засоби і методи, що містять специфіку початкової змагальної діяльності і величезні можливості загальнорозвивального характеру.

Програмний матеріал етапу початкової підготовки – початкового рівня навчання повинен передбачати можливість роботи з дітьми, що мають надмірну вагу, слабкий розвиток окремих фізичних якостей тощо (наслідки надмірного харчування, малорухливого способу життя тощо), але яким не протипоказані заняття бойовим хортингом.

На практиці у кожного учня гуртка бойового хортингу є можливість вибору необхідного напрямку в удосконаленні навичок, тому головне завдання педагога на цьому етапі виявити індивідуальні особливості вихованця, які при правильному розвитку забезпечать майбутнє здоров'я, успіхи в навчанні та тренуванні й, навіть, спортивні перемоги. Запропонований програмний матеріал для вихованців початкового рівня навчання дає змогу розширювати творчі можливості тренера-викладача і, виходячи із здібностей вихованця, обирати для нього найбільш оптимальні способи підготовки.

Усі спеціальні вправи для вихованців цього віку повинні бути підібрані відповідно до вимог початкових навчальних сутичок, а якщо учень бажає, то й змагальної сутички. Означені вправи, за умови використання відповідних методів, дозволяють вирішувати завдання підготовки з поступовим наближенням до умов дитячих змагань загалом: проста навчальна вправа – фрагмент прийому – епізод сутички – сутичка – серія сутичок.

Періодизація заняття на цьому етапі достатньо умовна, особливо на першому році навчання, оскільки головним завданням є ознайомлення учнів з основними засобами підготовки спортсмена бойового хортингу, з особливостями змагального єдиноборства через участь у змаганнях зі спеціалізованих ігрових комплексів і за міні-правилами бойового хортингу (спеціальних оздоровчо-укріплювальних методик бойового хортингу для дітей).

На другому році навчання (2 клас) періодизація навчального процесу має більш виражений характер, оскільки вихованці цього віку беруть участь у циклі фізкультурно-оздоровчих заходів, показових виступів, змагань тощо, підготовка до яких вимагає різних засобів, що застосовуються на окремих етапах підготовчого й основного періодів.

ФОРМИ ПЕДАГОГІЧНОГО ТА МЕДИКО-БІОЛОГІЧНОГО КОНТРОЛЮ

Організація та методика дослідження виховання наполегливості у школярів 6–7 років у процесі занять бойовим хортингом також передбачала реалізацію гендерного підходу й медико-біологічного контролю. Медико-біологічний контроль проводився медичною установою відповідно до плану диспансеризації. На загальній диспансеризації вирішувалися питання допуску школярів 6–7 років до занять та загалом можливості займатися рухливими іграми, бойовим хортингом. На плановій диспансеризації (1–2 рази на рік) реєструвався загальний стан спортсмена-школяра, антропометричні та фізіологічні показники, на спеціальному контролі вирішувалися питання про допуск спортсмена-школяра до змагань тощо.

Щодо допущення школярів 6–7 років до занять бойовим хортингом здійснювалося медичне забезпечення, а саме: діагностика спортивної придатності учня, оцінка його функціонального стану; контроль перенесення навантажень на заняттях; оцінювання адекватності засобів і методів тренування в процесі навчально-тренувальних занять; санітарно-гігієнічний контроль за місцем занять та умовами мешкання юних спортсменів; профілактика травм і захворювань; надання першої долікарської допомоги, організація лікування юних спортсменів у разі потреби. Також здійснювався контроль впливу фізичних вправ на організм школярів 6–7 років за показниками частоти серцевих скорочень (ЧСС) за фіксований час з урахуванням віку та рівня тренуваності.

У процесі виховання наполегливості школярів 6–7 років засобами бойового хортингу використовувався етапний, поточний та оперативний контроль. Основними завданнями етапного контролю було визначення змін у стані школяра-спортсмена під впливом досить тривалого періоду тренування та розроблення стратегії на наступний мікроцикл або період. Етапний контроль давав змогу оцінити рівень розвитку різних сторін підготовленості, виявити недоліки в підготовленості та резерви подальшого її вдосконалення. Результатом цього є розробка індивідуальних планів побудови тренувального та виховного процесу на окремий період або увесь макроцикл. Найефективнішою виявилася така форма поетапного контролю, коли у макроциклі обстеження проводилося тричі – на першому та другому етапах підготовчого та у змагальному періодах (табл.). Під час поточного контролю оцінювалася робота різної спрямованості, визначалися фази стомлення у школярів-спортсменів під впливом навантажень окремих занять, перебіг відновлювальних процесів в організмі, особливості взаємодії різних за величиною та спрямованістю навантажень протягом дня або мікроциклу. Це давало змогу оптимізувати процес навчально-виховного процесу протягом дня,

мікро- та мезоциклу, створити найкращі умови для розвитку заданих адаптаційних перебудов тощо. За допомогою оперативного контролю оцінювалася реакція організму спортсмена бойового хортингу на окремі вправи та вживалися відповідні заходи для досягнення реакцій, що приводять до заданого навчально-виховного ефекту. Цими заходами визначається склад та взаємодія засобів і методів тренування, що використовуються на заняттях і стимулюють розвиток відповідних якостей та здібностей: оперативна корекція параметрів навантаження (тривалість роботи під час виконання вправ, тривалість і характер пауз між ними тощо) для отримання заданих реакцій тощо [48].

Таблиця

Форми медико-біологічного контролю

Вид обстеження	Завдання	Зміст та організація
Поглиблене	<ol style="list-style-type: none"> 1. Контроль за станом здоров'я, визначення відхилень від норми, вироблення рекомендацій щодо профілактики та лікування. 2. Оцінка спеціальної тренованості та розроблення індивідуальних рекомендацій щодо вдосконалення виховного та навчально-тренувального процесу 	Комплексна диспансеризація в лікарсько-фізкультурному диспансері: обстеження терапевтом, хірургом, отоларингологом, окулістом, невропатологом, стоматологом; проведення електрокардіографії з пробами на спеціальне навантаження; аналіз крові та сечі
Етапне	<ol style="list-style-type: none"> 1. Контроль за станом здоров'я, динамікою показників, виявлення залишкових явищ травм і захворювань. 2. Перевірка ефективності рекомендацій. 3. Оцінка функціональної підготовленості після певного етапу підготовки і розроблення рекомендацій щодо планування наступного етапу 	Вибіркова диспансеризація в лікарсько-фізкультурному диспансері за призначенням лікаря-терапевта, у фахівців, які мають зауваження щодо функціонального стану учнів, електрокардіографія, аналізи
Поточне	<ol style="list-style-type: none"> 1. Оперативний контроль за функціональним станом тих, хто займається фізичними вправами, оцінка перенесення навантажень, рекомендації щодо планування та індивідуалізації навантажень, засобів і методів тренувань. 2. Виявлення відхилень у стані здоров'я 	Експрес-контроль до, в процесі та після тренування, що проводить лікар разом із тренером-викладачем: візуальні спостереження, пульсометрія, вимір артеріального тиску, електрошкірного опору, теплінг-тест, координаційні проби та тести на рівновагу

Під час контролю оцінювалися: ефективність змагальної та навчально-виховної діяльності; рівень розвитку в учнів рухових якостей, техніко-тактичної майстерності, психічної й інтегральної підготовленості; можливості окремих функціональних систем і механізмів, що належать до чинників, які забезпечують ефективну змагальну діяльність; реакція організму школярів-спортсменів на пропоновані тренувальні навантаження; особливості перебігу процесів стомлення та відновлення; показники навантаження різних структурних утворень тренувального процесу: виконання вправ, проведення окремих занять, мікроциклів, мезоциклів та макроциклів [48].

Методика дослідження виховання наполегливості у школярів 6–7 років у процесі занять бойовим хортингом також передбачала здійснення педагогічного контролю, яким передбачено візуальний огляд школярів 6–7 років перед початком занять, під час занять, після тренувального, навчально-виховного процесу. До критеріїв оцінювання стану школяра-спортсмена належать: зовнішній вигляд, одяг і поведження, психічний стан, усмішливість і бадьорість, серйозність і зосередженість або млявість і апатичність. Також зверталася увага на фізіологічний стан – колір шкіри обличчя та рук, колір губ, колір склери й очного яблука, зниження ваги і затримка в рості при сприятливих умовах сну та харчування. Проводилося опитування про стан здоров'я, настрій, сон і харчування спортсмена. Психологічна оцінка стану школяра-спортсмена є показником адекватності тренувальної програми та рівня навантажень і відпочинку. Контроль фізіологічних показників здійснювався оперативно у процесі виконання однієї групи фізичних вправ. Тестування кожного школяра-спортсмена проводилося за контрольними та перевідними нормативами із загальної та спеціальної фізичної підготовки [48].

Наукове видання

ЄРЬОМЕНКО Едуард Анатолійович

**ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ВИХОВАННЯ
НАПОЛЕГЛИВОСТІ В МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ПРОЦЕСІ
ЗАНЯТЬ БОЙОВИМ ХОРТИНГОМ**

Монографія

*Монографію схвалено до друку науково-методичної колегією Громадської спілки
«Національна федерація бойового хортингу України». Затверджено рішенням
Президії ГС «НФБХУ» № 19 від 11.07.2020 р., протокол № 8 від 11.07.2020 р.*

***Редактори: В. Е. Єрьюменко, М. О. Єрьюменко
Коректори: О. М. Гречаний, Л. О. Гречана
Комп'ютерна верстка: А. В. Тішин***

Підписано до друку 30.07.2020 р.
Формат 84x108/16
Умов. друк. арк. 21,15

Папір офсетний
Друк офсетний
Гарнітура Times

Зам. № 0136
Наклад 500 пр.

Підготовлено до друку Національною федерацією бойового хортингу України.
02081, вул. Дніпровська набережна, 19-64, м. Київ, Україна. Код ЄДРПОУ – 43479233.
E-mail: horting.combat@gmail.com, тел.: 050-226-85-09, 063-225-78-37.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПРОБЛЕМ ВИХОВАННЯ НАПН УКРАЇНИ
КИЇВ – 2020